

Baština kao pokretač razvoja - studija slučaja donjoneretvanske Općine Zažablje

Glavinić, Stanko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:340182>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

KATEDRA ZA MUZEOLOGIJU I UPRAVLJANJE BAŠTINOM

Ak. god. 2021./2022.

Stanko Glavinić

**BAŠTINA KAO POKRETAČ RAZVOJA – STUDIJA SLUČAJA
DONJONERETVANSKE OPĆINE ZAŽABLJE**

Diplomski rad

Mentor: Dr. sc. Darko Babić, izv. prof.

Zagreb, 2022.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION SCIENCES
MUSEOLOGY AND HERITAGE MANAGEMENT SECTION

Ac. year 2021./2022.

Stanko Glavinić

**HERITAGE AS A DRIVER OF DEVELOPMENT – CASE STUDY
OF LOWER NERETVA MUNICIPALITY ZAŽABLJE**

M.A. Thesis

Supervisor: prof. Darko Babić, PhD

Zagreb, 2022.

BAŠTINA KAO POKRETAČ RAZVOJA – STUDIJA SLUČAJA DONJONERETVANSKE OPĆINE ZAŽABLJE

Sažetak

Općina Zažablje malena je jedinica lokalne samouprave smještena u donjoneretvanskom kraju, u sjevernom dijelu Dubrovačko-neretvanske županije. Prema zbiru pokazatelja indeksa razvijenosti Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske radi se o području izrazito slabog socio-ekonomskog razvoja. Negativne demografske promjene, otpočete raznim procesima u drugoj polovini XX. stoljeća, ne pokazuju uzmak i dovele su pod znak pitanja opstojnost tradicijskog načina života stanovništva ovog kraja.

U diplomskom radu analiziraju se ključni razlozi koji su doveli do trenutačne situacije u općini te se razmatra mogućnost osnutka ekomuzeja koji bi komunicirao jedinstveni zavičajni identitet lokalne zajednice i mnogobrojne baštinske lokalitete. Glavna je premisa rada da se stečeno znanje o upravljanju baštinom i baština – kao specifičan fenomen moderniteta – mogu konstruktivno koristiti kao pokretač razvoja zapostavljenih krajeva. Svi konkretni prijedlozi se zato temelje na idejnom načelu održivog i mudrog korištenja prirodnih i kulturnih baštinskih resursa. Isti su inspirirani postavljenim temeljima emancipatora prvih ekomuzeja i teoretskim promišljanjima muzeologa – pobornika pokreta nove muzeologije.

Ključne riječi: Općina Zažablje, donjoneretvanski kraj, baština i razvoj, zavičajni identitet, ekomuzej, nova muzeologija

HERITAGE AS A DRIVER OF DEVELOPMENT – CASE STUDY OF LOWER NERETVA MUNICIPALITY ZAŽABLJE

Summary

Municipality Zažablje is a small local self-administration unit located in the Lower Neretva region, in the northern part of the Dubrovnik-Neretva County. Based on the sum of indicators set forth by the development index of the Law on Regional Development of the Republic of Croatia, this area is of pronouncedly weak socio-economic development. Negative demographic changes, which began due to various processes in the second half of the 20th century, do not exhibit signs of slowdown and have called into question the very survival of the traditional way of life of local inhabitants.

This thesis analyzes the key reasons that led to the current situation in the municipality. It also considers the possibility of establishing an ecomuseum that would communicate the unique homeland identity of the local community and its numerous heritage sites. The main premise of the paper is that acquired knowledge of heritage management and heritage – as a specific phenomenon of modernity – can be constructively used as a driver of development of neglected areas. Therefore, all concrete proposals are based on the conceptual principle of sustainable and wise use of natural and cultural heritage resources. The inspiration for these proposals is derived from the groundwork laid by foremost ecomuseum emancipators and theoretical considerations of museologists – adherents of the New Museology movement.

Keywords: Municipality Zažablje, Lower Neretva, heritage and development, homeland identity, ecomuseum, new museology

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Pri stvaranju ovog rada mnogi su mi nesebično pomogli.

To se prije svega odnosi na moje roditelje koji su mi omogućili obrazovanje i potpunu posvećenost intelektualnim naporima. Hvala vam na strpljenju.

To su moj brat i prijatelji, ljubitelji i ljubiteljice neretvanske baštine, koji su sa mnom obilazili lokalitete i svojim kvalitetnim fotografijama obogatili rad. Hvala vam na društvu.

To je moj mentor, dr. sc. Darko Babić, koji me uveo u svijet ekomuzeja, omogućio kreativnu slobodu i svojim konstruktivnim savjetima usmjeravao. Hvala vam na znanju.

Za kraj se još želim zahvaliti svim mojim precima iz Zažablja. Vaše stoičke ruke su me naučile kako se postojano nositi sa svim životnim teškoćama. Hvala vam na hrabrosti.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OD BAŠTINE DO RAZVOJA	4
2.1. Baština općenito	5
2.2. Odnos baštine i identiteta	16
2.3. Era baštine	19
2.3.1. Forma eko-muzeja	21
2.3.2. Nova muzeologija i (održivi) razvoj	31
2.3.3. Baštinski turizam	37
3. STUDIJA SLUČAJA – OPĆINA ZAŽABLJE	48
3.1. Geografski smještaj i specifičnosti	53
3.2. Pregled razvoja glavnih naselja	57
3.3. Kulturna baština Zažablja	65
3.3.1. Materijalna baština	66
3.3.2. Nematerijalna baština	77
3.4. Prirodna baština Zažablja	88
3.5. Planiranje Ekomuzeja Općine Zažablje	101
3.5.1. Baštinska ruta Gomile » Marin Vijenac	105
3.5.2. Baštinska ruta Zmijina glavica » Špilja Novakuša	106
4. ZAKLJUČAK	108
5. LITERATURA	109
Popis slika	119
Popis tablica	120
Popis grafikona	120

1. UVOD

Općina Zažablje malena je administrativna jedinica u sastavu Republike Hrvatske koja nastaje osamostaljenjem i novim ustrojem hrvatskog teritorija 1992. g. Smještena u sjevernom dijelu Dubrovačko-neretvanske županije, omeđena državnom granicom s Republikom Bosnom i Hercegovinom na jugoistoku, ova jedinica lokalne samouprave bilježi brojku od tek 738 stalnih stanovnika. Sadašnja demografska slika nastavlja ukazivati na već više od pola stoljeća prisutni trend depopulacije i starenja stanovništva. Nedovoljan broj mlađih i radno aktivnih naraštaja, koji su baza socijalno-demografske reprodukcije, doveo je do toga da je tradicijski način života stanovništva ovog kraja u opasnošću pred odumiranjem – i u konačnici zaboravljanjem.

Iako granice Općine opisuju geografsku površinu od tek nešto više od 60 km², u očima zainteresiranog promatrača ovo se skrovito područje doima kao neobična, ali skladna sinteza krških predjela planine Žabe i aluvijalne ravni rijeke Neretve. Dijelove donjoneretvanske delte unutar Općine karakteriziraju agrarni kulturni krajolici nastali kao rezultat čovjekove djelatnosti u okolišu te preostali izvorni močvarni biotop jezera Kut. Slojevita i raznolika kulturna baština brdskih predjela svjedoči pak o neprekidnom kontinuitetu življenja od prahistorije pa sve do današnjeg doba i o zajednici koja sa sobom nosi prežitke nekih drugih, davno minulih vremena. Unatoč tomu, prostor Zažablja još je uvijek nedostatan stručno valoriziran i predstavlja enigmom ostatku stanovništva Hrvatske. Ono što ga čini posebno privlačnim predmetom proučavanja u okviru pokreta *nove muzeologije* jest upravo nedovoljna prepoznatost mnogobrojnih baštinskih lokaliteta i običaja stanovništva, ali i opća zapostavljenost i nerazvijenost. Naime, *Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske*¹ razvrstava sve jedinice lokalne samouprave prema stupnju razvijenosti koristeći pri tome *indeks razvijenosti* kao zbir različitih pokazatelja. Prema tom kriteriju Općina Zažablje nalazi se u zadnjoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica, odnosno radi se o području izrazito slabog socio-ekonomskog razvoja.²

Namjera je diplomskog rada putem interdisciplinarnog istraživanja dublje proniknuti u razloge koji su doveli do trenutačne situacije u Općini te istovremeno ponuditi strategiju razvoja

¹ Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske. Narodne Novine, br. 147/14, 123/17, 118/18. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_147_2751.html (1.XX.2020.)

² Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti. Narodne Novine, br. 132/17. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_132_3022.html (1.XX.2020.)

ovog ruralnog kraja – temeljenu na smjernicama upravljanja baštinom. Cilj je pokazati kako se baština, kao specifičan fenomen moderniteta, može proučavati iz rakursa korisnosti za lokalno stanovništvo u (ponovnom) otkrivanju vlastitog identiteta i unapređenju kvalitete življenja kroz održivi razvoj. Glavno pitanje na koje će se pokušati dati odgovor u radu se dakle može sažeti: Kako pokrenuti Ekomuzej Općine Zažablje uz postavljanje odabranih zažapskih lokaliteta i mjesta memorije u suodnos? Svi konkretni prijedlozi baštinskih ruta i intervencija temelje se na idejnom načelu održivog i mudrog korištenja baštinskih resursa.

Svoju inspiraciju autor crpi iz postavljenih temelja emancipatora prvih ekomuzeja i teoretskih promišljanja muzeologa – pobornika pokreta nove muzeologije – te iste nanovo riše na zasebnom lokalnom primjeru. Upravo je zato rad strukturiran na dva komplementarna dijela: „Od baštine do razvoja“ i „Studija slučaja – Općina Zažablje“. Pri istraživanju je konzultirana strana i domaća relevantna literatura za muzeologiju i upravljanje baštinom; literatura koja se tiče humanističkih disciplina arheologije i etnologije, te razna zavičajna literatura koja se bavi s lokalnim prilikama. Uz to, provedena su i terenska istraživanja koja su uključivala obilazak baštinskih lokaliteta, GPS mapiranje odabranih linija kretanja za baštinske rute, kao i intervju s lokalnim stanovništvom.

Adjektiv „donjoneretvanska“ iz naslova ima svoju jasnu nakanu i upućuje na činjenicu da su teritorij i lokalna zajednica koji potpadaju pod administrativne granice Općine prvenstveno dio jedne veće geografske cjeline – jedinstvene mikroregije Hrvatske koja se u stručnoj literaturi najčešće naziva Donja Neretva ili donjoneretvanski kraj, a njeni stanovnici Neretvani. Upravo je ljubav autora prema tom smaragdnom eliziju, ujedno rodnom kraju i ognjištu njegovih predaka, glavna pokretačka snaga za izradu rada. S drugu stranu, sadržaj rada vidi i kao reakciju na danas sveprisutnu relativizaciju vrijednosti zavičaja kod dosta svojih vršnjaka. Nažalost, mnogi od njih ne cijene ili zaboravljaju svoje korijene krivo pretpostavljajući da pripadnost *globalnom selu* podrazumijeva razlaz s vlastitim *lokalnim selom*. Mišljenje je autora da nipošto ne smijemo odbaciti životni prostor u kojem smo odrastali i ljude s kojima smo ga dijelili jer oni formiraju naše duboko intimno, a opet zajedničko ljudsko iskustvo. Zavičaj pri tom ne mora biti naša sudbinska zadatost ili glavna okosnica identiteta, ali moramo biti svjesni da ga htijući – ne htijući nosimo sa sobom i do najudaljenijih mjesta na ovome svijetu.

Nijedan čovjek nije Otok, sasvim sam za sebe; svaki je čovjek dio Kontinenta, dio Zemlje [...] smrt svakoga čovjeka smanjuje mene, jer sam obuhvaćen u Čovječanstvu.³

John Donne

³ Hemingway, E. *Kome zvono zvoni*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1979., str. 6.

2. OD BAŠTINE DO RAZVOJA

U samome naslovu ovog rada sadržana su dva bitna pojma: „baština“ i „razvoj“. Ukoliko bi se vodili stavovima i percepcijama domaće javnosti, bez prevelikog premišljanja bi zaključili da je riječ o disparatnim pojmovima. Naime, baštinske ustanove općenito rijetko se kada u hrvatskom društvu doživljava kao moguće katalizatore socio-ekonomskog progresa. Štoviše, djelatnike u baštinskom sektoru se u pravilu promatra kao subjekte koji uživaju blagodati državnih primanja bez puno „produktivnog“ rada. U strategijama razvoja hrvatskih županija, gradova i općina o baštini se ne govori ili se govori malo; a i tada gotovo isključivo vezano uz turizam. No, je li baština uistinu toliko bespomoćna i inertna? Radi li se tek o „sluškinji“ turizma koja se može beskonačno i po trenutačnoj volji eksploatirati? Mogu li se baštinski profesionalci u suvremenom globaliziranom društvu smatrati uopće pozvanima da sjednu za stol s onima koji su zaduženi raditi na našem boljitku?

Postoje mišljenja koja se suprotstavljaju uvriježenom javnom mnijenju. Suvremena svijest o cjelini razvoja združena s novim ekonometrijskim metodama navodi na zaključak o rentabilnosti investicija u kulturi i njihovom začuđujućem efektu.⁴ Kao opći predložak uspješnog investiranja u baštinsku instituciju često se uzima slučaj izgradnje *Guggenheim muzeja* u Bilbaou koji je doveo do urbane revitalizacije i ekonomske regeneracije tog malog baskijskog gradića – fenomen poznat u stručnoj literaturi kao *Bilbao efekt*. Međunarodne organizacije zadužene za pitanja baštine također pripisuju pozitivne konotacije ulaganjima u baštinu. Tako primjerice Međunarodni centar za studije zaštite i restauriranja kulturnih dobara (ICCROM) ističe proaktivni pogled na baštinu kao snažan faktor pozitivnih promjena u širem kontekstu geopolitičkog pokreta blagostanja i održivog razvoja.⁵

Uistinu se doima da baštinu mnogi promatraju kao neiscrpan, ali istodobno zanemaren izvor dobrobiti. Pa ipak, isključivo determinističko razmišljanje u smjeru postizanja određenih strateških ciljeva zanemariva neke druge podsticaje koji mogu nastupiti kao plod prepoznavanja i afirmacije baštine. Na tragu tog razmišljanja treba konstatirati da je preduvjet za govor o baštini kao kvantitativnom ili kvalitativnom razvojnom resursu govor o baštini kao specifičnoj vrsti

⁴ Šola, T. *Marketing u muzejima* : ili o vrlini i kako je obznaniti. Zagreb : Hrvatsko muzejsko društvo, 2001., str. 119-120.

⁵ Banerjee, B. i dr. *Heritage and Wellbeing: What Constitutes a Good Life?*. ICCROM. Resources. URL: <https://www.iccrom.org/news/heritage-and-wellbeing-what-constitutes-good-life> (21.X.2020.)

znanja.⁶ Upravo zbog toga biti će potrebno govor o baštini započeti *ab ovo* i odgovoriti na pitanja poput kako ju definiramo i što podrazumijevamo pod njom; kada je i kako nastala; kakav je njen odnos s procesom konstrukcije identiteta, ali i kakve su njene raznorodne emanacije i problemi.

2.1. Baština općenito

Starogrčki filozof Platon (427. pr. Kr. – 347. pr. Kr.) pisao je dijaloge u kojima bi sugovornici zajednički pokušavali iznaći definicije za neke opće koncepte poput primjerice pravednosti, hrabrosti ili pobožnosti. Glavni lik njegovih dijaloga, ujedno i životni mu mentor, bio je Sokrat (469. pr. Kr. – 399. pr. Kr.). On bi u većini slučajeva ulazio u rasprave sa svojim zemljacima koji su bili na dobru glasu kao poznavatelji teme ili se pak sami tako predstavljali. U procesu ispitivanja suprotne strane Sokrat bi u iskazanim definicijama ukazivao na protuslovlja ili manjkavosti u shvaćanju. Na taj je način razotkrivao nestručnost sugovornika o pojmovima o kojima se raspravlja, pri čemu bi početna definicija – od dijaloga do dijaloga i kao po ustaljenom obrascu – bivala prokazana kao površna ili pak nezadovoljavajuća. Ovo stanje naizgledne bezilaznosti i logičke zamršenosti na kraju dijaloga se nazivalo aporija⁷ (grč. *ἀπορία*: zbunjenost, dvojba), a takvi dijalozi *aporetski*. Aporija istovremeno nije značila konačnu nerješivost problema, već je služila kao daljnji motivator za istraživanje jer je – u duhu sokratovske filozofije – naše priznanje neznanja prvi korak prema postizanju pouzdanog znanja i u konačnici mudrosti.

Kada bi se u hipotetskom Platonovu dijalogu „O baštini“ suvremeni Sokrat prihvatio sličnog zadatka, tj. da kroz raspravu pokuša izvući sveobuhvatnu definiciju o pojmu baštine od priznatih autoriteta, ništa se više ne bi usrećio. Jedina promijenjena okolnost u ovom slučaju bila bi „postignuta mudrost“ autora o fenomenu baštine koji ne bi krili da je ta nemogućnost – svojevrsna *baštinska aporija* – veliki kuriozitet discipline. Zapadanje u stanje aporije David Lowenthal doista priznaje kada u svojem utjecajnom djelu o teoriji baštine *Heritage Crusade and The Spoils of History* lakonski jezgrovito poput starih Spartanaca ustvrdi: „Baština danas

⁶ Babić, D. Social Responsible Heritage Management - Empowering Citizens to Act as Heritage Managers. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 188, Elsevier : 2015, str. 32.

⁷ Aporija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3358> (21.X.2020.)

sve, ali izmiče definiranju.“⁸ David C. Harvey zaključuje na sličnome tragu: „Postoji toliko definicija baštine koliko i praktičara baštine, dok mnogi teoretičari jednostavno postavljaju definiciju široko i što je moguće više promjenjivu.“⁹ Laurajane Smith odlazi u drugome smjeru te problem razrješava apostrofirajući da baština kao takva ne postoji, već da je zapravo riječ o specifično društvenoj praksi i diskursu koje sačinjava mnoštvo različitih vrijednosti i značenja.¹⁰

U našoj nemogućnosti kvalitetne definicije baštine doista se čini kao da se ona postavlja izvan analitičkog procesa uopće. Ipak, unatoč tome što nam je ideja baštine u svojoj punini teška za artikulaciju, to ne znači da je nemoguće posjedovati znanje o njoj ili da nema učešća u pojavnosti stvarnosti. Kao što nas Platon uči da postojanje ideje hrabrosti ili pravednosti intuitivno umijemo razaznati kroz hrabar ili pravedan čin, tako nam se i cjelovitija ideja baštine povremeno predočava kroz svoje raznovrsne partikularne forme. Prije svega, to je nešto što vrijednosno prosudimo kao izuzetno te zbog toga želimo trajno očuvati i predati budućim generacijama.¹¹ Ne postoje propisani parametri za proglašavanje „nečega“ baštinom. Potrebno je zadovoljiti tek jedan nužni uvjet koji doista proizlazi iz imanentno ljudske prakse. Ključna odrednica jest *identifikacija*; predmeti, djelatnosti ili okruženja pojavne stvarnosti za nas postaju baština našim svjesnim i voljnim činom prepoznavanja.¹² Kao dobar primjer mogu poslužiti sitne familijске memorabilije (poput starih fotografija) koje su reprezentanti *privatne baštine*. Takve predmete, intimne po svom karakteru, selektivno sabiremo i zaštićujemo bez obzira na njihovu financijsku vrijednost. Baš suprotno, oni su nam prvenstveno važni kao opipljivo svjedočanstvo neke druge stvarnosti; vezujemo ih uz određeni prostor, pojedince/grupe i davne događaje.¹³ Iza procesa njihove selekcije uvijek stoji konkretna osoba ili grupa ljudi, a iza samih naslijeđenih predmeta prepoznatih kao baština memorija i određeno znanje.

Privatnom tipu baštine pandan je *službena baština* kojom se javno upravlja i koja je šira u svom obuhvaćanju. Riječ je o međunarodnom pokretu širokog spektra manifestacija iz kojeg je moguće crpiti određene generalizacije. Da je tomu uistinu tako, dovoljan je letimičan pogled na

⁸ Lowenthal, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009., str. 94. (prev. a.)

⁹ Harvey, C. D. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. // *International Journal of Heritage Studies*, 7, 4(2001), str. 319. (prev. a.)

¹⁰ Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006., str. 11.

¹¹ Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija : povijest, razvitak, izazovi današnjice*. Zagreb : Antibarbarus, 2007., str. 17-18.

¹² Howard, P. *Heritage : Management, Interpretation, Identity*. London ; New York : Continuum, 2003., str. 6.

¹³ Maroević, I. Muzejska izložba - muzeološki izazov. // *Informatica museologica*. 34, 3-4(2003), str. 13.

popis popularne Svjetske baštine (engl. *World Heritage List*) Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) na kojem se mogu pronaći raznovrsni baštinski lokaliteti „[...] od divljina istočnoafričkog Serengetija, piramida Egipta, preko Velikog koraljnog grebena u Australiji i baroknih katedrala Latinske Amerike“. ¹⁴ UNESCO-ov projekt zajedničke baštine čovječanstva se doista doima kao vezivno tkivo koje spaja, pa čak i nadilazi granice suverenih teritorijalnih država. Naime, Konvenciju o svjetskoj baštini iz 1972. g. do danas je ratificiralo, odnosno prihvatilo 192. države članice. ¹⁵ Ipak, tu je potrebno napraviti odmak i primijetiti da se briga o „zajedničkoj“ baštini čovječanstva ne provodi u svim državama isto i pod jednakim uvjetima. Čak i sami nazivi za ono što se smatra baštinom nose sa sobom različite konotacije; u francuskom jeziku tako riječ *patrimoine* označava nešto osobnije od engleske riječi *heritage*. ¹⁶ Hrvatska riječ baština/baščina srodna je francuskoj jer se pod njom podrazumijevala naslijeđena imovina od predaka, odnosno očevina (lat. *patrimonium*) i djedovina. ¹⁷ „Baštinjenje“ materijalnih aspekata prošlosti kao vrst ostavštine u svojoj osnovnoj formi dakle nije nešto novo i poznato je čak i iz prahistorije. Može se zato reći da je svako društvo razvilo specifičan odnos sa svojim naslijeđem, čak i oni koji su svjesno odlučili raskinuti s istim. ¹⁸ Međutim, protijekom vremena dolazi do proširivanja opsega pojma tako da se baština u današnjem smislu riječi ne odnosi samo na nasljedstvo, već postaje specifičan način korištenja i interpretiranja prošlih vremena koji povezuju pojedinca s većim kolektivom. ¹⁹ Budući da je prošlost nedohvatljiva u originalnom iskustvu, baština se „producira“ u sadašnjosti koristeći raznovrsne ostatke prošlosti i stvaranjem pomno odabranih narativa oko istih. Narativi mogu uzvisivati jedne, a potčinjavati druge kolektive.

Što se pak smatra pod spomenutim „većim kolektivom“ i kada je kroz historiju nastupila ova promjena? Izuzev kada je eksplicite naglašeno drugačije, pod većim kolektivom se u

¹⁴ UNESCO. World Heritage Centre. About World Heritage. URL: <https://whc.unesco.org/en/about/> (21.X.2020.) (prev. a.)

¹⁵ Isto. The Convention. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (21.X.2020.)

¹⁶ Hoelscher, S. Heritage. // *A Companion to Museum Studies* / uredila Sharon Macdonald. - : Wiley-Blackwell, 2006., str 202.

¹⁷ Baština. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6230> (22.X.2020.)

¹⁸ Harvey, C. D. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. // *International Journal of Heritage Studies*, 7, 4(2001), str. 320.

¹⁹ Hoelscher, S. Heritage. // *A Companion to Museum Studies* / uredila Sharon Macdonald. - : Wiley-Blackwell, 2006., str. 200.

baštinskom diskursu priziva pojava *nacionalne države*, odnosno države u kojoj je temelj suvereniteta etnos (starogrč. *ἔθνος*: narod); ne tijelo plemstva ili monarh, već šira zajednica državljana. Dublje dakle uranjanje u raspravu o teoriji baštine i propitivanje tobožnjeg globalnog plašta UNESCO-ove svjetske baštine odvodi nas u smjeru rasprave o europskoj historiji s kraja XVIII. i za trajanja XIX. stoljeća. Da se današnje poimanje baštine kristalizira kao izvorno europski koncept razdoblja moderniteta svjedoči i navedeno proširenje u opsegu pojma. Naime, baština poimana kao isključivo imovinsko nasljedstvo po muškoj liniji atavizam je feudalnog prava. Smjena feudalnog prava i sistema feudalizma uopće rezultat je prosvjetiteljskih ideja i *Francuske revolucije* čiji se eho osjetio diljem europskog kontinenta. Razdoblje je to velikih političkih promjena koje otpočinje 1789. g., a donosi sa sobom destabilizaciju moći aristokracije, slabljenje utjecaja Crkve i tokom sljedećeg stoljeća rađanje kapitalizma i prevlast jedne nove društvene klase – propulzivne i financijski potkovane srednje klase, tzv. građanske buržoazije.²⁰

U ovome kontekstu treba promatrati pojavu kolektivne odgovornosti za baštinu kao novog sredstva socijalne kohezije; prisvaja se kulturno naslijeđe nekolicine poput onog kraljeva, aristokracije, Crkve i pokazuje novom građanskom puku. Uz Francusku, glavne lučonoše koncepta baštine kakvog danas poznajemo postaju Britanija i Njemačka koje konzerviraju ili restauriraju stare, ili pak podižu posve nove spomenike kao fizičke reprezentacije svojih nacionalnih identiteta, kulturnih i tehničkih postignuća i dijeljenih vrijednosti jedne nove, *moderne* Europe.²¹ Jednu od zornih ilustracija takvih tendencija predstavlja tzv. 'Wallace spomenik' (engl. *Wallace monument*) na brežuljku *Abby Craig* u Škotskoj (Sl. 1), podignut 1851. g. radi komemoriranja viteza-heroja iz XIII. stoljeća, Williama Wallacea. U konkretnom slučaju Wallace spomenika, radi se o posezanju u medijevalno razdoblje poradi jačanja modernog škotskog nacionalnog identiteta. Odabir segmenta prošlosti radi njegove današnje namjene se dakle ispostavlja kao odrednica bilo koje javne baštine.

²⁰ Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006., str. 18.

²¹ Isto, str. 17-18.

Slika 1. Nacionalni Wallace spomenik kraj grada Stirlinga u Škotskoj

Preuzeto s: <https://www.nationalwallacemonument.com/the-monument/monument-gallery/>

Svoju istaknutu ulogu u sličnoj – primarno političkoj – zadaći ima institucionalizacija nacionalnih muzeja. Kod tih muzeja će se gotovo beziznimno raditi o reprezentiranju države-nacije i njene historije i kulture.²² Poznati je primjer *Louvre* koji na sebe preuzima ulogu čuvara „narodne“ baštine kao odgovor na ikonoklazam i vandalizam tokom perioda Narodnog konventa (franc. *Convention nationale*) između 1792. i 1794.²³ Naime, u tom su revolucionarnom periodu uništeni i oskvrnjeni mnogi javni spomenici starog poretka (franc. *ancien régime*), djela sakralne umjetnosti i sl. Muzeji su zato poslužili kao novi kontekst („lišen“ religijske simbolike i simbolike apsolutizma) za izlaganje predmeta iz dotada ekskluzivnih zbirki samostana, crkvi, feudalnih i plemićkih dvoraca. Pa ipak, muzejski predmeti kao simbolički objekti aktualiziraju simboličke sustave društva, institucije i vremena u kojem su nastali.²⁴ Muzeji su dakle kao nove, relevantne kulturne institucije u doba sve veće demokratizacije europskih društava preuzeli na sebe programatsku i regulatornu ulogu sublimiranja nacionalnih identiteta kroz vlastiti fundus. To govori u prilog tezi da je politika duboko usađena u samu srž javne baštine – ona bez upliva

²² Šola, T. Prilog reformi nacionalnih muzeja ili pledoaje za Hrvatski nacionalni muzej. // *Muzeologija*. 37, 2000., str. 120.

²³ Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija* : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Antibarbarus, 2007., str. 159.

²⁴ Maroević, I. Muzejska izložba - muzeološki izazov. // *Informatica museologica*. 34, 3-4(2003), str. 16.

različitih interesnih grupa i svjetonazora jednostavno ne postoji. Uz napomenu da je zbog njene raširenosti danas ne možemo klasificirati političkom pripadnošću; pripada jednako i „lijevima“ i „desnima“, i masama i elitama.²⁵ U različitim rukama ona može predstavljati sasvim različito, ali nesumnjivo potentno sredstvo.

Također, komentirajući debatu o političkim konotacijama baštine u Engleskoj Robert Lumley pronicljivo primijećuje i da je „postepeno širenje koncepta baštine ka uvrštavanju prirodnih kao i ljudskih fenomena [...] nesvodivo na tek političko objašnjenje.“²⁶ I doista, umjetničko-intelektualni pokret *romantizma* iz druge polovine XVIII. stoljeća – kao reakcija na „nagrizajuće“ ljudsko djelovanje u prirodi – svoj najdublji izraz pronašao je u fascinaciji prirodnim fenomenima. Pisci, pjesnici i umjetnici romantizma, otklonjeni od društva industrijskog progresa i daleko od politike, napajaju se na izvoru inspiracije u „primitivnoj“ divljini. Ona za njih predstavlja utočište netaknuto ljudskom aktivnošću, a koje treba pod svaku cijenu zaštititi i očuvati. Dotada se na netaknuti prirodni krajolik u većini slučajeva promatralo kao na još uvijek nedovršeni produkt Božje kreacije koji vapi za poboljšanjem i „civiliziranjem“.

Važno je ipak napomenuti da je pogrešna česta pretpostavka prema kojoj su ljudski relikti doživljavani kao odvojeni, pa čak i suprotstavljeni samoj prirodi. Tako su i sami slikari romantizma često na svojim uljima prikazivali ruševine gotičkih crkvi – djelomično ili u potpunosti obrasle biljkama penjačicama poput bršljana – potičući tako novo oduševljenje za napuštenom medijevalnom arhitekturom. Lowenthal zato naglašava povezanost i neodvojivost baština kulture i prirode nazivajući ih 'sijamskim blizancima'.²⁷ Prilog toj tezi je i UNESCO-ova kombinacija u vidu 'kulturnih krajolika' kao interakcija između čovječanstva i prirodnog okoliša.²⁸ Oni mogu biti namjerno oblikovani (poput perivoja, parkova i sl.), organski razvijeni ili pak asocijativni.²⁹ Unatoč tomu u općoj se klasifikaciji prirodnim djelovanjem stvorena baština razlikuje i odjeljuje od baštine nastale djelovanjem ljudske ruke. Ono što prirodnu

²⁵ Lowenthal, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009., str. 94.

²⁶ Lumley, R. The debate on heritage reviewed. // *Heritage, Museums and Galleries : An Introductory Reader*. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004., str. 17. (prev. a.)

²⁷ Lowenthal, D. Natural and cultural heritage. // *International Journal of Heritage Studies*. 11, 1(2005), str. 85.

²⁸ UNESCO. World Heritage Centre. Activities. Cultural Landscapes. URL: <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/> (27.X.2020.)

²⁹ Ministarstvo kulture i medija. Kulturna baština. Vrste kulturne baštine. Nepokretna kulturna baština. Kulturni krajolik. URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/vrste-kulturne-bastine/nepokretna-kulturna-bastina/kulturni-krajolik/7243> (27.X.2020.)

baštinu zaista čini posebnom jest nemogućnosti njezina „izvoza“ – ona je rijetko podložna komodifikaciji i prodaji. Nasuprot njoj, kulturna baština promovira empatiju jer se uvijek lakše identificiramo s ostacima djelovanja naše vlastite vrste.³⁰ Bilo kako bilo, zaštita jedinstvenih prirodnih krajolika i ekosistema doživjeti će institucionalizaciju osnivanjem Yellowstone nacionalnog parka u SAD-u 1872. godine, prvog nacionalnog parka u svijetu (Sl. 2).³¹ Nakon pojave u Sjevernoj Americi, zaštićeni parkovi prirode nešto kasnije preplaviti će i Europu. Katalizator ekološke osviještenosti u tom drugom dijelu XIX. stoljeća bio je američki učenjak-polimat George Perkins Marsh (1801. – 1882.), autor knjige *Man and Nature* iz 1864. g.³² Marsh je utjecao na to da se civilizacija promatra zajedno sa svojim organskim temeljima proročki nagoviještajući kako „[...] destruktivno djelovanje čovjeka postaje sve energičnije i bespoštednije što se više usmjerava ka civilizaciji; sve dok osiromašenje [...] ne probudi u njemu nužnost očuvanja onoga što je ostalo, ako ne i obnavljanja onoga što je bezobzirno potrošio.“³³ Ne treba niti napominjati koliko je anticipirao probleme i izazove današnjice.

Slika 2. Jezero Emerald, Yellowstone National Park

Preuzeto s: <https://www.nps.gov/yell/learn/photosmultimedia/thermal-features.htm>

³⁰ Lowenthal, D. Natural and cultural heritage. // *International Journal of Heritage Studies*. 11, 1(2005), str. 86.

³¹ History & Culture. Yellowstone National Park. National Park Service. URL: <https://www.nps.gov/yell/learn/historyculture/index.htm> (27.X.2020.)

³² Lowenthal, D. Natural and cultural heritage. // *International Journal of Heritage Studies*. 11, 1(2005), str. 83.

³³ Marsh, G. P. *Man and Nature* : Or, Physical Geography as Modified by Human Action. New York : Charles Scribner & Co., 1867., str. 40-41. (prev. a.)

Na ovome mjestu potrebno je napraviti jednu distinkciju koja se tiče razlučivanja osobitosti šireg koncepta baštine i baštinskih lokaliteta od partikularnosti muzeja kao čuvara „manje“ baštine. Jezik baštine prožet je *esencijalizmom*, tj. idejom usađenosti koja sugerira konkretno pripadanje nekom mjestu.³⁴ Ovo se najbolje dočarava često korištenom sintagmom 'osjećaj mjesta' ili 'osjećaj za mjesto' (engl. *a sense of place*) koja ukazuje na tijesni suodnos i kontinuiranu interakciju neke zajednice i njima specifičnog prostora. Taj specifični prostor postaje mjestom onog trenutka kada ga zajednica na svoj način imenuje, identificira i interpretira i na taj način da prepoznatljivost i vlastiti „štih“.³⁵ Mjesta su dakle uvijek prožeta kulturnim značenjima, predočavajući nam se kao socijalni konstrukt. Da je 'osjećaj mjesta' kao socijalni fenomen oduvijek bio s nama govori nam i crtica iz svijeta klasičnog Rima – *genius loci* bio je naime naziv u starorimskoj religiji za zaštitni duh nekoga mjesta koji mu daje ovu specifičnu kvalitetu. Iz ovih spoznaja o međusobnoj interakciji i uvjetovanosti čovjeka i okoliša sazđani su temelji grane znanosti koju nazivamo kulturna geografija. Iz perspektive zaštite kulturne baštine upravo se zato veliki trud ulaže u nadzor, mapiranje, upisivanje na liste nepokretnih kulturnih dobara poput pojedinačnih ili skupnih arheoloških lokaliteta, historijskih građevina ili drugih struktura jasno definirajućih granica u prostoru. Paralela takvom shvaćanju su i interpretacijski centri – kao novonastala muzealna forma u okviru zaštite prirodne baštine – koji ne posjeduju zbirku, već svoju svrhu nalaze u samome prirodnom okruženju, odnosno interpretiranju njegovih baštinskih elemenata zainteresiranoj publici.³⁶ Veliku ulogu u ukazivanju na prostornu konstituciju baštine imao je i francuski historičar Pierre Nora koji prepoznaje 'mjesta memorije' (franc. *lieux de mémoire*).³⁷ Mjesta memorije predstavljaju simbolička mjesta u individualnoj ili kolektivnoj memoriji određene grupe ljudi. Mjesto memorije može biti primjerice mjesto održavanja određenog sezonskog događaja u selu koji je u percepciji njegovih žitelja od iznimne važnosti. Zbog toga su mjesta memorije jednako individualna koliko i kolektivna; ona pobuđuju kod nas emocionalni podražaj, a samim time igraju i značajnu ulogu u formaciji identiteta.³⁸

³⁴ Lumley, R. The debate on heritage reviewed. // *Heritage, Museums and Galleries* : An Introductory Reader. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004., str. 19.

³⁵ Geiger, M.; Zeman, Z. Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu. // *Društvena istraživanja*. 19, 3(2012), str. 380.

³⁶ Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija* : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Antibarbarus, 2007., str. 50.

³⁷ Hoelscher, S. Heritage. // *A Companion to Museum Studies* / uredila Sharon Macdonald. - : Wiley-Blackwell, 2006., str. 204.

³⁸ Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006., str. 60.

Protivno svemu tome (tradicionalni) muzeji kao čuvari pokretnih predmeta kulturne baštine raskidaju taj odnos. Pokretni artefakti, odnosno artefakti koji se lako izdvajaju iz svoje okoline, sabiranjem u muzejske zbirke s drugim takvim sličnim artefaktima neminovno poprimaju jedan drugačiji sklop značenja od izvornog. Plastičan je primjer teškoća u prezentaciji knjižne baštine: kako ostvariti u stalnom postavu ili povremenoj izložbi prezentiranje jedne tako muzeološki bogate i fizički velike cjeline poput knjižnice nekog velikodostojnika/ice?³⁹ Ukoliko znamo da knjižnice podrazumijevaju – osim knjiga – i knjižnični namještaj i njegov specifičan razmještaj, hoćemo li pokušati doslovno transponirati čitav originalni prostor unutar zgrade muzeja ili jednostavno odvojiti knjige i komade namještaja kao pojedinačne predmete u zbirke, a kontekst otpisati? Prezentiranje *in situ* se u ovom i drugim sličnim slučajevima u struci i dalje postavlja kao muzeološki najviši doseg.⁴⁰ *In situ* dolazi iz latinskog jezika u značenju 'na položaju', tj. na nepromijenjenome (iskonskome) mjestu.⁴¹ Taj raskid s „iskonskim“ mjestom pronalaska kulturne baštine, odn. pojačana svijest o važnosti integralne cjelovitosti lokaliteta i sprečavanju njegove kontaminacije, dijelom je razlog uznapredovale preuzetosti nekih zemalja – poput Grčke – za povratom „otuđenih“ kulturnih dobara u zemlju njihova podrijetla. Najpoznatiji primjer takvog slučaja je spor oko kamene plastike s Partenona (tzv. *Elgin Marbles* ili 'Elgin mramori') koja danas krasi stalni postav *British Museum*a.⁴² S druge strane, novi muzeji se zato sve češće podižu *in situ*. U hrvatskom kontekstu takav je primjer *Arheološki muzej Narona* u Vidu kraj Metkovića; on u svom čitavom volumenu „naliježe“ nad konzervirane ostatke rimske arhitekture. Tu su pronađene mramorne skulpture prezentirane u svom autentičnom ambijentu – postavljene na postolje unutar cele (lat. *cella*) hrama posvećenog božanskom Augustu:

³⁹ Stublić, H.; Vujić, Ž. Oblici knjižne baštine i njihovo prezentiranje na izložbama. // *Muzeologija*. 48/49, 2012., str. 31.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *In situ*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27535> (28.X.2020.)

⁴² Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija* : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Antibarbarus, 2007., str. 79-80.

Slika 3. Skulpture carske obitelji postavljene duž zida Augustova hrama u Naroni

(Snimio: Anel Zukanović)

Posebno mjesto u raspravi o baštini zahtijeva nematerijalna baština. Naime, percepcija baštine među zapadnim zemljama je sve do nedavno bila fokusirana samo na materijalnost, odnosno materijalnu baštinu.⁴³ To se sve mijenja utjecajem vaneuropskih kultura poput japanske i UNESCO-ovom Konvencijom o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. g., u kojoj nematerijalno zamjenjuje starije termine poput folklora i tradicionalne kulture i odnosi se – između ostalog – na usmenoknjiževnu predaju, običaje, tradicijska znanja i vještine.⁴⁴ Ova dihotomija između materijalnosti i nematerijalnosti je umjesto razriješenja, donijela sa sobom stanovitu zbrku. Naime, prema nekim istraživačima ovaj nenamjerno konstruirani jaz zanemaruje osnovnu spoznaju prema kojoj se materijalna baština isključivo shvaća i interpretira kroz ono nematerijalno i da sva kulturna baština posjeduje dio nematerijalnosti u svojoj osnovi.⁴⁵ Kao što

⁴³ Babić, D. Social Responsible Heritage Management - Empowering Citizens to Act as Heritage Managers. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 188, Elsevier : 2015, str. 28.

⁴⁴ UNESCO. Intangible Heritage. Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention> (28.X.2020.)

⁴⁵ Swensen, G. i dr. Capturing the Intangible and Tangible Aspects of Heritage: Personal versus Official Perspectives in Cultural Heritage Management. // *Landscape Research*. 38, 2(2013), str. 204.

je već navedeno, predmeti baštine za nas zapravo ne postoje ukoliko ne postoji memorija i znanje o njima, a oboje je suštinski nematerijalno. Ipak, zbog pojednostavljenja stvari za potrebe ovog rada, u ovome potpoglavlju naznačeni tipovi baštine prikazani su prema općeprihvaćenoj UNESCO-ova klasifikaciji u slijedećoj umnoj karti:

Slika 4. Opća klasifikacija baštine

(Izradio: Stanko Glavinić)

Potrebno je pripomenuti da je istraživanje pokazalo da se rasprava na liniji materijalno – nematerijalno čini nevažnom ostatku opće populacije.⁴⁶ Ispostavlja se zato da je ovdje, kao i uostalom mnogo slučajeva kroz historiju, rasprava „za ovalnim stolom“ odvojena od stvarnosti i nekih drugih, malo manje atraktivnih, ali zato ništa manje stvarnih problema na terenu. Može se zato zaključiti kako lokalna zajednica uvijek ima različitu perspektivu gledanja na stvari od stručnjaka koje oblikuje njihova znanstvena disciplina.⁴⁷ U ovome kontekstu je zato važno

⁴⁶ Swensen, G. i dr. Capturing the Intangible and Tangible Aspects of Heritage: Personal versus Official Perspectives in Cultural Heritage Management. // *Landscape Research*. 38, 2(2013), str. 218.

⁴⁷ Isto, str. 205.

napraviti kratki ekskurs vezano za koncept tzv. 'autoriziranog baštinskog diskursa' (engl. *authorized heritage discourse*). Njega prepoznaje Smithova 2006. g. u svojoj knjizi *The Uses of Heritage*. Prema njoj naime međunarodne konvencije i povelje UNESCO-a i ICOMOS-a⁴⁸ dolaze iz centara moći koji „[...] reprezentiraju dominantu formu diskursa koja privilegira europske, i u širem smislu zapadnjačke, pretpostavke o značenju i prirodi baštine“.⁴⁹ *Top-down* model odlučivanja odabrane nekolicine, tj. model u kojem se odluke donose hijerarhijski odozgo prema dolje, je dakle itekako prisutan i u baštinskom sektoru.

2.2. Odnos baštine i identiteta

U prvome potpoglavlju bilo je riječi o programatsko-političkoj ulozi baštine u razdoblju moderne, odnosno ulozi baštine u jačanju obrazaca nacionalnih identiteta za osnivanja prvih država-nacija. Tu vezu baštine i identiteta je potrebno rastumačiti jer ona nije jednoznačna. Prije svega, Ivo Maroević definira identitet u kontekstu muzeologije kao „[...] potpuno podudaranje materijalnog i duhovnog na više društvenih razina, da se materijalnim odredi duhovna dimenzija neke od tih razina koja time postaje određujuća za raspon identiteta [...]“.⁵⁰ Ukoliko baština posjeduje potencijal da sačinjava ili podržava određeni identitet, ona ga isto tako može odbijati ili dovoditi u pitanje.⁵¹ U tome se dakle krije svojevrsna snaga baštine, bez čijeg materijalnog autoriteta sastavni elementi identiteta mogu biti svedeni na puku efemernost i namjerno zanemareni. Razdoblje druge polovine XX. stoljeća, poznato i pod nazivom *postmodernizam*, jednim se svojim dijelom odnosi upravo na kritiku svekolikih identiteta od prosvjetiteljstva naovamo.⁵² Pri tome je nacionalni identitet bio postavljen u žarište i postao svojevrsna opsesija u literaturi postmodernizma. Polazi se od pretpostavke da se nacionalnim identitetima manipulira, odn. da se pristrano konstruiraju kao zajedništva teritorija, jezika i kulture s ciljem legitimacije vladajućih elita. Kulturne politike se zato provode na najvišoj – državnoj razini. Tako se događalo da su aspiracije ka zajedničkom nacionalnom nazivniku nerijetko djelovale na štetu šarolikosti regionalnih kulturnih identiteta i dijalekata. Međutim, što ako se danas napravi kopernikanski obrat: ukoliko konstruiramo baštinu, a posljedično i čitav raspon različitih

⁴⁸ Međunarodno vijeće za spomenike i lokalitete. URL: <https://www.icomos.org/en> (29.X.2020.)

⁴⁹ Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006., str. 113. (prev. a.)

⁵⁰ Maroević, I. Identitet kao sastavni dio muzealnosti. // *Muzeologija*. 18, 1987., str. 57.

⁵¹ Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006., str. 49-50.

⁵² Postmodernizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49698> (30.X.2020.)

identiteta, s dobrim ciljem i jasnim nakanama, podržavajući podzastupljene regionalne ili lokalne potrebe? Disciplinu upravljanja baštinom Peter Howard zato naziva prvom post-postmodernističkom disciplinom; ona priznaje ovu premisu i prihvaća izazov da se praktično manufakturiira baština i identitet, ali s jasnom agendom i transparentnom politikom.⁵³ Dalje nastavlja u istom tonu: „Čineći tako subjekt mora biti praktičan i pozitivan, stvarati novu baštinu uz konstantno osluškivanje prigovora od strane onih neminovno razbaštinjenih.“⁵⁴ I doista, ovakav pristup daje politici upravljanja baštinom humani prizvuk i potencijal za stvaranje egalitarnijeg društva – ukoliko se dakako ne shvati kao čin subverzivnog djelovanja.

Nameće se dakle pitanje: Kako konstruirati baštinu u doba raspršenih identiteta, brzoodigravajućih promjena i globalnih razgovora? Suprotno uvriježenom mišljenju, upravo je umreženo informacijsko društvo i njemu usporedni proces fragmentacije društvenih interesa otvorio mogućnost ponovne izgradnje identiteta.⁵⁵ Ta fragmentacija podrazumijeva i istovremeno supostojanje više prostorno uvjetovanih identiteta bez ikakvog konflikta i potrebe prenamaglašavanja nacionalnog identiteta. Lokalno (zavičajno) i regionalno mogu postati jednakovrijedne i komplementarne razine nacionalnom. Elementi različitih mikro i makroregija, odnosno elementi niza prirodnih, kultiviranih, urbanih i ruralnih prostora mogu svojim značajkama utjecati na određivanje pojma identiteta.⁵⁶ Primjerice, većina nas se istovremeno s nacionalnom pripadnošću može ponositi i sa zavičajem u kojem smo proveli djetinjstvo, gradom i/ili kvartom u kojem trenutačno živimo; ali i specifičnom kulturnom/prirodnom regijom pod koju isti pripadaju. Autor ovih redaka se tako osjeća jednako Neretvanin i Metkovac koliko i Hrvat ili Europljanin. Identiteti kao kockice u mozaiku našeg osobnog određenja danas se doista doimaju poput odjeće koju bismo nositi taj dan; po pitanju njih imamo izbor tko želimo postati i kako se želimo drugima reprezentirati.⁵⁷ Shodno tomu „prepoznamo“ baštinu u našoj bližoj ili daljoj okolini, tj. zavičaju ili regiji, a koja se odnosi na poželjne identitete. Upravo su zato muzeji bitni za opstanak identiteta i kolektivne memorije zajednica; afirmacija identiteta im je područje djelokruga, pa čak i sama svrha postojanja.⁵⁸ Naročito je to primjetno u posebnom tipu muzeja s

⁵³ Howard, P. *Heritage : Management, Interpretation, Identity*. London ; New York : Continuum, 2003., str. 150.

⁵⁴ Isto. (prev. a.)

⁵⁵ Castells, M. *Moć identiteta*. Zagreb : Golden Marketing, 2002., str. 276.

⁵⁶ Maroević, I. Identitet kao sastavni dio muzealnosti. // *Muzeologija*. 18, 1987., str. 58.

⁵⁷ Howard, P. *Heritage : Management, Interpretation, Identity*. London ; New York : Continuum, 2003., str. 150.

⁵⁸ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 27.

kraja XIX. st. pod nazivom *Heimatismuseum*, odnosno zavičajnom muzeju koji se ponajprije temeljio na mišljenju da je (njemačka) nacija integralno tkivo sačinjeno od mnoštva različitih lokalnih i regionalnih kulturnih identiteta.⁵⁹

Suvremenim, a ipak mladim državama-nacijama poput Republike Hrvatske ovo se predočava kao veliki izazov u kojem bi upravo područje upravljanja baštinom – kao oruđe utjecaja na percepciju teritorijalnosti kod stanovništva – moglo postati najjača karika. To se uostalom iščitava i iz prvog nacrtu krovnog dokumenta trenutačne hrvatske Vlade pod nazivom *Nacionalna razvojna strategije Republike Hrvatske do 2030.* u kojem se lokalna kulturna baština, uz razne ostale čimbenike, prepoznaje kao iznimno bogatstvo „[...] koje građanima i mladim naraštajima treba osvijestiti kao nacionalno dobro koje ćemo očuvati spoznavanjem i djelovanjem na opću dobrobit.“⁶⁰ U istome pasusu se znakovito zaključuje i da je temeljna pretpostavka za usmjeravanje prema tome društvena homogenizacija od lokalne i regionalne razine prema nacionalnoj. Možda upravo neka dragocjena iskustva prošlosti mogu pridonijeti građenju kompaktnije hrvatske nacionalne zajednice u budućnosti. Ona nas naime uče da materijalna supstancija nacionalnog identiteta može biti prisutna i u „provinciji“; na više mjesta istovremeno i u obliku žive tradicije.⁶¹

U takvom bi ozračju – prema svemu sudeći – zazivanje novog, „ujedinjujućeg“ nacionalnog muzeja Hrvata bilo štetno i kontraproduktivno. Klasični oblici institucija više nisu dostatni jer ne odgovaraju sve razgranatijim potrebama suvremenog društva. Nova vremena proklamirane decentralizacije državnih funkcija iziskuju djelovanje na nižim razinama, odnosno osmišljavanje novih rješenja na razini područne i lokalne samouprave.⁶² Obranom različitih regionalnih i lokalnih identiteta i uključivanjem stanovnika u izradu razvojnih strategija državn

⁵⁹ Confino, A. *The Nation as a Local Metaphor* : Wurttemberg, Imperial Germany, and National Memory, 1871-1918. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1997., str. 153-155.

⁶⁰ Hrvatska 2030. Dokumenti. Nacionalna razvojna Strategije Republike Hrvatske do 2030. godine, str. 51. URL: <https://hrvatska2030.hr/wp-content/uploads/2021/02/Nacionalna-razvojna-strategija-RH-do-2030.-godine.pdf> (15.XI.2020.)

⁶¹ Šola, T. Prilog reformi nacionalnih muzeja ili pledoaje za Hrvatski nacionalni muzej. // *Muzeologija*. 37, 2000., str. 124.

⁶² Ovdje se pod područnom samoupravom podrazumijeva teritorijalna podjela Hrvatske na županije, a pod lokalnom samoupravom na općine i gradove. Taj još uvijek aktualni hrvatski model je zapravo francuski model napušten sredinom druge polovine XX. stoljeća. U Francuskoj su otada kao najviše upravne i teritorijalne jedinice prepoznate historijske pokrajine, čineći tako političke regije (franc. *régions*). Više u: Koprić, I. Je li moguća regionalizacija Hrvatske? Institucionalna i politička ograničenja. // *Političke analize*. 5, 17(2014), str. 9-16.

vlast može tako uspješno povratiti svoj narušeni legitimitet.⁶³ Međutim, kako uključiti stanovnike u izradu razvojnih strategija koje se temelje na korištenju baštine? Jedna od mogućnosti se krije u inicijativi i aktivizmu građanstva, zbog čega Darko Babić ustanovljuje ideju *baštinske pismenosti*. Konceptualno slična građanskoj pismenosti, ona podrazumijeva neotuđivo i zajamčeno pravo na participaciju građanstva kroz korištenje i upotrebu baštine za samodefiniranje, samopouzdanje i proizvodnju vlastitih iskustava za kolektivnu baštinu čovječanstva.⁶⁴ Građani kao pravi zaštitnici baštine trebali bi posjedovati mogućnost da u procesima odlučivanja sudjeluju u donošenju odluka zajedno s baštinskim institucijama – bez dociranja ili prešutnog nametanja autoriziranog baštinskog diskursa odozgora. Drugim riječima, potrebna je posvemašnja demokratizacija institucionalnog procesa. To uključuje prvenstveno javne pozive građanstvu za samostalno prepoznavanje baštine od značaja za kolektivnu memoriju vlastitih zajednica. Takav oblik građanskog aktivizma i mobilizacije na najnižim razinama zasigurno bi ponudio protutežu globalizacijskim težnjama ka individualizaciji, odnosno sve labavijim socijalnim sponama i posljedičnoj krizi kolektivnih identiteta. Uvod u nastup konstruktivnog post-postmodernističkog razdoblja krije se zato u rukama osnažene lokalne zajednice, odnosno pojedinaca koji se udružuju u kolektive poradi ostvarenja zajedničkih ciljeva – poput valorizacije lokalne kulture i znanja – uz blagonaklonost najviših instanci vlasti i tek medijatorsku ulogu baštinskih upravitelja. Izgrađene kolektivnim djelovanjem i očuvane kolektivnom memorijom, takve kohezivne lokalne zajednice mogu djelovati kao obrambene reakcije države na nametanje globalnog nereda.⁶⁵ Zbog toga će se sljedeće potpoglavlje baviti i baštinom iz perspektive lokalne zajednice, odnosno rješenjima koja se nameću kao protuteža tradicionalnom tipu muzeja.

2.3. Era baštine

Akadska usredotočenost na detalje, elitistički diskurs, odsječenost od lokalne zajednice i manjak uključenosti na terenu samo su neke od kritika koje su se upućivale „ovlaštenim“ zaštitnicima baštine i muzealcima i ranije – ma koje god ruho kulturne institucije ili međunarodne organizacije da su isti nosili. Tomislav Šola piše da je u jednom trenutku postalo

⁶³ Castells, M. *Moć identiteta*. Zagreb : Golden Marketing, 2002., str. 276.

⁶⁴ Babić, D. Social Responsible Heritage Management - Empowering Citizens to Act as Heritage Managers. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 188, Elsevier : 2015, str. 33.

⁶⁵ Castells, M. *Moć identiteta*. Zagreb : Golden Marketing, 2002., str. 73.

„očito da ljudima trebaju muzeji, ali da im govore nerazumljivim, specijalističkim jezikom“.⁶⁶ Tako je UNESCO-ov Okrugli stol o ulozi muzeja u suvremenom svijetu, održan u glavnom gradu Čilea, Santiagu, u maju 1972. godine, u svojim zaključcima iznjedrio ideju 'integriranog muzeja' (engl. *the integrated museum*).⁶⁷ On je osmišljen kao multidisciplinarni muzej s jasnim ciljem: da lokalnim zajednicama u zanemarenim ruralnim krajevima Latinske Amerike ponudi sveobuhvatan uvid u njihove prirodne i kulturne okoline. Prisutni su naime stručnjaci iz različitih područja znanstvenog bavljenja kroz raspravu došli do zaključka da su muzeji koncentrirani gotovo isključivo na urbane sredine ili na jednu znanstvenu disciplinu i da zbog toga trebaju u potpunosti promijeniti svoju strukturu. Navedena se promjena paradigme iz Santiaga nešto kasnije odražava i na reorganizaciji prioriteta u osnovnim muzejskim funkcijama; naglasak se s istraživanja, konzervacije i zaštite kulturne baštine stavlja na tumačenje kulturnih potreba društva. Opservacija je to naime iz rezolucija nastalih na XI. Generalnoj konferenciji Međunarodnog savjeta za muzeje (ICOM) u Kopenhagenu u junu 1974.⁶⁸ Dakako, to sve ne znači apsolutni raskid s tradicionalnim muzejem niti s njegovim esencijalnim funkcijama već svojevrsnu rekonceptualizaciju u tip aktivne ustanove koja mijenja prioritete; ona se sada nastoji što više približiti svojim sadašnjim i potencijalnim budućim korisnicima i biti društveno relevantnija i angažiranija no prije.

Sve su ovo važni razlozi zbog kojih možemo govoriti da dolazi do smjene tzv. *ere muzeja* koja se referira na specijalistički, ekskluzivistički tip muzeja od prethodna dva stoljeća. Njemu je ukorijenjeno shvaćanje da je baština spašena od nestajanja onog trenutka kada se „zaštitila“ unutar zidova muzeja. Nastup suvremene *ere baštine* uslijedio je upravo na osnovi glasne kritike takve prakse, te je došlo do afirmacije jednog sasvim novog tipa muzeja – ekomuzeja.⁶⁹ Era baštine nije dakako nastupila preko noći, niti su sve muzejske ustanove bile inertne u svom djelovanju. Plod je to dugih godina promišljanja i eksperimentiranja „konstruktivnih nezadovoljnika“ – kako ih Šola naziva – unutar struke, koji su prepoznali bilo novih društvenih

⁶⁶ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 104.

⁶⁷ MINOM-ICOM. International Movement for a new Museology. Reference documents. The Round Table of Santiago The Role of museums in today's Latin America (EN) 1972. URL: <http://www.minom-icom.net/files/023679eb.pdf> (15.XI.2020.)

⁶⁸ ICOM. ICOM Documents. Resolutions adopted by ICOM's 11th General Assembly. URL: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_1974_Eng-1.pdf (16.XI.2020.)

⁶⁹ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 101-102.

promjena u globalnom svijetu i pokušali preduhitriti zastarijevanje muzeja kao institucije; makar to značilo djelomičnu de-institucionalizaciju i izlazak izvan njegovih fizičkih i mentalno uvjetovanih okvira. UNESCO-ov Okrugli stol u Santiagu i ICOM-ova XI. Generalna konferencija u Kopenhagenu su iz te perspektive zapravo *tipping point*, tj. prekretnica kada dolazi, osim revolucionarnih promjena, i do istovremene emancipacije i secesije skupine muzejskih profesionalaca unutar muzejske zajednice. Emancipacije – jer se val demokratizacije osjetio, osim u inkluzivnijem odnosu muzeja prema korisnicima, i unutar same strukture ICOM-a; tada svi članovi dobijaju glasačko pravo i mogućnost obnašanja bilo koje rukovodeće funkcije.⁷⁰ Secesije – jer dolazi do stvaranja pokreta *nove muzeologije*, a time i razilaženja u mišljenju između pripadnika tradicionalne i zagovornika te nove muzeologije, o čemu će više riječi biti kasnije u radu. Peter van Mensch zato ovaj period između 60-tih i 80-ih godina XX. stoljeća naziva *drugom muzejskom revolucijom* koju osim odgovornosti prema društvu obilježava i povećanje političkog nagona u struci.⁷¹ Ova duboka kriza muzeja i muzealne znanosti kao takve stvorila je tada kod nekih kritičara mišljenje da dolazi do muzealizacije muzeja i njegove skorašnje smrti.⁷² Međutim, radilo se o transformacijama koje su ostavile svoj pečat vremena ne narušivši za sobom postavljene temelje. Dapače, iste su obogatile iskustvo svih suvremenih i budućih muzeja i njihovih upravitelja i djelatnika.

2.3.1. Forma eko-muzeja

Početak svake nove ere (kasnolat. *agera*) obično podrazumijeva neki početni, znamenit događaj koji nazivamo njezinom epohom.⁷³ Epoha *ere baštine* svakako je pokretanje prvog ekomuzeja nakon desetljeća eksperimentiranja i prikupljanja iskustava. Međutim, historiografija nove muzeologije puno pozornosti pridaje i „epohalnim“ osobnostima koje stoje iza istog. Osobnosti o kojima je riječ i koje će zajedno obilježiti naredni vremenski period su prvenstveno francuski muzeolozi, konstruktivni nezadovoljnici nove generacije: Georges Henri Rivière (1897. – 1985.), Hugues de Varine (1935. –) i Marcel Evrard (1920. – 2009.). Rivière i Varine su

⁷⁰ ICOM. About. History of ICOM. URL: <https://icom.museum/en/about-us/history-of-icom/> (17.XI.2020.)

⁷¹ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 29, 2008., str. 49. Prema: Van Mensch, P. Towards a Methodology of Museology. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 1992., str. 10-11.

⁷² Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija* : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Antibarbarus, 2007., str. 16.

⁷³ Era. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18190> (25.XI.2020.)

ostavili dubok trag svojim djelovanjem u ICOM-u; Rivère je naime bio jedan od zaslužnih za njegovo osnivanje 1947. i prvi direktor od 1948. do 1965. g. Varine pak djeluje kao Rivièreatov duhovni nasljednik na tom mjestu od 1965. do 1974. g., a u tom periodu sudjeluje i kao predstavnik UNESCO-a u organizaciji maločas spomenutog Okruglog stola u Santiagu. Njihovim dakle zajedničkim zaslugama dolazi do porasta stvaralačke energije u muzejskoj zajednici i emancipacije nove forme muzeja nazvane *ekomuzej*.

Prvi takav muzej, koji se pokreće 1971.-1974. g. s Evrardom na čelu projekta, nosi naziv Muzej čovjeka i industrije (franc. *Musée de l'Homme et de l'Industrie*).⁷⁴ Muzej se smjestio u pokrajini Burgundiji; u gradovima Le Creusot i Montceau-les-Mines i njihovoj okolini. Prva velika promjena ogleda se u činjenici što to nije bio muzej smješten u okvir samo jedne zgrade, već se sastoji od glavne zgrade i njenih mnogobrojnih sastavnica, antena (od franc. *antennae*), koje zajedno opisuju područje prostiranja utjecaja muzeja i uspostavljaju komunikacijsku mrežu unutar zajednice. Dakle, kao tip specifičnog fragmentiranog muzeja (franc. *musée éclaté*), on baštinske lokalitete obrađuje i interpretira *in situ*, bez preseljenja u glavnu zgradu.⁷⁵ Sama zgrada postaje ishodišna točka iz koje se kreće u istraživanje i upoznavanje čitave regije. Smatra se da je ovakav koncept interpretacije historije i kulture u okolišnom kontekstu bila zasluga Rivièreata, koji sažima iskustva francuske etnografije.⁷⁶ Naime, potonji je znao da je vraćanje baštine životu pravi izazov etnografskih muzeja u urbanim sredinama.⁷⁷ Strukovni je paradoks tih muzeja da zapravo predstavljaju kulturu koja se ne odvija u muzeju, već negdje sasvim drugdje. Zbog toga se Rivière već 1960-ih godina upušta u projekte prezentacije francuske ruralne baštine koji će se kasnije pokazati kao prvi proto-oblici ekomuzeja.⁷⁸ Tomu treba nadodati i utjecaj već navedenih interpretacijskih centara (ili posjetiteljskih centara) u okviru parkova prirode SAD-a, kao i prethodno skandinavsko iskustvo *muzeja na otvorenom*. Prvi je poznati primjer tog fenomena švedski *Skansen* otvoren 1891. g. u Stockholmu. Njegov je idejni pokretač Artur Hazelius (1833. – 1901.) nastojao objediniti na jednom mjestu razasute fragmente ugrožene seoske kulture iz

⁷⁴ Babić, D. Iskustva i (skriveni vrijednosti) eko-muzeja. // *Etnološka istraživanja*. 14, 2009, str. 222.

⁷⁵ Isto, str. 223.

⁷⁶ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia : Sociomuseologia* 2. 29, 2008., str. 82.

⁷⁷ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 107.

⁷⁸ Babić, D. Iskustva i (skriveni vrijednosti) eko-muzeja. // *Etnološka istraživanja*. 14, 2009, str. 224-225.

čitave Švedske.⁷⁹ Kao lokaciju je odredio staru utvrdu na otoku Djurgården iznad stockholmske luke i tu je prenio niz tradicijskih kuća različite namjene, provenijencije i vremena izgradnje.⁸⁰

Dakako, i prethodno spomenuti heimat muzej odigrao je veliku ulogu u razvoju prvih ekomuzeja. On doživljava naglu ekspanziju nakon 1890. g. u Njemačkoj, te naročito između dva svjetska rata kada je nažalost postao propagandni instrument nacističkog režima. Ono što je velika zasluga heimat muzeja i njemačkog shvaćanja koncepta *heimata* (približno domovina ili zavičaj) općenito jest interes za uvidom u svakodnevni život i usmenu književnost naših predaka, tj. „običnih“ ljudi i zajednica u zapostavljenim provincijalnim sredinama.⁸¹ Naime, iste nisu do tada bile predmet službenog i profesionalnog narativa historičara koji su se najčešće usmjeravali na važne diplomatske događaje i bitke, vladajuće dinastije i sl. Mali, lokalno usmjereni zavičajni muzeji su zato preuzeli ulogu skromne i trezvene protuteže elitnim muzejima velikih aspiracija u urbanim centrima – način razmišljanja koji će se itekako odraziti i u prvim ekomuzejima.

Slika 5. Hugues de Varine

Preuzeto s: <https://ecomusee.qc.ca/en/ecomuseum/definition-of-an-ecomuseum/>

⁷⁹ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 108.

⁸⁰ Maroević, I. Muzeji na otvorenom – hrvatska šansa. // *Muzeologija*. 34, 1997., str. 7.

⁸¹ Confino, A. *The Nation as a Local Metaphor* : Wurttemberg, Imperial Germany, and National Memory, 1871-1918. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1997., str. 153-155.

S druge pak strane, zaslugom je Varinea (Sl. 5) osmišljena riječ *ecomusée*, odnosno muzeju nadodan prefiks „eko“ čime se sugerira suodnos između zajednice i okoliša. Taj (ne)spretni naziv zahtijeva otklanjanje pojedinih predrasuda, poput onih da su ekomuzeji isključivo ruralni muzeji ili muzeji koji se bave prirodnom baštinom. Ekomuzeji se naime pojavljuju jednakom učestalošću i u urbanim zajednicama tematizirajući primjerice industrijsku baštinu – što je uostalom i slučaj s Le Creusot-Montceau ekomuzejem. Varine to radi po nalogu tadašnjeg francuskog ministra okoliša, Roberta Poujadea (1928. – 2020.), koji je kao progresivni političar imao averziju prema „staromodnom“ terminu muzej, te je stoga po prvi upotrebljava u septembru 1971. g. na sastanku u Dijonu u okviru X. Generalne konferencije ICOM-a.⁸² Na toj konferenciji, koja je bila usmjerena na političku ulogu muzeja u društvu, odlučeno je da muzeji trebaju više računa voditi o zaštiti okoliša.⁸³ Pojava naziva za eko-muzej dolazi dakle u vrijeme jačanja tzv. *zelenih politika* ili *ekopolitika* kada je očuvanje prirodnih okoliša dobilo na važnosti. Zbog tada „glamuroznog“ prizvuka tog naziva doći će do odbacivanja termina integrirani muzej.⁸⁴ Paralelno s jačanjem ekopolitika dolazi do ubrzanog osnivanja regionalnih parkova u Francuskoj unutar kojih se prvenstveno pojavljuju novi ekomuzeji.⁸⁵ Zbog svega navedenog se može govoriti o snažnom uplivu *environmentalizma* kao novog oblika ljudske svjesnosti u osmišljavanje *filozofije eko-muzeja* 60-ih godina XX. stoljeća.⁸⁶

To ipak ne znači da je sam naziv ekomuzej u potpunosti opisao sve eksperimentalne procese koje su se događale u prvim ekomuzejima. Štoviše, unio je i trend pomodnosti jer je odgovarao trenutačnim političkim okolnostima i samim time oni koji su se za njega odlučili (pri osnivanju novih muzeja) bili su bliski izvoru financiranja. Varine zato retrospektivno ističe 1996. godine da je koncept tadašnjih muzejskih praksi terminološki najbliži nazivu *muzej zajednice*.⁸⁷ Ono što se u Europi prvo pojavljuje kao ekomuzej ili muzej zajednice, u SAD-u dobija naziv *neighborhood museum*, tj. 'muzej susjedstva'. Taj naziv je naime nosio muzej kvarta Anacostia u

⁸² Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 65.

⁸³ Varine, H. d. Ecomuseum or community museum? 25 years of applied research in museology and development. // *Nordisk museology*. 2, 1-2(1996), str. 22.

⁸⁴ Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 65.

⁸⁵ Zgodno je primijetiti da se ove promjene zbivaju puno stoljeće nakon osnivanja prvog nacionalnog parka u SAD-u i knjige Marsha o utjecaju čovjeka na okoliš. U Francuskoj je naime prvi nacionalni park bio *Vanoise* nacionalni park osnovan 1963. godine.

⁸⁶ Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 66.

⁸⁷ Varine, H. d. Ecomuseum or community museum? 25 years of applied research in museology and development. // *Nordisk museology*. 2, 1-2(1996), str. 25

Washingtonu D.C.-ju (engl. *Anacostia Neighborhood Museum*) koji se otvara za javnost 1967. g. pod okriljem *Smithsonian Institution*-a, a sve s ciljem približavanja marginaliziranoj afroameričkoj zajednici.⁸⁸ Razlog njegovog pokretanja koincidira dakle sa sličnim društvenim pokretima kao u preookeanskoj Francuskoj koji su uvidjeli diskriminaciju tradicionalnih muzeja i manjak njihove usmjerenosti ka korištenju znanja prošlosti u rješavanju problema današnjice.⁸⁹ Taj muzej je s vremenom izmijenio svoj naziv u Muzej zajednice Anacostia. Bilo kako bilo, zbog ukorijenjenosti naziva ekomuzej u znanstvenoj literaturi i njegovoj općoj prihvaćenosti među baštinskim profesionalcima, autor se odlučio zadržati na terminu ekomuzej. Od termina svakako je važnija spomenuta filozofija ekomuzeja jer se pojavljuju muzeji koji možda ne koriste naziv, ali zato svakako primjenjuju neke od temeljnih konceptualnih odrednica nove ekomuzealne prakse. Tako primjerice Muzej Camargue⁹⁰ u Arlesu, otvoren za javnost 1978. g., uključuje lokalnu zajednicu u genezu i kasnije djelovanje muzeja, a primjenjuje 'rutu otkrivanja' koja vodi od muzeja ka istraživanju okolnog krajolika.⁹¹ Brojni su dakle primjeri ekomuzeja koji to ne naglašavaju u svom nazivu. Nekada je razlog tomu – kao što je već navedeno – otklon od pomodnosti trenutka, katkad strah osnivača od zazora tradicionalnih muzeologa⁹², a nekada manjak informiranosti zbog jezične barijere.⁹³

Iz svega navedenog postaje ipak jasno da je fokus muzejskih praksi 1970-ih g. duboko usredotočen na probleme koji tište lokalne zajednice. Upravo zato se kao drugi praktični iskorak Le Creusot-Montceau ekomuzeja podrazumijeva promijenjeno shvaćanje publike; ona postaje cjelokupna zajednica koja živi i djeluje na definiranom području.⁹⁴ Konkretna zajednica o kojoj je riječ je bila pogođena propašću industrijih pogona i zaokupljena vlastitim egzistencijalnim pitanjima. Upravo u takvim sredinama ekomuzej vidi svoje posebno poslanje, svoju misiju i viziju – pokušati vratiti narušeni ponos stanovnicima kraja komuniciranjem njihovog identiteta te istovremeno poticanjem razvoja područja u mjeri u kojoj je to moguće. Varine naime svjedoči da

⁸⁸ Smithsonian. Anacostia Community Museum. History. URL: <https://anacostia.si.edu/About/History> (7.XII.2020.)

⁸⁹ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 29, 2008., str. 56.

⁹⁰ Musée de la Camargue. URL: <https://www.museedelacamargue.com/index.php/le-musee> (7.XII.2020.)

⁹¹ Davis, P. *Ecomuseums* : A Sense of Place. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 71-72.

⁹² Auru muzejske "hereze" eko-muzeji dobivaju zbog neslaganja i spomenute secesije unutar muzejske zajednice.

⁹³ Najveći obim teorije ekomuzeologije razvio se unutar frankofonih govornih područja (poput Francuske i kanadskog Québeca) te su zbog toga njeni utjecaji sporo dopirali u anglosferu.

⁹⁴ Babić, D. Iskustva i (skrivena vrijednosti) eko-muzeja. // *Etnološka istraživanja*. 14, 2009, str. 223.

je zajedno sa svojim kolegama pokušavao odgovoriti na pitanje „[...] kako pomoći populaciji od 100 000 ljudi prijeći iz potpuno paternalističkog⁹⁵ perioda u period kapitalističkog industrijskog razvoja.“⁹⁶ Zbog specifičnosti situacija poput ove teoretičari ekomuzeologije često znaju istaknuti da ne postoje dva slična ekomuzeja na svijetu i da nije moguće kopirati jedan model i doslovno ga provesti na drugom mjestu. Svaki takav projekt bi bio unaprijed osuđen na propast. Lokalne prilike se mijenjaju s mijenjanjem prostornih, društvenih, političkih datosti te su uvijek nužno različite i jedinstvene – na isti način na koji je svaki *osjećaj mjesta* nužno jedinstven.

Jasno je da takvome muzeju – koji neguje koncept „žive“ baštine⁹⁷ i pokušava se staviti u službu razvoja zajednice – postojanje vlastite zbirke ne predstavlja primarnu preokupaciju. Štoviše, netaktilno nagomilavanje muzejske građe, kako to primjerice pojedini arheološki muzeji čine⁹⁸, samo bi povećavalo izlišne troškove i usmjeravalo ekomuzej u hermetičnost i okrenutost sebi. Međutim, muzeji kao i sve druge javne institucije podliježu zakonskim regulativama te se stoga postavlja pitanje: kako je uopće moguće oformiti ekomuzej kao instituciju bez postojanja zbirke koja je u središtu tradicionalnog muzeja od njegova samog početka? Slijedom toga nameće se i pitanje kako i što ekomuzej uopće vidi kao svoju „zbirku“? Treba priznati da je upravo zbog navedenih nedoumica ekomuzej rijetko kada postigao stupanj institucionalnog priznanja.⁹⁹ Na svu sreću, u Hrvatskoj su statusi eko-muzeja/muzeja zajednice recentno priznati *Zakonom o muzejima* iz 2018. te definirani kao „modeli održivog upravljanja prirodnim i kulturnom baštinom koji koriste mehanizme partnerstva, umrežavanja i/ili baštinskog aktivizma u svrhu cjelovitog pristupa očuvanju, interpretaciji i prezentaciji baštine na određenom području.“¹⁰⁰ Članak 18. stavak 2. istog Zakona govori o tome da oni ne podliježu standardima tradicionalnih muzeja, odnosno da će se za njihovo osnivanje i rad tek propisati posebni uvjeti.

⁹⁵ Paternalizam (od lat. *paternalis*: očinski) se u gospodarstvu odnosi na pokroviteljski i zaštitnički odnos poslodavaca koji dominantno upravljaju svojim radnicima, u pravilu bez postojanja sindikata.

⁹⁶ Varine, H. d. Ecomuseum or community museum? 25 years of applied research in museology and development. // *Nordisk museology*. 2, 1-2(1996), str. 23.

⁹⁷ Antonimski leksem živj baštini bila bi “zamrznuta” baština, tj. baština koja nije u optjecaju i ne živi svojim normalnim životom.

⁹⁸ Keene, S. *Fragments of the World* : Uses of Museum Collections. London ; New York : Routledge, 2005., str. 54.

⁹⁹ Graća Filipe, M. d.; Varine, H. d. Kakva je budućnost ekomuzeja? // *Informatica museologica*. 44, 1-4(2013), str. 6.

¹⁰⁰ Zakon o muzejima. Narodne Novine, br. 61/18, 98/19. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1267.html (10.XII.2020.)

U slučaju Le Creusot-Montceau muzeja, koji se u svojem prvom desetljeću rada ispostavio kao jako uspješan projekt u sklopu regionalnog razvojnog planiranja i privukao baštinske „hodočasnike“ iz cijelog svijeta, pravna nereguliranost u francuskom zakonu značila je dugoročni recept za nesigurnost i krizu. Još jedna otegotna okolnost bila je ta što je nakon perioda priznanja došlo do smjene generacija. Smjena generacija je sa sobom donijela stanovništvo promijenjenog ukusa i potreba koje se nije prepoznavalo u muzeju te se on u konačnici „institucionalizirao“ i odustao od aktivnog sudjelovanja zajednice.¹⁰¹ Nije dakle isključeno da se može dogoditi odbacivanje ekomuzeja od strane zajednice, ali to nam isto tako govori da ekomuzeji rijetko kada egzistiraju tako da budu sami sebi svrhom. Danas taj muzej popisuje, konzervira i restaurira svoju zbirku kao bilo koji drugi muzej klasičnog tipa. Zato se jedan drugi sličan ekomuzej – *Fier Monde* u Montréalu, Kanada – zalaže za načelo *zbirke ekomuzeja* kao razlikovne odrednice u odnosu na standardnu zbirku.¹⁰² 2011. godine su ju na svojim službenim stranicama definirali kao „zbirku u procesu koja je sastavljena od baštinskih elemenata – materijalnih i nematerijalnih – koji su od posebne važnosti za zajednicu. To može biti zgrada, kuća, djelo *in situ*, park, pa čak i događaj, osoba ili tradicija.“¹⁰³ Već na prvi pogled jasno je da se zbirka ekomuzeja ne organizira, kako je to uvriježeno u „normalnim“ zbirkama, prema jednoj ili više povezujućih značajki predmeta, već nastaje kao *posljedica* aktivnog međudjelovanja s okolišem.¹⁰⁴ Otkud pak pojam osobe? Ovakvo poimanje zbirke se čini potpuno u skladu sa suvremenim poimanjem baštine. Naime, ICCROM usmjerenost prema ljudima vidi kao danas dominantni trend u baštinskom sektoru.¹⁰⁵ Prepoznavanje ljudi (posebice starijih pripadnika društva) kao fokalne točke baštine i aktivne prenositelje tradicijskog znanja i umijeća, usmenoknjiževnih tvorevina i sl. djelomično preusmjerava pažnju s bjesomučne akvizicije i nagomilavanja predmeta u muzejskoj čuvaonici. Ekomuzej naglasak primarno stavlja na ljude.

Jamačno je ovakvo poimanje zbirke *Fier Monde* ekomuzeja na tragu Varineova koncepta tzv. *kulturnog vlasništva*. Kulturno vlasništvo bitno je drugačije od zakonskog vlasništva – ono

¹⁰¹ Graça Filipe, M. d.; Varine, H. d. Kakva je budućnost ekomuzeja? // *Informatica museologica*. 44, 1-4(2013), str. 8.

¹⁰² *Isto*, str. 9-10.

¹⁰³ Écomusée du fier monde. History and community museum. Definition of collections. URL: <https://ecomusee.qc.ca/en/collections/definition-of-collections/> (10.XII.2020.) (prev. a.)

¹⁰⁴ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 263.

¹⁰⁵ ICCROM. Themes. People and Heritage. URL: <https://www.iccrom.org/section/people-and-heritage> (10.XII.2020.)

podrazumijeva idejno pripadanje prepoznate baštine unutar perimetra zajednice ekomuzeju.¹⁰⁶ Ekomuzej Fier Monde prepoznaje partnere koji su zakonski vlasnici označenih baštinskih elemenata i kojima su isti prepušteni na skrb,¹⁰⁷ ali zato katalogizira svaki nalaz. Sabiračka djelatnost, odnosno akvizicija pokretnih kulturnih dobara, se pri tome svodi na posudbe od stanovništva za povremene potrebe izlaganja, nakon čega se isti vraćaju u ruke svojim zakonskim vlasnicima. Ovo značajno smanjuje troškove potrebne za čuvanje/održavanje zbirki.

Može se dakle bez pretjerivanja ustvrditi: tip malog francuskog muzeja uistinu je prerastao svoje regionalne okvire postavši općeprihvaćeni globalni uzor i referentna točka. On kao takav postojano odolijeva zubu vremena; svojim skromnim počecima usprkos. Odras je holističkog, filozofsko-kritičkog pristupa u muzeologiji od 60-ih do 80-ih g. XX. stoljeća koji je obuhvatio muzejski rad, profesiju i teoriju, ali je i rezultat promijenjene društvene dinamike i političkih okolnosti.¹⁰⁸ Sažeo je različite utjecaje i zamisli koje su se javljale od Europe do SAD-a, a koje su zajedno proveli u djelo rodonačelnici ekomuzeologije – Rivière, Varine i Evrard. Sam Rivière je kontinuirano kroz svoj životni vijek radio na definiranju ekomuzeja (otud i epitet 'evolutivna' definicija) tako da danas imamo tri varijante. Finalna, iz januara 1980. g. objavljena je u UNESCO-ovom časopisu *Museum* i ona se najčešće susreće u znanstvenoj literaturi. Zbog njene opsežnosti navodimo je u ponešto skraćenom obliku:

Ekomuzej je instrument osmišljen, dizajniran i upravljan zajedno od strane tijela javne vlasti i lokalne populacije. [...] To je zrcalo kojim lokalna populacija samu sebe vidi i otkriva vlastitu formu, kojim traži objašnjenje teritorija za koji je vezana i populacija koje su joj prethodile [...] To je ekspresija čovjeka i prirode. Pozicionira čovjeka u njegov prirodni okoliš. Portretira prirodu u njenoj divljini, ali također prilagođenu tradicionalnim i industrijskim društvima u njihovoj vlastitoj slici. To je ekspresija vremena, kada objašnjenja koja nudi sežu puno prije pojavljivanja čovjeka, uspinju se kroz tijek prahistorijih i historijskih doba u kojima je živio, da bi konačno došla do njegove sadašnjosti. [...] To je interpretacija prostora – posebnih mjesta na kojima se zaustaviti ili do kojih prošetati. To je laboratorij, ukoliko pridonosi istraživanju prošlosti i sadašnjosti populacije u pitanju i njene okoline i promovira trening stručnjaka u ovim područjima [...] To je centar za konzervaciju, utoliko što pomaže zaštititi i razviti prirodnu i kulturnu baštinu populacije. To je škola, utoliko što uključuje populaciju u poslovima istraživanja i

¹⁰⁶ Babić, D. Iskustva i (skriveni vrijednosti) eko-muzeja. // *Etnološka istraživanja*. 14, 2009, str.223.

¹⁰⁷ Ukoliko je npr. riječ o *javnom* spomeniku u gradu, njegov bi zakonski vlasnik bila lokalna samouprava. Ukoliko je riječ o predmetu u nečijem domaćinstvu, vlasnik je *privatni*.

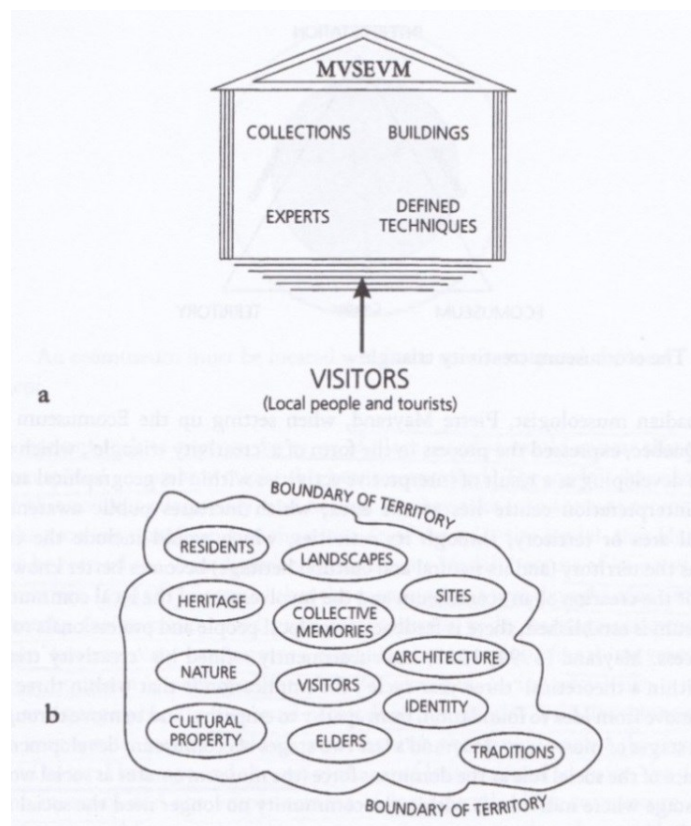
¹⁰⁸ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 29, 2008., str. 49.

zaštite i osnažuje ju da postigne jasniju viziju vlastite budućnosti. [...] Njena različitost je bezgranična, toliko snažno se njeni elementi razlikuju od jednog primjera do drugog. Ova trijada [laboratorij, centar za konzervaciju, škola op. a.] nije zatvorena: ona prima i daje.¹⁰⁹

Peter Davis izražava ipak sumnju da se ova definicija, unatoč svojoj 'poetičnosti', može primijeniti i na različite muzeje lokalne kulture i historije te time ne pogađa stvarnu bit ekomuzeja.¹¹⁰ Ipak, naglašavajući da je ekomuzej interpretacija prostora Rivière se doista nadovezuje na osnovne inovativne postavke prema kojima ekomuzej nije muzej tek „jedne zgrade“. Kada pak kaže da se razlikuju od primjera do primjera, nadovezuje se na prije spomenutu činjenicu da nikada ne mogu postojati dva ista ekomuzeja, odnosno da su isti vezani za specifičan osjećaj mjesta. U svojoj esenciji definicija doista jest poetična, a budući da su po prirodi stvari definicije proizvod analitičkog duha koji „raščišćuje“ umjesto da mistificira, ona može djelovati zbunjujuće na neupućenog čitača. Rivière također ne polazi sa stajališta razlikovanja ekomuzeja od tradicionalnih muzeja, iako zadnja rečenica naglašava inherentnu inkluzivnosti ekomuzeja. Zato najplastičniju ilustraciju često spominjane razlike u tendencijama u odnosu na tradicionalnu muzeološku instituciju donosi 1984. godine muzeolog René Rivard (Sl. 6).

¹⁰⁹ Rivière, G. H. The ecomuseum – an evolutive definition. // *Museum*. 148, 1985., str. 182-183. (prev. a.)

¹¹⁰ Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 80.

Slika 6. Grafička ilustracija usporedbe tradicionalnog muzeja i ekomuzeja (prema Rivardu)

Preuzeto iz: Davis, P. Places, 'cultural touchstones' and the ecomuseum. // *Heritage, Museums and Galleries* : An Introductory Reader. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004., str. 371.

S jedne dakle strane Rivard postavlja ustaljene značajke i jasno postavljene potporne „stupove“ tradicionalnog muzeja: (a) zbirke; (b) zgrade; (c) stručnjake; (d) definirane tehnike. Njima suprotstavlja šire obuhvaćanje i neke potpuno nove značajke ekomuzeja – a koje smo obradili u dosadašnjem tekstu – uokvirene teritorijalnim granicama područja na kojem se nalaze: (a) stanovnike; (b) krajolike; (c) lokalitete; (d) baštinu; (e) kolektivnu memoriju; (f) arhitekturu; (g) prirodu; (h) posjetitelje; (i) identitet; (j) kulturno vlasništvo; (k) starije osobe; (l) tradicije. Ova ilustracija ipak propušta jedan važan čimbenik, a tiče se dodane vrijednosti ekomuzeja u vidu razvoja. Zbog toga će se sljedeće potpoglavlje posvetiti načinima na koji muzeji doista potpomaže blagostanju stanovništva na teritoriju na kojem djeluje i pojašnjavanju koncepta *održivosti* koji se uz razvoj učestalo veže. Ipak, prije svega će se referirati na bitni, ali dosada samo ovlaš spomenuti pokret nove muzeologije kojeg je razvoj ekomuzeja potakao.

2.3.2. Nova muzeologija i (održivi) razvoj

Početak pokreta nove muzeologije, odnosno nastanak sintagme koja taj pokret označava, rezultat je – kao i u primjeru ekomuzeja – puke slučajnosti i oportunog trenutka. Naime, 1980. g. André Desvallées nadodaje prefiks „nova“ riječi muzeologija (franc. *muséologie nouvelle*) referirajući se u enciklopedijskoj natuknici *Encyclopædie Universalis* na svoj raniji tekst. Slučajnost je dakle sadržana u tome što Desvallées pišući svoj tekst nije time nastojao postati začetnik nove škole mišljenja, ali su oportuni trenutak zato prepoznali mladi kustosi dočekavši njegov sažetak s entuzijazmom i iskoristivši naziv kao priliku za etabliranje jednog sasvim novog pokreta.¹¹¹ Njegovo etabliranje događa se 1980-ih g. u zemljama Europe, Latinskoj Americi (prvenstveno Brazilu) i Kanadi i slijedi nit razmišljanja prisutnu kod dosta tadašnjih muzeologa, a to je promjena ka značajnijoj i aktivnijoj ulozi muzeja u suvremenom društvu.¹¹²

Pokret je međunarodni jer su se nova promišljanja razmjenjivala na sastancima međunarodnih savjetodavnih tijela za pitanja muzeja i muzeologije, a na kojima su se okupljali muzealci različitih pozadina. Ukoliko je sretna okolnost takvih sastanaka često plodna razmjena mišljenja, nesretna su okolnost razmimoilaženja koja znaju nastupiti kod susreta dijametralno suprotnih nazora. Upravo zato možemo govoriti o secesiji u muzejskoj zajednici; u prvoj fazi nova muzeologija je shvaćena kao otklon od konzervativnih pristupa na sličan način na koji su francuski i belgijski umjetnici *Art Nouveau*-a odbacili – prema njihovu mišljenju – rigidno akademski i anakrono historicistički pristup umjetnosti. Kulminacija nesuglasica dogodila se upravo na ICOM-ovoj skupštini 1983. g. u Londonu zbog težnji dio članova Komiteta da se novodefinirani pokret stavi u prvi plan rasprave.¹¹³ Osnovna logika u pozadini tog zahtjeva je poprilično jasna; devetnaestoljetna tradicionalna muzeologija kao tijelo praktičnog znanja nije bila u stanju pratiti drugi val institucionalne historije muzeja.¹¹⁴ S druge strane, postojala je opravdana bojazan da proširivanje opsega sadržaja koji muzeologija obuhvaća dodatno

¹¹¹ Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 61.

¹¹² Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia : Sociomuseology* 2. 29, 2008., str. 105.

¹¹³ Babić, D. O muzeologiji, novoj muzeologiji i znanosti o baštini. // *Ivi Maroeviću baštinici u spomen* / uredili Žarka Vujić, Marko Špikić. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2009., str. 54.

¹¹⁴ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 259.

opterećuje još uvijek mladu i nedovoljno afirmiranu disciplinu.¹¹⁵ Kao kompromisni čin dopušta se jednom od glavnih protagonista, Kanađaninu Pierre Mayrandu (1935. – 2011.), da organizira planirani sastanak za sljedeću godinu u okviru Međunarodnog komiteta za muzeologiju¹¹⁶ (ICOFOM), a na kojem bi se pitanje nove muzeologije i ekomuzeja pobliže razmatralo. Do tog sastanka ipak nikada neće doći i kao protestni čin zbog percipiranog ignoriranja dolazi do organiziranja Prve međunarodne radionice ekomuzeja i nove muzeologije 1984. g. u Québecu u Kanadi.

Prije detaljnijeg govora o važnosti te radionice bilo bi uputno razjasniti vezu između ekomuzeja i nove muzeologije. Kako Davis ističe, oba fenomena su tijesno povezana i imaju iste polazišne točke.¹¹⁷ Nadalje, oni su promovirani zajedno na raspravama 1970-ih i 1980-ih godina, a te rasprave su uključivale često iste sudionike. Kada je konkretno riječ o Mayrandu, on je također bio sudionik Okruglog stola u Santiagu, ali i student Rivièrea u Parizu. Praktičari ekomuzeja su dakle u većini slučajeva i „promotori“ nove muzeologije, odnosno pripadnici istog političkog tabora koji je tražio svoju afirmaciju unutar struke. To u osnovi znači i to da kada se govori o novoj muzeologiji kao disciplini, govori se više o političkom i kulturnom diskursu ili „zbirci ideja“, a manje o znanstveno zaokruženoj teoriji.¹¹⁸ Imajući tu činjenicu u vidu postaje jasno zašto je Mayrand istaknuo da su glavni razlog njenoj pojavi ponajprije „[...] monolitna priroda muzeološkog establišmenta, površnost reformi koje isti predlaže i marginalizacija bilo kakvog eksperimenta ili drugačijeg pogleda“. ¹¹⁹ Kao primjer navodi maleni odjek u javnosti rezolucija postignutih na Okruglom stolu u Santiagu. Sve je to dakle rezultiralo dokumentom zvanim *Quebeška deklaracija* na spomenutoj Prvoj međunarodnoj radionici u Kanadi. Prva točka je poziv međunarodnoj muzejskoj zajednici da prepozna i prihvati sve forme 'aktivne' muzeologije.¹²⁰ Naziv *aktivna muzeologija* se pri tom referira na nužni aktivizam sljedbenika

¹¹⁵ Babić, D. O muzeologiji, novoj muzeologiji i znanosti o baštini. // *Ivi Maroeviću baštinici u spomen* / uredili Žarka Vujić, Marko Špikić. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2009., str. 54.

¹¹⁶ ICOM International Committee for Museology. URL: <https://icofom.mini.icom.museum/> (5.II.2021.)

¹¹⁷ Davis, P. *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011., str. 62.

¹¹⁸ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 29, 2008., str. 108.

¹¹⁹ Mayrand, P. The New Museology Proclaimed. // *Museum International*. 66, 1-2(2014), str. 115. (prev. a.)

¹²⁰ *Isto*, str. 117.

pokreta i konstruktivnu usmjerenost prema razvoju.¹²¹ I zaista, poziv poklonicima tog pokreta urodio je plodom jer je već na Drugoj međunarodnoj radionici ekomuzeja i muzeologije održanoj u novembru 1985. godine u Lisabonu osnovan MINOM (akronim od franc. *Mouvement International pour la Nouvelle Muséologie*) kao međunarodni pokret za novu muzeologiju. MINOM je dakle osnovan izvan ICOM-a, ali je s vremenom postao njegovo pridruženo tijelo:

Slika 7. Današnji logo MINOM-a

Preuzeto s: <https://www.minom-icom.net/>

Koje su dakle glavne ideje u „zbirci ideja“ nove muzeologije? Osim promatranja muzeja kao instrumenta u konstruiranju identiteta, nova muzeologija inzistira i na istaknutoj ulozi muzeja u razvoju.¹²² Razvoj se doživljava kao strateški cilj i poželjni rezultat djelovanja muzejske institucije. Može se reći da su pojavom forme ekomuzeja i pokreta nove muzeologije muzeji osvijestili svoj povlašteni status „bjelokosne kule“ koja djeluje neovisno o društvenim gibanjima i živi izoliranim životom od svoje zajednice. To je naime razvidno iz njihovog utjecaja na formuliranje ICOM-ove definicije muzeja, koja još od 1974. godine komunicira muzej kao „instituciju u službi društva i njegovog razvoja“.¹²³ Sada se dakle ponajprije traži socijalni legitimitet. Kako pak dolazi do razvoja? Prije svega ispunjenjem potencijala zajednice kroz zadovoljenje određenih mjerljivih i ne-mjerljivih ciljeva poput povećanja stope zaposlenosti, postizanja društvene jednakosti i kohezije, ekonomskog rasta itd. Pri tome je važno naglasiti da

¹²¹ Babić, D. O muzeologiji, novoj muzeologiji i znanosti o baštini. // *Ivi Maroeviću baštinici u spomen* / uredili Žarka Vujić, Marko Špikić. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2009., str. 57.

¹²² MINOM-ICOM. International Movement for a new Museology. About us. URL: <https://www.minom-icom.net/about-us> (9.II.2021.)

¹²³ Trenutačna ICOM-ova definicija na snazi je još od XXI. Generalne konferencije održane u Beču 2007 g. Ona je bila tema rasprave na recentnoj, XXV. Generalnoj konferenciji u Kyotu, ali je odluka o njenoj promjeni odgođena za budućnost. International Council of Museums. Resources. Standards and guidelines. Museum Definition. URL: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (9.II.2021.)

isključivo ekonomski rast nije dostatan da osigura napredak čitavog društva jer su danas kvalitativni aspekti razvoja priznati kao jednakovrijedni kvantitativnim.¹²⁴ Ekonomski rast može uslijediti kroz urbano regeneriranje i očuvanje graditeljske baštine, ali imati i potpuno suprotni učinak jer ne uzima u obzir utjecaj na okoliš. Time se može ugroziti mogućnost trajnog poboljšanja životnih uvjeta građana i ispunjenja njihovih dugoročnih potreba.¹²⁵ O tome detaljno govori ICCROM u već spomenutom članku koji sagledava baštinu u kontekstu geopolitičkog pokreta blagostanja: „Globalna zajednica sve više uviđa da model razvoja koji se isključivo zasniva na financijskom bogaćenju nije istovremeno jamac poboljšanju u životnom standardu, a predstavlja i ozbiljnu opasnost stabilnosti okoliša. Trenutačni ekonomski pokazatelji [...] propuštaju adresirati nejednakost i druge važne socijalne probleme.“¹²⁶

U svakom slučaju, nekadašnja predsjednica MINOM-a Paula Assunção dos Santos objašnjava da pokušaji da se muzeologija približi polju razvoja slijede kontinuirani put od kasnih 60-ih g. pa sve do danas.¹²⁷ Prve tendencije u tom smjeru pojavljuju se još na IX. Generalnoj konferenciji ICOM-a u München-u 1968.¹²⁸ Prva rezolucija naime objavljuje kako se muzeji moraju svrstati uz bok institucija koje imaju najvažniji doprinos kulturnom, socijalnom, ekonomskom i turističkom razvoju svake države. Uz to, pozivaju se sve Vlade da uvrste muzeje u osmišljavanje svojih kratkoročnih ili dugoročnih planova nacionalnog razvoja. Ono što nam se danas doima kao sasvim normalna stvar, u ono vrijeme bio je jedan poprilično avangardni zahtjev. Muzeji su napokon prepoznati kao važan faktor u regionalnom planiranju i pozvani da daju svoj sud o ključnim pitanjima vezanim za socijalni boljitak.

Istaknuti doprinos u sagledavanju baštine – prvenstveno kulturne – kao potencijalnog činitelja razvoja imao je i ICOMOS. Prvi koraci u tom pogledu ostvareni su koncem maja 1978. godine kada se održala V. Generalna konferencija ICOMOS-a u Moskvi i Suzdalju.¹²⁹ Na njoj je

¹²⁴ Tweed, C.; Sutherland, M. Built cultural heritage and sustainable urban development. // *Landscape and Urban Planning*. 83, 1(2007), str. 63.

¹²⁵ Danas se sve češće govori o 'holističkom', tj. cjelovitom pristupu razvoju koji u planiranju sagledava i okolišnu održivost te na taj način razmatra mogućnost progresa zajednica "na duge staze".

¹²⁶ Banerjee, B. i dr. Heritage and Wellbeing: What Constitutes a Good Life?. ICCROM. Resources. URL: <https://www.iccrom.org/news/heritage-and-wellbeing-what-constitutes-good-life> (prev. a.)

¹²⁷ Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 29, 2008., str. 51.

¹²⁸ ICOM. Resources. ICOM Documents. Resolutions adopted by ICOM's 9th General Assembly. URL: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_1968_Eng.pdf (9.II.2021.)

¹²⁹ ICOMOS. ICOMOS past General Assemblies. Summary report on the 5th General Assembly of ICOMOS. URL: <https://www.icomos.org/publications/1978-Moscou.pdf> (10.II.2021.)

ispred Restauratorskog zavoda Hrvatske¹³⁰ sudjelovao i kasniji osnivač Katedre za muzeologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, dr. Ivo Maroević, koji za domaće baštinske stručnjake podnosi saopćenje u časopisu *Informatica museologica*.¹³¹ Iz njega saznajemo da je jedna od deset glavnih tema te konferencije bila i ona o ulozi historijskih građevina u ekonomskom i društvenom razvoju, o čemu će biti riječi malo kasnije.¹³² Maroević bilježi da je istovremeno postojala i potreba definiranja uloge i mjesta kulture u turizmu.¹³³ I doista, kada govorimo o ulozi baštine u razvoju, kulturni turizam je jedan od njegovih važnijih, tržišnih čimbenika. U ovome radu ipak do sada nije ispitana uloga baštinskih institucija u akumuliranju prihoda od turizma te će stoga sljedeće potpoglavlje biti posvećeno upravo tom pitanju. Nadalje, možda najvažnija i najutjecajnija deklaracija ICOMOS-a koja se tiče pitanja razvoja jest *Pariška deklaracija* iz 2011. g.¹³⁴ Naziv ovog diplomskog rada upravo je *hommage* toj XVII. Generalnoj konferenciji koja je okupila 1 150 sudionika iz 106 zemalja u glavnom gradu Francuske (Sl. 8). Na njoj je baštini napokon, 33. godina nakon započetog procesa u Suzdalju i pod sve jačim pritiskom globalizacijskih utjecaja na lokalne zajednice, priznata uloga koju zaslužuje: „Sada je široko prihvaćeno da baština – s vrijednošću koju podaruje identitetu, i kao repozitorij historijske, kulturne i socijalne memorije očuvane kroz njenu autentičnost, integritet i 'osjećaj za mjesto' – ključni aspekt u procesu razvoja.“¹³⁵ Sastavljači Pariške deklaracije zato predlažu pet komplementarnih koraka; uvrštavanje baštine u procese regionalnog planiranja; povratak umijeću [tradicijskog, op. a.] građenja; turistički razvoj; ekonomski razvoj i socijalnu koheziju; podizanje osviještenosti svih uključenih dionika¹³⁶ i njihovo osposobljavanje.

¹³⁰ Restauratorski zavod Hrvatske, osnovan 1966. godine, je preteča Hrvatskog restauratorskog zavoda. HRZ naime nastaje spajanjem te ustanove i Zavoda za restauriranje umjetnina pri JAZU 19. XII. 1996. godine. HRZ. O Zavodu. URL: <https://www.hrz.hr/index.php/zavod/o-zavodu> (20.II.2021)

¹³¹ Maroević, I. Peta konferencija ICOMOS-a : Moskva, Suzdalj, 21.-27.5.1978. // *Informatica museologica*. 9, 4(1978), str. 82-87.

¹³² *Isto*, str. 83.

¹³³ *Isto*, str. 82.

¹³⁴ ICOMOS. Resources. Charters and other doctrinal texts. The Paris Declaration. URL: https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf (11.II.2021)

¹³⁵ *Isto*, str. 2. (prev. a.)

¹³⁶ To su: arhitekti, konzervatori, upravitelji baštinom, regionalni planeri, investitori i turopertori.

Slika 8. XVII. Generalna konferencija ICOMOS-a o baštini kao pokretaču razvoja, Pariz

Preuzeto s: <https://www.getty.edu/foundation/initiatives/current/profdevelopment/index.html>

Uočljivo iz Pariške deklaracije jest to da naglasak više nije isključivo na razvoju, već se velika pozornost posvećuje *održivom* razvoju. Koncept održivosti protkan je kroz sve moguće suvremenim aktove koji se bave dugoročnim planiranjem pa stoga ne čudi da su i dokumenti koji se tiču upravljanja baštinom nezamislivi bez njega. Međutim, što on uopće podrazumijeva? Sama sintagma „održivi razvoj“ je oksimoron jer u sebi sadržava proturječje – razvoj podrazumijeva dinamiku, a održivost statiku.¹³⁷ Ne bez razloga. Svjedoci smo naime da se propulzivni model razvoja zapadnog društva – počevši intenzivnije s razdobljem industrijske revolucije – nepovoljno odrazio na prirodnu ravnotežu, na što je odavna upozoravao Marsh. Učestale prirodne katastrofe mogu se zato shvatiti kao znaci upozorenja Zemlje da joj je potrebna određena poštuda.¹³⁸ Zbog toga neki koncept održivosti zamišljaju kao model zadužen za zadržavanje ili povratak ekološke stabilnosti kako buduća evolucija socijalnog sustava ne bi bila ugrožena. U sagledavanju opstojnosti budućih generacija koje dolaze iza nas zrcali se humanističko *načelo međugeneracijske pravednosti* – nije poželjno ostavljati lošije prirodne uvjete života od onih koje smo sami naslijedili.¹³⁹ Kako se to načelo primjenjuje na baštinu, tj.

¹³⁷ Cifrić, I. *Okoliš i održivi razvoj* : ugroženost okoliša i estetika krajolika. Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo : Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2002., str. 72.

¹³⁸ *Isto*, str. 73.

¹³⁹ *Isto*, str. 54.

upravljanje baštinskim resursima i njihovo konzerviranje, detaljno će se objasniti u sljedećem potpoglavlju. Unatoč dakle fundamentalnoj kontradiktornosti, većina će se ipak složiti da je koncept održivog razvoja vrijedan cilj kojemu treba stremiti.¹⁴⁰ Sama nedorečenost koncepta i mogućnost da obuhvaća mnoštvo značenja ponajprije je zbog toga što su konkretni izazovi s kojim se društva susreću raznoliki kao i ekosistemi u kojima isti obitavaju. Kao otvorena ideja koja prima i daje, ona se zato uvijek može prilagoditi različitim kontekstima i situacijama.¹⁴¹

2.3.3. Baštinski turizam

Često se u govoru o baštinskom turizmu naizmjenice i bez nekog ustaljenog pravila koristi i naziv *kulturni turizam*. Ta „zbrka“ vjerojatno proizlazi iz saznanja da u znanstvenoj literaturi ne postoji konsenzus o tome govori li se o uvijek o istoj stvari, odnosno jesu li ta dva naziva sinonimski par ili ipak različite aktivnosti.¹⁴² Ipak, postoji jedna važna semantička razlika. Ona se ogleda u tomu što naziv „kulturni turizam“ u odnosu na „baštinski turizam“ vezuje uz sebe jednu čestu predrasudu: poistovjećivanje kulture i baštine ili svođenje baštine na isključivo čovjekova ostvarenja. Kao što je prikazano u potpoglavlju „Baština općenito“ – baštinu dijelimo na kulturnu i prirodnu. Kultura je zapravo komponenta *baštinskog spektra*, tek polovica tipova baštinskih krajolika kao što je jasno vidljivo iz grafičke ilustracije koju donose Dallen J. Timothy i Stephen W. Boyd (Sl. 9). Upravo iz tog razloga autor se odlučio za naziv „baštinski turizam“ koji po njegovu mišljenju sveobuhvatnije promatra tu granu turizma i samim time uključuje i raznovrsniju tipologiju baštinskih krajolika koji se mogu prostirati od gotovo pa netaknute prirode nacionalnih parkova pa sve do kulturno slojevitih jezgri historijskih gradova.¹⁴³ Ilustracija otkriva još jednu zanimljivu stvar: baštinski turizam, osim što se 'preklapa' u svom obuhvatu s kulturnim turizmom, obuhvaća i granu turizma koju nazivamo eko-turizam ili ekološki turizam, ali i urbani turizam. Zbog tog konceptualnog 'preklapanja' govoriti o bilo kojoj od ovih podvrsta turizma ne isključuje istovremeno baštinski turizam; a vrijedi i obrnuto.¹⁴⁴

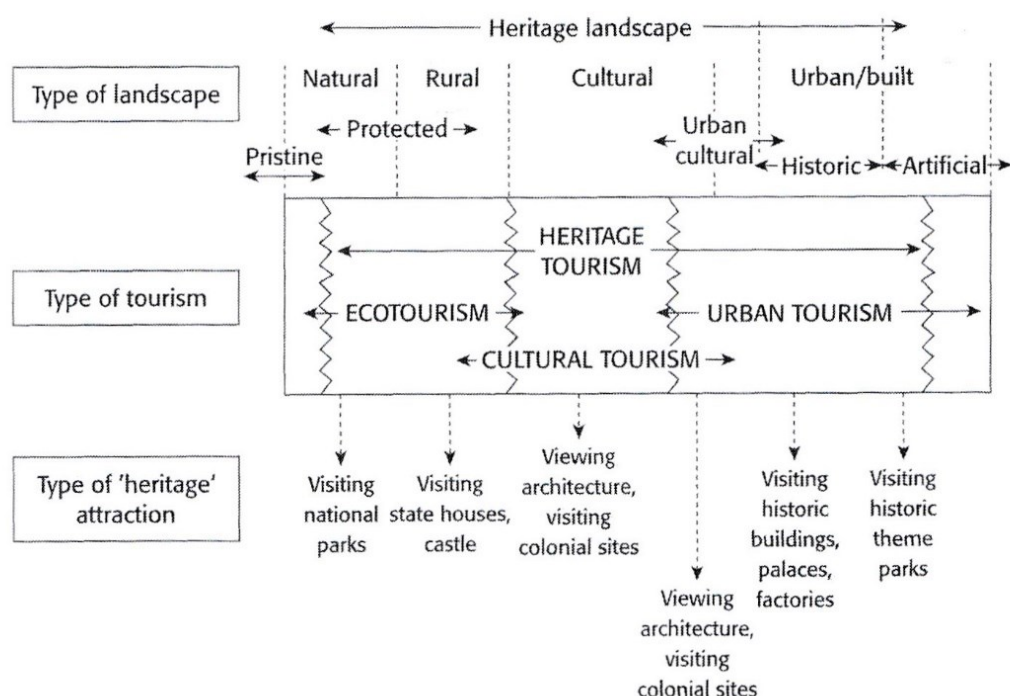
¹⁴⁰ Robert, K. W. i dr.. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. // *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. 47, 3(2005), str. 20.

¹⁴¹ *Isto*.

¹⁴² Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 5.

¹⁴³ *Isto*, str. 9.

¹⁴⁴ *Isto*.

Slika 9. Grafička ilustracija baštinskog spektra: 'preklapajući' koncept

Preuzeto iz: Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 9.

Baštinski turizam se tek kasnih 1970-ih g. izdvojio iz mnoštva različito usmjerenih turističkih iskustava i postao zasebno planirani turistički proizvod koji danas igra značajnu ulogu u ukupnom udjelu prihoda od turizma mnogih europskih država.¹⁴⁵ U Hrvatskoj baština još uvijek predstavlja nedovoljno iskorišten potencijal turističkog razvoja – kod nas se većina utrška tradicionalno svodi na ponudu „sunce i more“ (75 do 80%).¹⁴⁶ Unatoč nominalnoj mladosti baštinskog turizma, radi se o aktivnosti prakticiranoj još od antičkih dana.¹⁴⁷ Kao primjer možemo istaknuti djelo u 10 knjiga grčkog putopisca Pauzanije (II. st. po. Kr.) – *Vodič po Grčkoj*, koje ujedno zauzima opće mjesto u historiji kulturne geografije. Pauzanija u njemu nastupa kao preteča turističkog vodiča, tzv. perieget¹⁴⁸ (grč. Περιηγητής: vodič, putnik) tumačeći zainteresiranim Rimljanima znamenitosti i historiju grčkih lokaliteta. Osnovna postavka baštinskog turizma ostala je otada suštinski nepromijenjena – u prvome redu radi se o osobama

¹⁴⁵ Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015., str. 3.

¹⁴⁶ Obadić, A. i dr. *Gospodarstvo Hrvatske*. Zagreb : Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 424-425.

¹⁴⁷ Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 11.

¹⁴⁸ Perieget. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47596> (12.II.2021.)

koji putuju izvan njihova stalna mjesta stanovanja, a s namjerom da posjete i dožive baštinske atrakcije i raznolikost određenog mjesta, regije i/ili države. Baštinske atrakcije čine okosnicu baštinskog turizma i razlikuju se po starosti, veličini i važnosti.¹⁴⁹ Putovanja do nekih od njih, kao primjerice piramida u Gizi, u prošlosti su bila privilegija i povlastica imućnih i obrazovanih. To je očividno iz fenomena *Grand Toura*, tj. 'velikog putovanja' kojeg su poduzimali britanski mladići plemenitaši i pripadnici viših socijalnih slojeva u XVII. i XVIII. stoljeću. Namjera je bila zadovoljenje intelektualne radoznalosti i romantičke težnje ka otkrivenju prirode.¹⁵⁰ Danas je baštinski turizam – što zbog svoje raširenosti, što zbog jeftinijih troškova putovanja – dostupniji nego nekada tako da govorimo i o pojavi masovnog turizma i putovanja do određenih destinacija. Struktura posjetitelja baštinskih atrakcija je time bitno promijenjena, tako da se danas radi o turističkom proizvodu većinom namijenjenom za pripadnike srednje klase.¹⁵¹

Upravo današnji zahtjevi masovnog turizma, ali i industrije 'slobodnih aktivnosti' (engl. *leisure industry*) općenito, postavljaju veliku odgovornost na pleća osoba zaduženih za upravljanje baštinom. Turisti u velikom broju mogu naštetiti fizičkoj materiji baštinskih lokaliteta, čime se ugrožava njihov *integritet* i *autentičnost*.¹⁵² Potencijalna ugroza su i uobičajenom životu lokalnih zajednica; naročito u manjim sredinama. S druge strane, velika posjećenost baštinskih atrakcija donosi sa sobom ekonomski profit i investitore. Ovu napetost između dviju krajnosti spektra najbolje su prepoznali sudionici XII. Generalne konferencije ICOMOS-a – održane sredinom oktobra 1999. u Mexico Cityu – koji su pozvali na „mudro“ korištenje baštine, aludirajući pri tom na postizanje balansa između neograničenog pristupa posjetitelja i zahtjeva dugoročnog konzerviranja kulturnih i prirodnih dobara.¹⁵³ Ako se prisjetimo postavke iz potpoglavlja „Baština općenito“ – da baštinu želimo trajno očuvati i prenijeti budućim generacijama – ovakav način upravljanja baštinom ima svoje apsolutno utemeljenje jer baštinske resurse sagledavamo kao neobnoljiv i samim time dragocjen resurs.

¹⁴⁹ Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 20-21.

¹⁵⁰ Putopis. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51177> (12.II.2021.)

¹⁵¹ Prentice, R. Heritage: a key sector in the 'new' tourism. // *Heritage, Museums and Galleries : An Introductory Reader*. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004., str. 249.

¹⁵² Integritet i autentičnost su, prema Operativnim smjernicama WHC-a, ključni kriteriji pri prosudbi izuzetnih univerzalnih vrijednosti, odnosno OUV (engl. *outstanding universal value*) za popis mjesta svjetske baštine. UNESCO. About World Heritage. Operational Guidelines URL: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (13.II.2021.)

¹⁵³ Cameron, C.; Nouelle, L. General Report of the Scientific Symposium-Mexico 99. // *ICOMOS News / Nouvelles de l'ICOMOS*, 9, 3(1999), str. 15.

Nadalje, u toj postavci se krije i suvremeni *princip održivosti* u konzerviranju; on nalaže da za bilo koju odluku koju donesemo moramo najprije sagledati njene posljedice za buduće korisnike.¹⁵⁴ Donošenje mudrih i razumnih odluka pri interveniranju u osjetljivo tkivo baštine ne znači dakle zadovoljenje samo današnjih turističkih potreba i ukusa. Kada bi se odluke vezane za upotrebu naših spomenika donosile prozivojno i naprečac, tj. bez uzimanja principa održivosti u obzir i vodeći se diktatom kapitala, isti bi se mogli radikalno izmjenjivati sve do njihove krajnje neprepoznatljivosti.¹⁵⁵ Na spomenutoj konferenciji ICOMOS-a donesena je zato Povelja o međunarodnom kulturnom turizmu.¹⁵⁶ Jedno od istaknutih mjesta u njoj zauzimaju i lokalne zajednice i odnos prema njima od strane turističkog sektora. Četvrti princip Povelje nalaže da ih treba involvirati u planiranje po pitanju turističkih aktivnosti i zaštite. Dakle, univerzalno priznati vrijednosti baštine ne znači zanemariti lokalnu razinu nauštrb međunarodne, već voditi i posebnu brigu o potrebama i željama svake pojedinačne zajednice unutar čijeg se areala ista nalazi. Točke 5.4 i 5.5 govore o tome kako turistički programi moraju podržavati razvoj vještina lokalnih ljudi u što boljem prezentiranju i interpretiranju njihovih kulturnih vrijednosti. Drugim riječima – potiče se edukacija i zapošljavanje pripadnika lokalne zajednice kao vodiča i interpretatora baštinskih lokaliteta i vlastite tradicije. Na taj način se financijska dobit prelijeva i u lokalna domaćinstva, dok se istovremeno potiče stav da su sami lokalci „čuvari“ baštine što je najbolja garancija dugoročne, održive skrbi za baštinske lokalitete.

Iz ove Povelje bi se dalo zaključiti kako je uključenost zajednice u aktivnosti baštinskog turizma stvar jednostavne odluke rukovoditelja projekta. Ipak, ne radi se o laganom zadatku. Određeni stanovnici mogu imati manjak znanja, vremena ili interesa, dok mogu postojati i grupe dionika (engl. *stakeholders*) unutar zajednice između kojih vlada animozitet ili koje politički manipuliraju procesima.¹⁵⁷ Dakle, lokalnu zajednicu tek nominalno promatramo kao jedinstveni entitet. U stvarnosti se gotovo bez iznimke radi o heterogenim skupinama i pojedincima koji mogu posjedovati potpuno suprotna stajališta. To znači da neće uvijek biti moguće istovremeno zadovoljiti sve različite interese; nekada se zapravo radi o zdravorazumskom vaganju i

¹⁵⁴ Muñoz Viñas, S.: *Contemporary Theory of Conservation*. London ; New York : Routledge, 2011., str. 195.

¹⁵⁵ *Isto*.

¹⁵⁶ ICOMOS. Resources. Charters and other doctrinal texts. International Cultural Tourism Charter. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf (2.III.2021.)

¹⁵⁷ Hunter, C.; Yulong, L. Community involvement for sustainable heritage tourism: a conceptual model. // *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 5, 11(2015), str. 251.

prioritiziranju sukobljenih stavova.¹⁵⁸ Međutim, koja je alternativa? Ukoliko u potpunosti zanemarimo raznovrsne interese lokalne zajednice pri donošenju odluka, naša baštinska akcija će neminovno biti kulturno i ekonomski neodrživa.¹⁵⁹ Razne turističke kompanije i investitori u baštinskom turizmu zato moraju shvatiti da involviranje zajednice nije tek jedna od niza lijepih ali besplodnih želja, već se radi o nužnosti i kontinuiranom naporu na obostranu korist. O složenosti problema koji se mogu javiti zbog neodrživog razvoja baštinskog turizma zorno predočava slijedeća tablica koju donose Hilary du Cros i Bob McKercher:

<i>Problem</i>	<i>Indikatori negativnih učinaka</i>
<i>Prekomjerno korištenje</i>	Zagušenost: trajna fluktuacija posjetitelja Gubitak privatnosti, prijatnosti i naročito lokalnih usluga Gentrifikacija i iseljavanje, natjecanje za resurse i prostor
<i>Nedovoljno korištenje</i>	Sezonalnost ili nagli manjak uporabljivosti uzrokuju ekonomske učinke Nedovoljno financiranje da bi se konzervirali i zaštitili resursi
<i>Neodgovarajuće korištenje</i>	Neodgovarajuće korištenje lokaliteta Vandalizam, uništavanje, prikupljanje „suvenira“ itd.
<i>Kulturna komodifikacija, gubitak autentičnosti i različitosti</i>	Trivijalizacija kulture, otuđenje od mjesta i/ili kulture Zatomljena ili ignorirana raznolikost kulture (npr. jedan dopušteni narativ ili interpretacija za turiste)
<i>Učinci globalne prirode turizma</i>	Prihod od turizma usmjeren na vanjske elemente/nedovoljna lokalna korist Ilegalna apropijacija kulturnog (intelektualnog) vlasništva Društvena amnezija uzrokovana apsorpiranjem vanjskih činitelja
<i>Kratkoročni ciljevi / manjkav ili nepostojeći proces planiranja</i>	Neujednačen razvoj i loše isplanirana infrastruktura Loš odnos i komunikacija između različitih dionika u procesu Odnosi moći protivni interesima zajednice, muzealizacija Očekivanja turista oblikovani faktorima izvan utjecaja zajednice

Tablica 1. Opasnosti od neodrživog razvoja baštinskog turizma

Preuzeto iz: Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015., str. 37. (prev. a.)

Nažalost, svi problemi koji su navedeni u tablici imaju svoju plastičnu konkretizaciju u brojnim primjerima na hrvatskoj obali. Svjedoci smo primjerice sve veće zagušenosti stare jezgre

¹⁵⁸ Isto, str. 253.

¹⁵⁹ Isto, str. 259.

grada Dubrovnika – koja je još 1979. upisana na listu UNESCO-ove Svjetske baštine – zbog čega su se gradske vlasti tek 2017. g., da bi dugoročno prevenirale degradaciju spomenika, dosjetile drastično ograničiti broja turista. S druge strane, Dubrovnik je postao atraktivna destinacija za potrebe filmske industrije koja je pozitivno djelovala na turistički razvoj, ali i sa sobom donijela prozivke o trivijalizaciji autohtone kulture nauštrb popularne kulture.¹⁶⁰ Dakako, izvorište svih problema je izostanak procesa planiranja i nedosljednost u provođenju održive strategije upravljanja baštinom. U slučaju da je *laissez-faire* pristup s ciljem maksimiziranja profita zamijenjen određenim kompromisnim rješenjima, stari Dubrovnik možda ne bi postao još jedna scena u nizu sukoba na „filmskoj vrpci“ i komodificirani turistički proizvod. Zbog toga je uvijek važno imati na umu da se aktivnosti baštinskog turizma moraju pomno planirati; mudrim korištenjem baštinskih resursa možemo izbjeći slična prekomjerna ili neodgovarajuća korištenja.

Koja su pak neka odgovarajuća korištenja baštinskih resursa iz rakursa baštinskog turizma, posebno kada se radi o fizičkom tkanju historijskih građevina? Ako je suditi prema *Leeuwardenskoj deklaraciji* prihvaćenoj krajem 2018. g., višestruku korist u razvoju baštinskog turizma – ali i društva općenito – ima metoda 'prilagodljive prenamjene' ili 'prilagođene ponovne uporabe' (engl. *adaptive re-use*).¹⁶¹ U dokumentu koji donosi Arhitektonsko vijeće Europe (ACE) kao zaključak Europske godine kulturne baštine stoji da su baštinskih lokaliteta u velikom broju slučajeva prostorne i društvene znamenitosti koje oblikuju krajolik i dodjeljuju snažan identitet svojoj okolini, pa stoga prilagodljiva prenamjena može kod ljudi pomoći potaknuti percepciju o vrijednostima vlastite tradicije i historije. Ona se nudi kao strategija koja čuva baštinske elemente koji sadrže vrijednosti (kulturne, historijske, prostorne ili ekonomske) istovremeno prilagođavajući mjesto novom korištenju, a time i svoj potrebnj turistickej infrastrukturi. Prilagodljiva prenamjena predstavlja zato svojevrstan dijalog između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti na sličan način na koji se ekomuzej uspinje preko prošlosti svoje zajednice do pogleda prema njenoj budućnosti. Ne čudi stoga da su rodonačelnici ideje ekomuzeja još davno prigrlili ovaj postupak. Kako piše Šola:

¹⁶⁰ Ironija se zrcali u tome što primjerice barokno stubište ispred isusovačke crkve sv. Ignacija više nije prepoznato kao rad inženioznog rimskog arhitekta Pietra Passalacque, već „ikonična“ scena 'hoda srama' (engl. *walk of shame*) iz pete sezone popularnog serijala *Game of Thrones*.

¹⁶¹ ACE. Activities. Events. 2018. Built Heritage Conference. Leeuwarden Declaration. URL: https://www.ace-cae.eu/fileadmin/New_Upload/15_EU_Project/Creative_Europe/Conference_Built_Heritage/LEEWARDEN_STATEMENT_FINAL_EN-NEW.pdf (4.III.2021.)

Ekomuzeji se šire stvaranjem izpostava svih vrsta: opustjela stara škola, propali mlin, zapuštena brana ili ustave, napuštena manufaktura, rudnik ili tvornica, zaboravljena prodavaonica, stara gostionica itd. Ukratko, uspostaviti će svoj izdanak svagdje gdje se ustanovi da postoji kompleks koji je dio lokalnog identiteta nakon što će mjesto ili objekt prepoznati, istražiti, zaštititi, predstaviti i interpretirati.¹⁶²

Ukoliko se prisjetimo Le Creusot-Montceau ekomuzeja iz potpoglavlja „Forma ekomuzeja“, zgodno je nadovezati se na njegovu središnju zgradu (Sl. 10). Riječ je o objektu koji baštini bogatu industrijsku historiju grada. Prvotno je to bila tvornica francuske kraljice Marije Antoanete (1755. – 1793.) uspostavljena 1786. g. radi proizvodnje luksuznog stakla i kristala za potrebe aristokracije i buržoazije. Nakon obustave proizvodnje 1837. g., tvornicu i njene prateće anekse i industrijske pogone otkupljuje obitelj Schneider. Oni tvornicu obnavljaju i preuređuju te ona tako postaje dvorac za primanje imućnih gostiju, poslovnih partnera itd.¹⁶³ Obitelj Schneider koristila je dvorac kao svoju rezidenciju sve do smjene posljednje generacije 1960. g. Objekt je potom prepušten polaganom odumiranju sve dok 14. godina kasnije nije kreativno prenamijenjen u središte spomenutog muzeja koji sve do danas nastavlja primati posjetitelje. Dvorac je tako uključenjem u tokove suvremenog društva produžen njegov životni vijek – on je *revitaliziran*. Izvrstan je to primjer „žive“ interakcije s prošlošću i čovjekovim graditeljskim naslijeđem. Prenamjena je ujedno i jedna od ključnih komponenata modela održivog razvoja jer se arhitektonska baština „reciklira“; potrošnja sirovih materijala potrebnih za novogradnju se reducira i podređuje korištenju već postojećih fragmenata historijske arhitekture.¹⁶⁴

¹⁶² Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 113.

¹⁶³ Creusot Montceau Tourisme. A rich industrial past. History of Le Creusot. The Schneider Family. URL: <https://www.creusotmontceau tourisme.fr/en/discover/le-creusot/a-rich-industrial-past/history-of-le-creusot/the-schneider-family> (5.III.2021.)

¹⁶⁴ Lah, Lj. Adaptive re-use of the built heritage : fundamental principles in the doctrine of heritage conservation. // *Prostor* : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam. 27, 1(2019), str. 143.

Slika 10. Château de la Verrerie, Le Creusot, Francuska

Preuzeto s: <https://www.creusotmontceautourisme.fr/en/discover/le-creusot/a-rich-industrial-past/preserved-industrial-heritage/the-chateau-de-la-verrierie>

Dakako, treba istaknuti da nije svaka slična intervencija na kulturnim dobrima zadovoljavajuća. Nekada je ona – unatoč financijskoj opravdanosti projekta – na štetu samog značaja kulturnog dobra.¹⁶⁵ Primjetno je to u sve učestalijim slučajevima degradacije sakralne baštine kada se nekadašnje crkve prenamjenjuju u noćne klubove i restorane, pri čemu se zadržava tek originalno pročelje, a unutrašnjost u potpunosti osuvremenjuje i modelira. Ovakvo grubo uništenje supstance kulturne baštine naziva se *fasadizam*.¹⁶⁶ Vrijedi svakako naglasiti ono bjelodano iz ovog izlaganja: kulturno dobro kao resurs nije atrakcija i destinacija baštinskog turizma samo po sebi, tj. ono se mora u određenoj mjeri transformirati da bi se moglo smatrati turističkim proizvodom.¹⁶⁷ Bez adekvatnog pristupa za turiste uopće ne možemo govoriti o

¹⁶⁵ Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015., str. 34.

¹⁶⁶ Maroević, I. Koncept održivog razvoja i kulturna baština. // *Socijalna ekologija* : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline. 10, 4(2001), str. 241.

¹⁶⁷ Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015., str. 153.

baštinskom turizmu. Na isti način moramo brinuti o dostupnosti parkirališta, sanitarnih čvorova, hrane/pića i transporta.¹⁶⁸ Hoće li zato naša transformacija biti radikalna ili suptilna (načelo minimalne intervencije) ovisi ponajprije o traženoj pratećoj infrastrukturi, senzibilitetu arhitekta u radu s kulturnim dobrima i, unutar granica Republike Hrvatske, konzervatorskim smjernicama i preporukama za pravilnu obnovu i revitalizaciju pojedinačno vrijednih građevina. Maroević sve navedeno sažima u pragmatični zaključak:

Temeljni problem svake revitalizacije, bez koje nema suvremenog očuvanja većeg dijela naslijeđene kulturne baštine u prostoru, nalazi se u određivanju stupnja i dimenzije promjena koje ona izaziva u strukturi i oblikovanju. [...] Zahtjevi koji proizlaze iz novih potreba, bez obzira radi li se o novoj infrastrukturi ili udovoljavanju novim propisima o fizici i konstrukciji zgrade, agresivni su koliko i nastojanja da se udovolji svim potrebama novih sadržaja koji se unose u povijesnu zgradu.¹⁶⁹

Kada je riječ o održivom upravljanju prirodnim dobrima, tj. dobrima prirodne baštine, može se ustvrditi kako vrijede slična pravila. Dobar je primjer korištenje špilja u turističke svrhe. O baštinskom turizmu ni ovdje ne možemo govoriti sve dok ne uredimo pješačke staze koje vode do špilje, a potom postavimo primjerenu rasvjetu, putove, stepenice i rukohvate radi sigurnog kretanja samom špiljom.¹⁷⁰ Nužno je pratiti prirodne čimbenike (poput temperature i vlage zraka, koncentracije CO₂) i raditi biološki monitoring (prije uređenja i za vrijeme korištenja) kako gradnjom navedene infrastrukture ne bi narušili prirodnu ravnotežu i vrijednosti koje špilju kao podzemni spomenik prirode čine posebnom.¹⁷¹ Revnim dakle vršenjem ispitivanja mogu se odrediti granice podnošljivih promjena, spriječiti biološka i svjetlosna onečišćenja ili fizičke promjene. Primjerice, možemo smanjiti kapacitet, tj. maksimalan mogući broj posjetitelja, dok se najosjetljiviji dijelovi mogu zatvoriti ili udaljiti od neželjenog dohvata znatiželjnika (kod npr. špiljskih ukrasa).

¹⁶⁸ Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 59.

¹⁶⁹ Maroević, I. Koncept održivog razvoja i kulturna baština. // *Socijalna ekologija* : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline. 10, 4(2001), str. 240.

¹⁷⁰ Buzjak, N. Geokološko vrednovanje speleoloških pojava Žumberačke gore. // *Hrvatski geografski glasnik*. 70, 2(2008), str. 74.

¹⁷¹ Isto, str. 77.

U ovome kratkom pregledu baštinskog turizma treba naglasiti još jednu njegovu bitnu značajku, a to je snažna veza s procesom osmišljavanja ekomuzeja. Velik broj ekomuzeja je idejno usmjeren ka provođenju održivog baštinskog turizma na teritoriju na kojem djeluju. Stoga nakon prepoznavanja i ustanovljivanja važnih baštinskih lokaliteta, zaustavnih točaka i mjesta memorije u životu određene zajednice, oni pristupaju njihovom sistematiziranju i konačnom povezivanju u usmjerene linije kretanja za posjetitelje. Kao što navodi Rivière u svojoj evolutivnoj definiciji, oni doista jesu *interpretacija prostora*. Iz perspektive baštinskog turizma, takav tip sadržaja nazivamo *baštinske rute* (nekada i staze ili putovi). One su tip cjelovite turističke aktivnosti koja je – u odnosu na pojedinačno posjećivanje baštinskih lokaliteta – podosta zanemarena.¹⁷² Jedinstvene su po svojoj linearnosti i nodalnosti, odnosno sastoje se od čvorova u prostoru koji zajedno formiraju mrežu baštinskih elemenata tako da ih posjetitelji obilaze različitim načinom transporta (pješačenje, bicikliranje itd.) od jedne točke ka drugoj.¹⁷³ Iz istog razloga ekomuzeji nerijetko u svojim brošurama, u glavnoj zgradi ili prostoru postavljaju informativne geografske karte koje upućuju na uređene posjetiteljske staze, pri tome dakako navodeći tip transporta i potrebno vrijeme za obilazak.¹⁷⁴ Sve navedeno podrazumijeva prethodno postojanje baštinskih resursa uopće – prvi je zato zadatak upravljanja baštinom katalogiziranje cjelokupne baštine u prostoru.¹⁷⁵ Zbog toga će se iduće poglavlje posvetiti prepoznavanju i katalogiziranju baštine unutar administrativnog okvira Općine Zažablje te će se na odabranim primjerima nastojati dati i prijedlog jedinstvenih zažapskih baštinskih ruta.

¹⁷² Timothy, D. J.; Boyd, S. W. *Heritage Tourism*. London : Pearson, 2003., str. 50-51.

¹⁷³ Isto, str. 52.

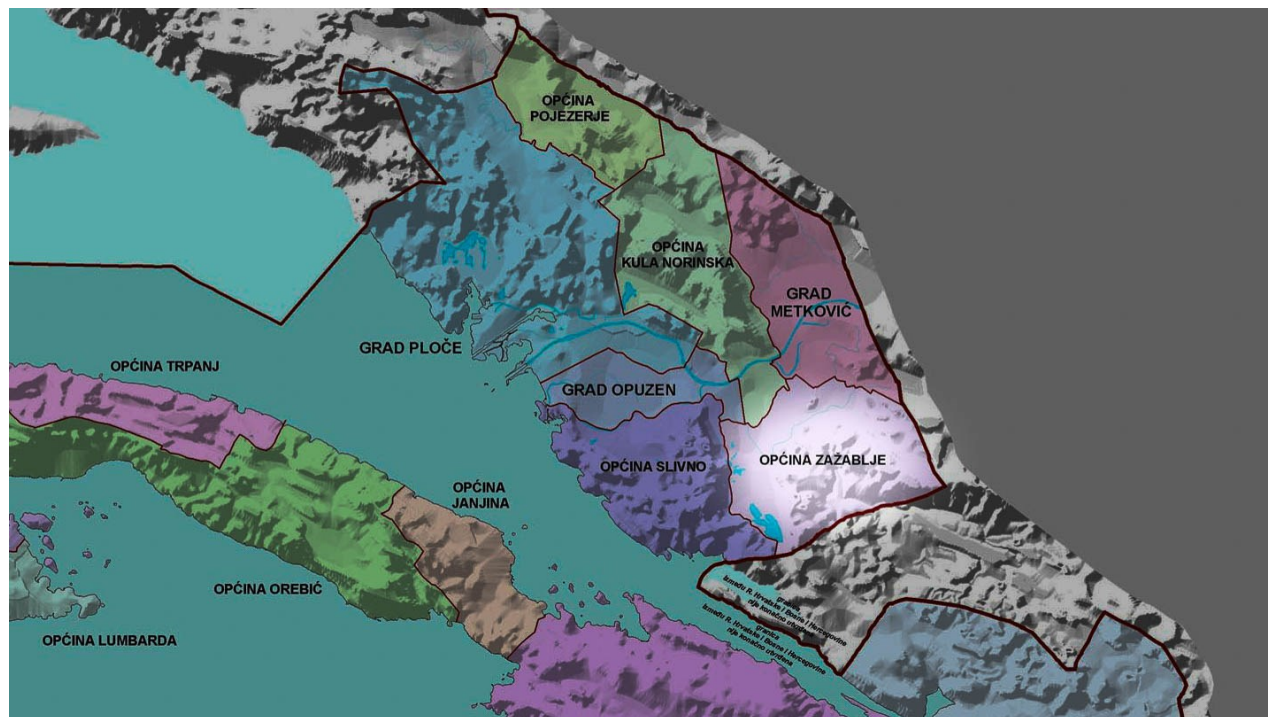
¹⁷⁴ Danas je sve popularnije i učestalije korištenje mobilnih aplikacija pomoću kojih se jednostavno učitavaju i slijede prethodno mapirane linije kretanja.

¹⁷⁵ Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015., str. 153.

*Vidjeh ravnicu nadaleko poplavljenu, i udgledah – okrenuvši glavu – nagomilano teško
kamenje... i svoj život nategnut k'o uže, i početak i kraj... i zadnji trenutak – svoje ruke.
Izranjen od vlastite zemlje i skučen u svoju vlastitu košulju, osuđen od svojih vlastitih bogova,
od ovog kamenja ovdje.¹⁷⁶*

¹⁷⁶ Iz dokumentarnog filma *Brđani i donjani* (režija i scenarij: Obrad Gluščević).

3. STUDIJA SLUČAJA – OPĆINA ZAŽABLJE

Slika 11. Kartogram smještaja Općine Zažablje unutar Dubrovačko-neretvanske županije

Preuzeto s: http://www.zzpudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=KefhB_sSnrw%3d&tabid=728

Ovo poglavlje rada predstavlja studiju slučaja koja za svoju posebnu jedinicu analize uzima Općinu Zažablje i lokalnu zajednicu opisanu njenim administrativnim granicama te potom konceptualno osmišljava jedinstveni ekomuzej na općinskom teritoriju od 60,82 km². Tom muzeju – koji bi služio kao vjerna preslika lokalnog (zavičajnog) identiteta i za svoj glavni cilj zacrtavao održivi razvoj Općine – radni naziv dalje u radu biti će jednostavno *Ekomuzej Općine Zažablje* (dalje u tekstu EOŽ). Prije upuštanja u taj zadatak vrijedi promotriti samu Općinu Zažablje u njenom prostorno-vremenskom kontekstu, tj. političko-pravnom okruženju, i propitati realnu mogućnost za osnivanje istog. Općina dakako ne postoji izolirano, niti se takvom može promatrati – ona se naime nalazi u sastavu najjužnije područne samouprave u Republici Hrvatskoj, Dubrovačko-neretvanske županije (Sl. 11). Prema odluci Sabora Republike Hrvatske iz 1992. godine, njenim upravnim središtem proglašeno je najveće selo – Mlinište. Kao većina omanjih općina smanjenih organizacijskih, ljudskih i financijskih kapaciteta, ona dobrim dijelom

ovisi o županiji da bi mogla svojim stanovnicima omogućiti normalno pružanje javnih usluga.¹⁷⁷ Da bi se potaklo stvaranje novih vrijednosti poput ekomuzeja, osim početne ideje baštinskih stručnjaka i iskazanog interesa lokalnog stanovništva, potreban je i određen novac. S obzirom na smanjene financijske mogućnosti Općine Zažablje, nije realno očekivati puno financiranje jednog takvog sveobuhvatnog projekta isključivo iz općinskog proračuna. Pomoć u realizaciji je zato potrebno potražiti na nekim drugim adresama. Kao najprimjerenije rješenje postavlja se Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova EU jer to državno tijelo ponajviše skrbi za slabo razvijena područja unutar Republike Hrvatske prepoznavajući njihove razvojne potencijale. Po pitanju razvojnih projekata koji uključuju i projekte baštine, u Zažablju zato svoje aktivnosti provodi Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije – DUNEA.¹⁷⁸ DUNEA bi, kao regionalni koordinator za razvoj, za projekt osnivanja ekomuzeja mogla ponuditi tehničku podršku Općini u vidu njegove pripreme i provedbe.¹⁷⁹ Na taj način bi se mogli koristiti izvori financiranja iz Europske unije, poput primjerice sredstava iz fonda za regionalni razvoj – ERDF-a (engl. *European Fund for Regional Development*), u okviru paketa za Kohezijsku politiku.¹⁸⁰ EU, općenito gledano, postavlja pitanje ravnomjernog regionalnog razvoja, poboljšanja kvalitete života i održivog rasta slabije razvijenih zemalja i regija u središte svog djelovanja.¹⁸¹ Zbog tog odraza solidarnosti europskog duha financijska se podrška usmjerava tamo gdje su razvojni pomaci od ključne važnosti, a Zažablje svakako jest primjer takvog područja.

Sa svoje sjeverne i zapadne strane Općina Zažablje graniči s drugim lokalnim samoupravama (Gradovi Metković i Opuzen, Općine Kula Norinska i Slivno Ravno) s kojima također može djelovati sinergijski, odnosno postizati projektna partnerstva na obostranu korist. To se uostalom da iščitati iz članka 12. *Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) upravi* gdje stoji da gradovi, općine i županije mogu surađivati „[...] na unapređenju gospodarskog i društvenog razvitka svojih zajednica“.¹⁸² Od navedenih lokalnih samouprava, najveći interes (ali

¹⁷⁷ Koprić, I. Je li moguća regionalizacija Hrvatske? Institucionalna i politička ograničenja. // *Političke analize*. 5, 17(2014), str. 11.

¹⁷⁸ DUNEA. O nama. URL: <https://www.dunea.hr/o-nama> (25.III.2021.)

¹⁷⁹ DUNEA. Strateško planiranje. Upravljanje regionalnim razvojem. URL: <https://www.dunea.hr/stratesko-planiranje/upravljanje-regionalnim-razvojem> (25.III.2021)

¹⁸⁰ Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Odboren zakonodavni paket za Kohezijsku politiku 2021. – 2027. Europski fond za regionalni razvoj i Kohezijski fond (ERDF/CF). URL: <https://razvoj.gov.hr/vijesti/odobren-zakonodavni-paket-za-kohezijsku-politiku-2021-2027/4527> (25.III.2021)

¹⁸¹ Obadić, A. i dr. *Gospodarstvo Hrvatske*. Zagreb : Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 339.

¹⁸² Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (pročišćeni tekst). Narodne Novine, br. 19/13, 137/15, 123/17, 98/19, 144/20. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_02_19_323.html (25.III.2021.)

i mogućnost) za djelomičnim financiranjem zasigurno bi imao Grad Metković – regionalno središte donjoneretvanskog područja. Grad Metković je prema indeksu razvijenosti smješten u iznadprosječno rangirane jedinice lokalne samouprave te – za razliku od Općine Zažablje – raspolaže većim proračunskim sredstvima. Lijeva obala Metkovića porijeklom stanovništva je vezana za područje Zažablja te bi zasigurno postojala zainteresirana grupa dionika koja bi htjela potaći razvoj svoga rodnog zavičaja – ukoliko im se takva mogućnost adekvatno predstavi. Stanovnici Zažablja pak svojim redovitim dnevnim migracijama gravitiraju Gradu Metkoviću jer su tu smještene mnoge tvrtke i javne ustanove (poput doma zdravlja ili srednjih škola) koje ne postoje na području njihove općine. Na polju kulturnih sadržaja situacija je identična pa tako stanovnici kraja često odlaze u Metković da bi posjetili najbliži uređen muzejsko-galerijski prostor. Naime, na području toga grada nalazi se namjenski galerijski prostor u zgradi Gradskog kulturnog središta¹⁸³ te čak dva specijalistička muzeja¹⁸⁴. Budući zažapski ekomuzej bi dakle s tim muzejima u svojoj blizini mogao ostvariti suradnju i od njih dobiti profesionalnu i stručnu potporu za provedbu dijelova programa koji – u slučaju ekomuzeja – često ovise o volonterskom angažmanu unutar zajednice. Dakako, korist je recipročna jer bi zauzvrat izložbe nastale u okviru EOŽ, kao novopostignuti doseg znanja o različitim zavičajnim temama, mogle gostovati u metkovskim muzejima i galeriji GKS-a – ali i ostalim dijelovima Županije. Osim toga, takav muzej bi svojom potpuno drugačijom tipologijom postao tim ustanovama komplementaran entitet u privlačnosti i ponudi donjoneretvanskog kraja za domaće i strane turiste. Nedvojbeno je činjenica da sadašnji baštinski turisti rijetko promatraju područje Metkovića kao ciljano odredište, već prije kao usputnu stanicu na putu prema Dubrovniku. Kao odgovor na takvo stanje stvari bi se mogla uspostaviti mreža postojećih muzeja i zbirki u donjoneretvanskom kraju (npr. *Muzeji Donje Neretve* ili *Neretvanski muzeji*) koja bi potaknula značajniji interes za lokalnu baštinu te posjetiteljima nudila jedinstvenu, jeftiniju kartu za posjetu sva tri muzeja.¹⁸⁵ Ekonomska računica u pozadini je jasna: duži boravak gostiju na liniji Vid – Metković – Zažablje značio bi i veći broj noćenja na području Grada Metkovića i Općine Zažablje.

¹⁸³ Opremljen prema zamislima arhitekta Aleksandra Freudenreicha.

¹⁸⁴ Osim već spomenute Narone u prigradskom naselju Vid, tu djeluje i *Prirodoslovni muzej Metković* smješten u prenamijenjenoj upravnoj zgradi nekadašnjeg industrijskog kompleksa *Vaga* iz doba austrijske uprave.

¹⁸⁵ Toj mreži bi svakako pripadala i *Zavičajna zbirka Grada Ploče* u novouređenom prostoru Doma kulture u Pločama.

Istini za volju, na neke se iznesene tvrdnje olako može prigovoriti da je slična situacija i u brojnim drugim manje razvijenim općinama diljem Republike Hrvatske koje nemaju svoj muzej i da bi dosljedno provedena praksa, u kojoj ekomuzej preuzima ulogu generatora razvoja istih, dovela do hiperekspanzije broja muzeja. S jedne strane, ukupan broj općina od 428 jedinica uistinu značajno nadmašuje ukupan broja muzeja u Republici Hrvatskoj¹⁸⁶ i takav bi model bio upitne dugoročne održivosti. Ipak, mogućnost koju predviđa članak 17. stavak 1. Zakona o muzejima, a prema kojem javni muzej kao ustanovu mogu osnovati sve jedinice lokalne samouprave, iskoristile su tek rijetke od njih. Vodeći se statističkim podacima MDC-a za 2020. g., dolazimo do brojke od tek 8 muzeja osnovanih od strane općina, ili svega 7% od njihova ukupnog broja (Gr. 1).¹⁸⁷ Pa ipak, unatoč negativnom ozračju koje se recentno stvorilo u hrvatskim masmedijima oko smisla postojanja osnovnih upravo-prostornih jedinica, tj. općina, mora se zapravo istaknuti da će takve omanje ustrojstvene jedinice najbolje pružiti mogućnost da i udaljenija, zapuštenija sela dobiju priliku za razvojne pomake i prosperitetniju budućnost – i to u okviru aktivne proruralne politike.¹⁸⁸

Grafikon 1. Tortni grafikon muzeja u Hrvatskoj prema osnivaču

Preuzeto s: <https://www.mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-6-4-2021/>

¹⁸⁶ U vrijeme pisanja ovog dijela rada *Upisnik* Muzejskog dokumentacijskog centra bilježi brojku od 162. muzeja. MDC. Upisnik javnih i privatnih muzeja u Republici Hrvatskoj. URL: <http://upisnik.mdc.hr/> (17.IV.2021.)

¹⁸⁷ MDC. Publikacije. Vijesti iz svijeta muzeja. Arhiva. Stari brojevi. 2021. Newsletter broj 138., 6. 4. 2021.

Rihtar Jurić, T. MDC – statistički pregled hrvatskih muzeja za 2020. godinu. URL: <https://www.mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-6-4-2021/> (17.IV.2021.)

¹⁸⁸ Štambuk, M. Osvrt na probleme razvitka hrvatskih sela i seoskih prostora. // *Budućnost na rubu močvare: razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / uredili Maja Štambuk, Ivan Rogić. Zagreb : Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2001., str. 19.

S druge strane, ekomuzeološki koncept još je uvijek relativno mlad i neafirmiran koncept u našoj društvenoj okolini.¹⁸⁹ Naime, od osnutka prvog ekomuzeja u Hrvatskoj prošlo je tek 17 godina,¹⁹⁰ a od aktivnih do danas ne postoji jedan koji za svoju misiju zacrtava djelovanje na administrativnom području jedne općine. EOŽ sagledavao bi se zato u očima lokalne javnosti vjerojatno kao pokušaj uvođenja nekonvencionalne prakse komuniciranja baštine, kao što je nekada bio slučaj s njegovim francuskim prethodnicima. Sretna je okolnost – kao što je već naznačeno u prvom dijelu rada – da novi Zakon o muzejima prepoznaje ekomuzeje kao oblik jednakovrijedan, ali istovremeno drugačiji od tradicionalnih tipova muzeja. Sve do 2018. g. legislativna „nesređenost“ uvjetovala je hrvatske ideologe ekomuzeja da budu domišljati, zbog čega su prvi ekomuzeji osnivani kao razne udruge građana i sl. Svakako je za očekivati njihov rast u narednim godinama jer je neprestano povećanje broja muzeja u suvremenom svijetu – pa tako i Hrvatskoj – ustaljen trend.¹⁹¹ Odražava to naš pokušaj da uščuvamo identitete u opasnosti od izumiranja, ili kako to Šola slikovito predočava: „Muzeje bismo lako mogli prisposodobiti *pacemakerima* koji se postavljaju na umiruća srca baštine“.¹⁹² U Hrvatskoj je nažalost čak 80% teritorija izloženo trendu depopulacije u manjoj ili većoj mjeri,¹⁹³ a s odumiranjem i iseljavanjem ruralne okoline u opasnosti od nestajanja su i značajni elementi naše autohtone, praslavenske baštine i njome prožeti hrvatski identiteti. Prijeteći demografski slom Općine Zažablje je dakle tek jedan od simptoma općeg alarmantnog stanja u hrvatskom društvu i više nego dovoljan razlog da se krene u smjeru osnivanja ekomuzeja koji bi promovirao ovdašnji „duh i osjećaj mjesta“, a samim time i potaknuo novu životnu snagu. Hipotetski gledano: ukoliko njegovim osnivanjem općinska uprava odvrati samo jednog školovanog domaćeg čovjeka od odlaska u veće centre ili u inozemstvo – može se zaključiti da se postiglo mnogo za zažapsku sredinu.¹⁹⁴

¹⁸⁹ MDC. Publikacije. Vijesti iz svijeta muzeja. Arhiva. Stari brojevi. 2018. Newsletter broj 74., 23. 10. 2018.

Nikolić, M. Iskustvo hrvatskih muzeja – muzeji kao oblik aktivne društvene svijesti. URL:

<https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-23-10-2018/> (18.IV.2021.)

¹⁹⁰ Kao prvi ekomuzej u Republici Hrvatskoj uzima se *Ekomuzej batana* u Rovinju, osnovan 2004. godine.

¹⁹¹ Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003., str. 19.

¹⁹² *Isto*.

¹⁹³ Ovaj podatak je iz 2014. godine, te je izgledno da se do danas taj udio znatno povećao.

¹⁹⁴ Štambuk, M. Osvrt na probleme razvitka hrvatskih sela i seoskih prostora. // *Budućnost na rubu močvare: razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* / uredili Maja Štambuk, Ivan Rogić. Zagreb : Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2001., str. 19.

3.1. Geografski smještaj i specifičnosti

U naslovu ovog rada Općini Zažablje pridodan je adjektiv „donjoneretvanska“. On nas treba upućivati na činjenicu da teritorij te male administrativne jedinice u geografskoj slici Hrvatske promatramo kao dio šire organske cjeline koja dijeli jedinstvene geomorfološke, ali i kulturne odrednice. Ivo Bralić je to područje izdvojio 1995. g. u studiji koja sagledava prirodne komponente hrvatskih krajolika i njihova dominantna obilježja (kao nositelje identiteta prostora), te nazvao *Donja Neretva*.¹⁹⁵ Taj naziv duguje najdužoj rijeci jadranskog sliva – rijeci Neretvi – koja oblikuje prostranu deltu koju dijelimo na gornjoneretvansku i donjoneretvansku. Njihova se prirodna podjela (ušće rijeke Krupe – Gabela) nalazi nedaleko današnje granice Republike BiH i Republike Hrvatske kod Metkovića, te se donjoneretvanski dio delte dalje nastavlja 22,3 km hrvatskim teritorijem – sve do ušća Neretve u Jadransko more kod grada Ploče.¹⁹⁶ Panoramski pogled na taj prostor danas odlikuju prepoznatljive „kazete“, tj. polderi nastali djelomičnom melioracijom¹⁹⁷ delte sredinom XX. stoljeća, preostali izvorni močvarni biotopi u rubovima trokutastih deltastih proširenja, i vapnenačke glavice (ili humovi) što se doimaju poput otočića u cjelokupnom pejzažu. Uz te dijelom kultivirane, a dijelom zamočvarene površine aluvijalne ravni koja je nastala dugotrajnom akumulacijom nanesenog riječnog sedimenta, u Donju Neretvu većina autora ubraja i kontaktne zone s rubnim kršem, odnosno sam brdski okvir Dinarida sa sjeverne i južne strane (Sl. 12). Ovako shvaćena fizionomska, ali i kulturna (mikro)regija južne Hrvatske se u literaturi osim Donja Neretva ili donjoneretvanski kraj¹⁹⁸, kadšto naziva i Donje Poneretavlje/Poneretvlje, Neretvanska delta (shvaćena u širem smislu), Neretvanska krajina, Neretvanska blatija i sl. – već prema vremenu nastanka teksta i odabiru autora koji o istoj piše. Kulturni specifikum te regije iskazuje se u činjenici što domicilno stanovništvo u svakodnevnom govoru cijeli kraj identificira s rijekom Neretvom, te zato isti nazivaju jednostavno Neretvom, a

¹⁹⁵ Bralić, I. Krajobrazno diferenciranje i vrednovanje s obzirom na prirodna obilježja. // *Krajoлик* : Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske / uredio Matija Salaj. Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja - Zavod za prostorno planiranje ; Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu, 1999., str. 101-109.

¹⁹⁶ Glamuzina, N. Rijeka voljena i proklinjana. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve / uredio Braslav Karlič. Zagreb : Fabra, 2010., str. 10.

¹⁹⁷ Od kasnolat. *melioratio*; poboljšanje. U Neretvi se ponajprije odnosi na hidrotehničke zahvate posušivanja močvarnih površina za vrijeme bivše Jugoslavije, a sa ciljem da bi se dobiveno tlo iskoristilo za biljnu proizvodnju. Melioracija tla. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40009> (20.IV.2021.)

¹⁹⁸ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 7-9.

sami sebe Neretvanima.¹⁹⁹ Korisno je pripomenuti da se za navedeno područje u masovnim medijima uvriježio i naziv Dolina Neretve ili Neretvanska dolina, iako iste geografi izbjegavaju ili posve odbacuju zbog terminološki nepreciznosti.²⁰⁰

Slika 12. Karta Donje Neretve

Preuzeto iz: Glamuzina, M. Promjene u prostornom rasporedu stanovništva u delti Neretvi. // *Acta Geographica Croatica*. 31, 1(1996), str. 127.

Ono što je Donja Neretva u njenoj cjelokupnoj slici, to je područje Općine Zažablje u malom. Ono se naime prostire od raznolikog nizinskog reljefa uz lijevu obalu rijeke Neretve pa sve do pripadajućih visinskih predjela planine Žabe u njenom zaleđu (Sl. 14). Prema podacima iz Prostornog plana Općine Zažablje donesenog 2007. g. saznajemo da od sveukupne površine Općine oko 15km² otpada na nizinsko područje, a oko 40km² je brdsko.²⁰¹ Nizinske su površine

¹⁹⁹ Glamuzina, N. Rijeka voljena i proklinjana. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve / uredio Braslav Karlić. Zagreb : Fabra, 2010., str. 15.

²⁰⁰ Isto; Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 70.

²⁰¹ Prostorni plan uređenja općine Zažablje, str. 5. Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije. URL: <http://www.zzpudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=KTM9F0Y5Mec%3d&tabid=185> (22.IV.2021.)

danas dijelom melioracijska kazeta predjela Boturica, tj. poljoprivredna obradiva zemljišta uz rječicu Mislinu i brežuljke Veliki i Mali Hum²⁰², a dijelom močvarna prostranstva (uz prirodno jezero Kuti) obrasla zajednicom tršćaka i rogozika, od kojih je najzastupljenija obična trska (lat. *Phragmites australis*).²⁰³ Uz njih mjestimično nailazimo i na parcele zemljišta odijeljene nizovima kanala-jendeka (od tur. *hendek*: jarak, prokop). Takav tip tradicionalnog *jendečkog* krajolika treba jasno diferencirati od suvremenog *kazetnog* krajolika.²⁰⁴ Iako se za privatne i neplanske intervencije u delti danas upotrebljavaju bageri, taj se naziv referira na jednu staru aktivnost koja je utjecala na složenu prostornu organizaciju i načine korištenja delte. Naime, prije dolaska mehanizacije u Neretvu osvajanje močvarnih površina za potrebe zemljoradnje odvijalo se isključivo snagom i upornošću domaćeg čovjeka. Neretvani su usavršili umijeće fizičkog rada koji se nazivao *jendečenje* i vršio se uz pomoć jedinog dostupnog alata – posebnih lopata zvanih *badilj*.²⁰⁵ Jendečenje se obavljalo najčešće u kasno ljeto, kada su vodostaji bili najniži, zbog čega je ovo bio izuzetno iziskujući posao. Ljudi koji su ga obavljali, tzv. jendečari, uzdizali bi badiljem močvarno blato i mulj iznad razine vode okomito u odnosu na tok Neretve ili njen pritok, nakon čega bi se ono izložilo atmosferilijama radi ispiranja soli. Što se više išlo ka dubini močvare, tj. dalje od aluvijalnih riječnih nanosa, iskopani jendeci uz tako dobivene parcele zemljišta bili bi širi.²⁰⁶ Tako su se nekada jedni od najširih jendeka u donjoneretvanskoj delti nalazili uz zažapsko naselje Mislinu.²⁰⁷ Tu bi njihova širina iznosila čak i do 5-6 metara, a mukotrpnim radom oduzeti plodni humus bi – zbog slijeganja tla – u kratkom vremenskom periodu ponovno zaposjela močvara. U svakom slučaju danas je ovaj kompleksni agrarni krajolik na području čitave donjoneretvanske delte prepoznat i vrednovan kao osobito vrijedan predjel – kulturni krajolik, po klasifikaciji (namjerno) oblikovani, te je u Prostornom planu Dubrovačko-neretvanske županije zaveden s daljnjim prijedlogom da se uvrsti u Registar kulturnih dobara RH.²⁰⁸

²⁰² Ona su zaštićena i omeđena linijom nasipa koju neretvansko stanovništvo naziva *bajer* (od tur. *bayr*: strmina).

²⁰³ Zbog njene sveprisutnosti Neretvani su "trstiku" iskorištavali za različite potrebe: osušena i pletena koristila bi se primjerice kao podloga za sušenje smokava ili pak u narodnom graditeljstvu kao pokrov za pojate. Više u: Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 65.

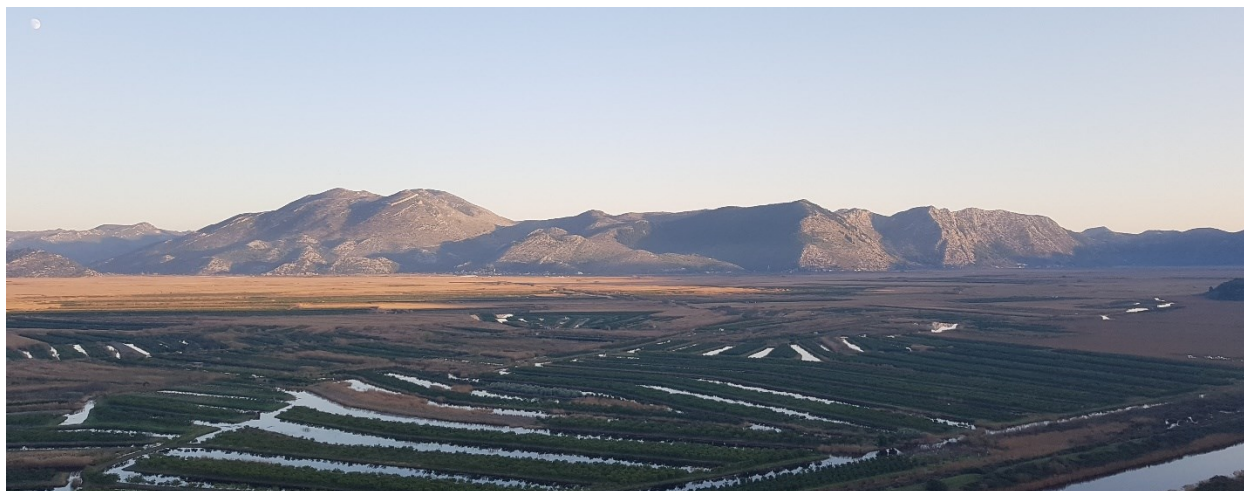
²⁰⁴ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 24-25.

²⁰⁵ Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 50.

²⁰⁶ Do tih parcela zemljišta dolazi se isključivo vodenim komunikacijama, za razliku od melioriranih površina unutar poldera do kojih vode makadamski putovi.

²⁰⁷ Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 51.

²⁰⁸ Prostorni plan Dubrovačko-neretvanske županije, str. 154. Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije. URL: <http://zppudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=AR7xQdW7dpo%3d&tabid=728> (23.IV.2021.)

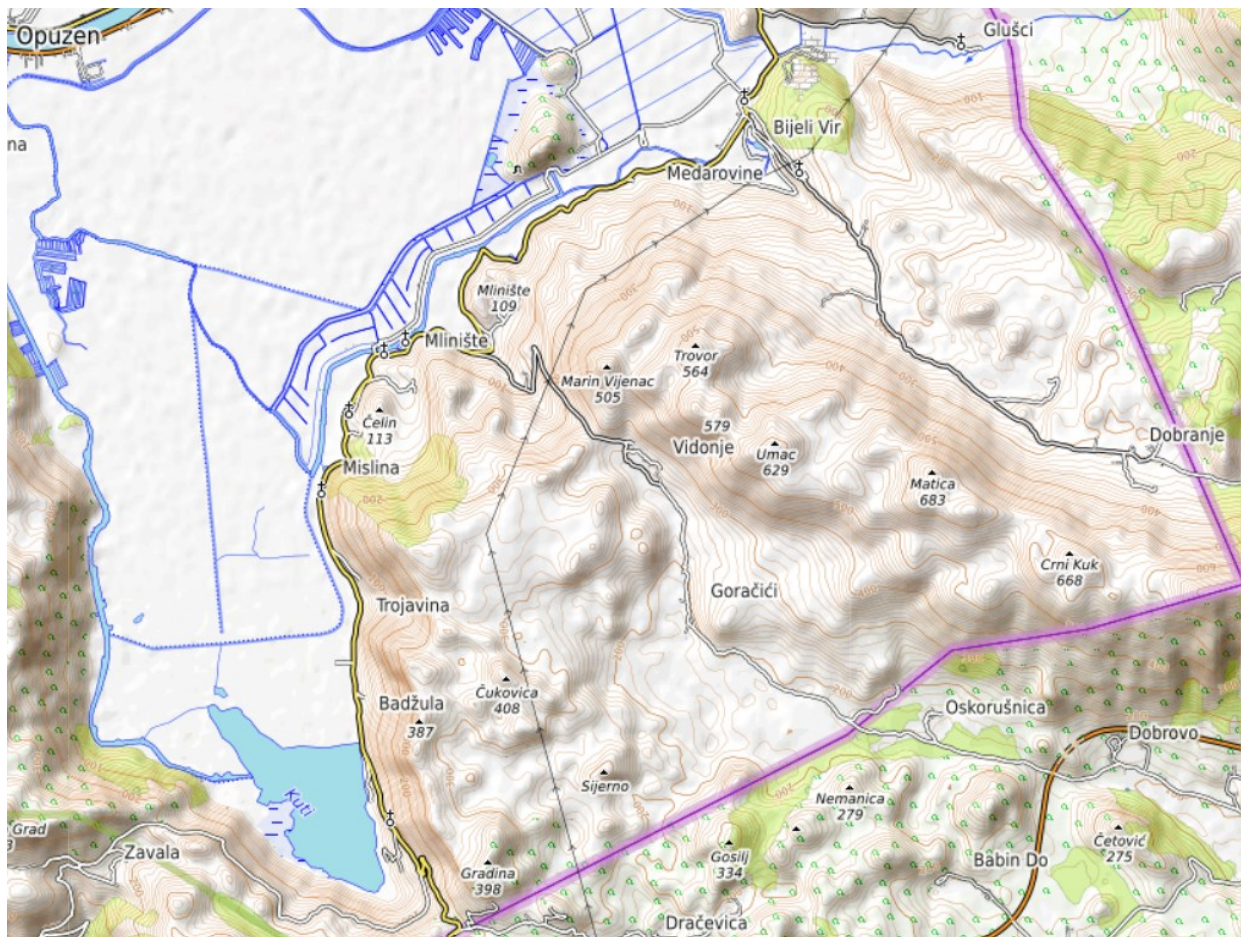

Slika 13. Pogled na Zažablje s tvrđave Brštanik

(Snimio: Stanko Glavinić)

Brdski pak predjeli Općine Zažablje odnose se na dio planine Žabe po kojoj je čitav kraj dobio svoje ime. Toponim *Žaba* ovdašnje stanovništvo tumači morfološkom sličnošću koju ta planina pri pogledu iz daleka dijeli s malenim vodozemcem.²⁰⁹ Navedeni dio je niži u odnosu na ostatak planine koji se proteže sve do Popova u Hercegovini. Vizura dijela Žabe unutar hrvatskog teritorija određena je dijagonalnom linijom najviših vrhovima koji se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku: Marin Vijenac (505 m/nv), Trovor (564 m/nv), Umac (629 m/nv), Matica (683 m/nv) i Crni Kuk (668 m/nv) (Sl. 16). Žaba posjeduje tipične karakteristike dinarskog krša na području jugoistočne Europe. Naime, stijene su tu po svojem postanku i sastavu sedimentne, vapnenačko-dolomitne stijene. Budući da te karbonatne stijene oborinske vode polagano i neravnomjerno tope, one tvore razveden površinski i podzemni reljef pun raznih krških forma poput primjerice kamenica, škrapa, špilja i jama. Neki od tih posebnih prirodnih fenomena su detaljnije obrađeni u potpoglavlju „Prirodna baština“. Najveći su pak oblici polja u kršu, koja su zažapskom stanovništvu pogodovala za razvoj stočarstva (naročito ovčarstva). Najzastupljeniji tip vegetacije na Žabi su teško prohodne šikare miješanog grmolikog raslinja, tj. makije, uobičajeni ekosistem Mediterana.

²⁰⁹ Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 242.

Slika 14. Topografska karta Zažablja

Preuzeto s: <https://opentopomap.org/#map=13/42.99027/17.64748>

3.2. Pregled razvoja glavnih naselja

Glavna naselja prema brojnosti stanovnika u Općini Zažablje su naselja ruralnog tipa smještena uz sami rub delte. Ona prate liniju današnje županijske ceste koja vodi do prijevoja Vukov Klanac prema neumskom koridoru. Nazivaju se, od smjera sjevera ka jugu: Bijeli Vir (283), Mlinište (324), Mislina (50) i Badžula (74).²¹⁰ Međutim, nije oduvijek bilo tako. Stanovništvo je Zažablja sve do novijih unutrašnjih migracijskih kretanja u donjoneretvanskom kraju pretežito živjelo u brdskom zaleđu.²¹¹ Dva su glavna uzroka takvog prostornog rasporeda stanovništva – brdo je pružalo veću sigurnost i manju izloženost prirodnim utjecajima u

²¹⁰ Državni zavod za statistiku. Popis stanovništva 2011. - Prvi rezultati. URL: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/SI-1441.pdf (15.V.2021.)

²¹¹ Glamuzina, M. Promjene u prostornom rasporedu stanovništva u delti Neretvi. // *Acta Geographica Croatica*. 31, 1(1996), str. 126.

usporedbi s često razornim poplavama uz obale „neobuzdane“ Neretve.²¹² Osim nepostojanja obrambenih nasipa koji bi zaštitili ljetinu i stanovništvo, sami uvjeti života uz nju bili su nezdravi jer je često harala zarazna bolest malarija.²¹³ Za malariju se dugo vremena vjerovalo da ju uzrokuje loši zrak močvarnih krajeva, kao što nam uostalom govori i etimologija jer je naziv sastavljenaica talijanskih riječi 'loš' (tal. *male*) i 'zrak' (tal. *aria*).²¹⁴ Upravo dakle česte epidemije malarije mletački putopisac Alberto Fortis (1741. – 1803.) vidi kao razlog rijetke naseljenosti područja Neretve krajem XVIII. stoljeća, a zbog njih se uvriježila i zloguka poslovice 'Neretva od Boga prokleta' (tal. *Narenta maledetta da Dio*).²¹⁵ Dakako, danas je poznato da je uzročnik „neretvanske groznice“ zapravo parazit *Plasmodium* koji se prenosi ugrizom ženke posebne vrste komarca zvanog *Anopheles*. Zanimljivost je da iz *Put po Dalmaciji* shvaćamo da su to Neretvani predmnijevali i iskustveno shvatili dosta rano – Fortis naime bilježi kako su se štitili od uboda komaraca i ostalih insekata malenim šatorima od tankoga tkanja.²¹⁶ Isti su u početku bili sačinjeni od kostrijeti, tj. oštre kozje dlake; bili su dimenzije kreveta, a narod ih je nazivao *čimbiluk*.²¹⁷ Čimbiluci su u Zažablju izašli iz upotrebe 50-ih g. XX. stoljeća jer je sistematska borba protiv malarije nakon II. svjetskog rata urodila plodom te u potpunosti iskorijenila komarce roda *Anopheles* iz donjoneretvanskog kraja.

²¹² Glamuzina, N. Rijeka voljena i proklinjana. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve / uredio Braslav Karlič. Zagreb : Fabra, 2010., str. 13.

²¹³ Jurić, I. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković 1850.-1918*. Metković : Matica hrvatska, 2000., str. 44.

²¹⁴ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 304.

²¹⁵ Fortis, A. *Put po Dalmaciji*. Zagreb : Globus, 1984., str. 241.

²¹⁶ *Isto*, str. 242.

²¹⁷ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 305.

Slika 15. Aerofotografija sela Bijeli Vir i vrela rječice Misline

(Snimio: Martin Glavinić)

Proces polaganog preseljenja stanovništva bliže delti ponajprije je rezultat izgradnje prometne infrastrukture.²¹⁸ Sustavniji rad na njoj započinje gradnjom prve kolske ceste u donjoneretvanskom kraju još od doba Rimljana, tzv. Napoleonovog puta (franc. *Route Napoléon*) iz vremena francuske uprave od 1806. do 1813. g. Od tada se postupno formiraju zažapska naselja Bijeli Vir (Sl. 15), Badžula, Mislina i Mlinište.²¹⁹ To treba tumačiti činjenicom da je najvažniji element za gradnju ceste bio doprinos lokalnog stanovništva koje se nalazilo u neposrednoj blizini zacrtane trase.²²⁰ Zažapci su, kao i ostatak uključenog pučanstva, za svoj fizički rad bili plaćeni s malom novčanom naknadom (koja je varirala od 5 do 50 santima) i kruhom što je zasigurno omogućilo određenu izvjesnost egzistencije za razliku od inače teških životnih uvjeta na kršu. O navedenim radovima na Napoleonovoj cesti u neretvanskom sektoru retrospektivno izvještava jedan od njenih glavnih inženjera Frane (Francesco) Zavoreo zbog čega pouzdano znamo da tu – prvenstveno zbog zahtjevnosti terena – radovi nisu u potpunosti

²¹⁸ Glamuzina, M. Promjene u prostornom rasporedu stanovništva u delti Neretvi. // *Acta Geographica Croatica*. 31, 1(1996), str. 128.

²¹⁹ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 138.

²²⁰ Martinović, D.; Ražov, K. *Napoleonova cesta u Dalmaciji* : Doprinos francuske uprave u razvoju cestogradnje u Dalmaciji početkom 19. st. Zagreb : Francuski institut u Hrvatskoj, 2019., str. 13.

privedeni kraju ni do konačnog pada Napoleona 1813. godine.²²¹ Tomu se ne treba čuditi kada se ima na umu podatak iz memoara maršala Marmonta – generalnog guvernera *Ilirskih pokrajina* od 1809. do 1811. g. – da se samo na probijanje hridina nedaleko Neretve utrošilo čak 40 000 kilograma baruta.²²² Zbog Marmontova svesrdnog zalaganja na prometnom povezivanju, ali i prosvjetnom napretku historijske regije Dalmacije, ova se dionica ceste do Dubrovnika naziva i *Strada Marmont* – a to je ostalo i zabilježeno na karti Zažablja iz doba Habsburške monarhije (Sl. 16). Zbog svoje važnosti infrastruktura Napoleonovog puta kroz Općinu Zažablje zaštićena je Prostornim planom Dubrovačko-neretvanske županije kao (oblikovani) kulturni krajolik s daljnjim prijedlogom za Registar kulturnih dobara RH.²²³ Uz sve navedeno se ne smije izgubiti iz vida činjenicu kako je izgradnja te ceste započela i polagani proces napuštanja tradicijske stočarske ekonomije i zamjene brdskih naselja nizinskim. On će svoju kulminaciju dosegnuti u drugoj polovini XX. st. kada se život gotovo u potpunosti preseljava u već spomenuta naselja uz rub delte, ili pak obližnja naselja gradskog tipa uz tok same Neretve.²²⁴

Slika 16. Detalj iz topografske karte III. vojne izmjere Haburške Monarhije (1869. – 1887.)

Preuzeto s:

<https://maps.arcanum.com/de/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=1953735.430121599%2C5305676.889107218%2C1966443.0860740098%2C5311103.918115465>

²²¹ Isti su se nastavili i poslije, doduše osjetno manjim intenzitetom. Više u: Duboković-Nadalini, N. O gradnji cesta u Dalmaciji u doba Francuza. // *Prilozi povijesti otoka Hvara*. 4, 1(1974), str. 77.

²²² Jurić, I. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković 1850.-1918*. Metković : Matica hrvatska, 2000., str. 62.

Prema: Maršal Marmont. *Memoari*. Logos : Split, 1984., str. 72.

²²³ PPDNŽ, str. 152.

²²⁴ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 108-110.

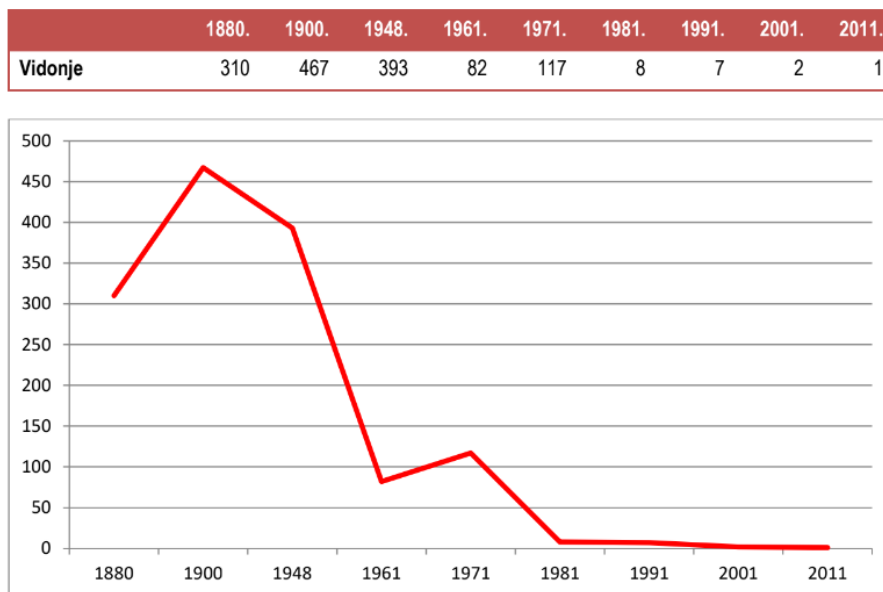
Slika 17. Selo Vidonje

(Snimio: Ivan Bajo)

Koja su to pak brdska naselja u Općine Zažablje? To se prije svega odnosi na naselja Dobranje (6) i Vidonje (1) koja sačinjavaju – prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine – tek 1% sveukupnog stanovništva Općine. Taj podatak ipak je u nesrazmjeru s njihovom historijskom ulogom na ovome području. Naime, Dobranje i Vidonje su – kao sjedište istoimenih crkvenih župa – dugo vremena bila mjesta redovitih sakupljanja katoličkih vjernika iz susjedstva, zbog čega se njihovi nazivi odnose i na većinu ostalih naselja koja te župe obuhvaćaju. Također, ona su i znatno starija od već navedenih naselja uz rub delte. Tako se najstariji zapis unutar administrativnih granica Općine odnosi na selo Dobranje na kojeg nailazimo 25. IX. 1283. g. na zadužnici koja spominje potpisnika Radosta iz Dobranja.²²⁵ Osim arhivskih dokaza, dugotrajnoj prisutnosti čovjeka u ovim brdskim naseljima govore u prilog i brojni materijalni ostaci iz različitih historijskih razdoblja, a o kojima će biti govora u slijedećem potpoglavlju o zažapskoj kulturnoj baštini. Svojevremeno najnapučenije i najveće naselje područja današnje Općine Zažablje bilo je upravo selo Vidonje (Sl. 17) koje se smjestilo uz sami rub krškog polja na

²²⁵ Vidović, D. Doprinos don Mile Vidovića onomastičkim istraživanjima // *Što da vam kažem, svima kažem!* : Zbornik radova u čast dr. don Mile Vidovića / uredio Ivan Armanda. Metković : Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću, 2021., str. 47.

južnoj, prisojnoj padini Žabe.²²⁶ Vidonje se prvi put (nedvojbeno) spominju u izvješću jednog splitskog dominikanca iz 1589. godine, upućenom papi Sikstu V. (1521. – 1590.).²²⁷ Prostorna organizacija Vidonja slijedi tipični obrazac ruralne arhitekture – gradnja se prilagođava nagibu terena na prvim slojnicama tako da se ne zauzima plodna zemlja primarno namijenjena za poljoprivredu i ispašu.²²⁸ Danas je ruralni krajolik ovog sela ocijenjen kao vrijedan, organski nastao kulturni krajolik, te je zaštićen na regionalnoj/lokalnoj razini putem prostorno-planske dokumentacije, tj. kroz propisane mjere i planske smjernice Općine.²²⁹ Cijelo statističko naselje Vidonje (uključuje i obližnje zaselke – Goračiće, Reljinovac/Reljanovac, Ružne njive, Galovići i dr.) je također paradigmatički primjer donjoneretvanskog kraja za najveći val iseljavanja brdskog stanovništva koji se zbija za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Naime, prateći graf demografskih promjena kroz XX. stoljeće, uočava se ubrzani trend depopulacije koji svoju kulminaciju dostiže 60-ih i 70-ih godina:

Grafikon 2. Linijski grafikon kretanja broja stanovnika Vidonja

Preuzeto iz: Božić, N. i dr. *Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve na projektu CO-EVOLVE* : Arhitektonski snimak pilot područja Vidonje. Dubrovnik : DUNEa, 2019., str. 5.

²²⁶ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 267-278.

²²⁷ Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 202.

²²⁸ Božić, N. i dr. *Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve na projektu CO-EVOLVE* : Arhitektonski snimak pilot područja Vidonje. Dubrovnik : DUNEa, 2019., str. 3.

²²⁹ PPDNŽ, str. 154.

Očit je utjecaj provođenja agrarnih reformi koje su se u donjoneretvanskom kraju, umjesto potpore stoljetno prisutnom stočarstvu, usmjerile na „progres“ društva kroz razvoj industrije, ali i ideološki uvjetovane migracije.²³⁰ Naime, stanovništvo je Vidonja, ali i nekih drugih brdskih naselja, ostalo uskraćeno za civilizacijske dosege nužne za normalan život – poput elektrifikacije i vodoopskrbe – dok su se istovremeno u nizini od 1959. g. počela ulagati ogromna sredstva u novoosnovani Poljoprivredno-industrijski kombinat *Neretva* (poznat pod akronimom PIK), odn. u radove na isušivanju jezerskih i močvarnih dijelova donjoneretvanske delte. Ti iziskujući radovi na preobrazbi krajolika i uspostavi sustava navodnjavanja inicirani su od strane umirovljenog jugoslavenskog časnika i narodnog heroja – Stanka Parmaća (1913. – 1982.). Parmać kao prvi direktor PIK-a dovodi ruske stručnjake Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO) radi organizacije programa hidro- i agrotehničkih melioracija te uvođenja novih kultura. To se ponajviše odnosi na agrumarstvo, tj. sadnju mandarina japanske sorte *Unshiu* po kojima će delta Neretve kasnije postati prepoznatljiva i zaslužiti epitet *zlatna*. Procesi preseljavanja unutar donjoneretvanskog kraja su dakle sinhroni sa spomenutim procesima melioracija.²³¹ Prvu fazu obilježava val iseljavanja iz brdskih naselja u naselja uz rub delte, a u drugoj fazi od 1971. do 1981. g. zapažaju se i migracije iz rubnih u središnja naselja delte – Metković, Opuzen i Ploče – koja postaju novi centri rada. Donjoneretvanski kraj kao cjelina nije dakle depopulacijski prostor, već se radi o promjeni prostorne organizacije stanovništva; tradicionalni brdski i pribrdski ruralni prostor se zamjenjuje deltanskim urbanim. Tomu kao dokaz treba navesti podatak da je do 1953. g. udio gradskog u ukupnom stanovništvu bio manji od ruralnog, ali od 1971. g. potonji je prevladao ruralno.²³² To ipak ne znači da su se iseljavanja usmjerila isključivo prema mjestima rastuće razine urbaniteta unutar delte, jer su mnoge obitelji u potrazi za boljim životom emigrirale i daleko izvan domovine – naročito u Sjedinjene Američke Države i Australiju. U konkretnom slučaju Zažablja, trendu depopulacije je doprinijela i izgradnja – korištenjem sredstava Svjetske banke – nove asfaltne prometnice poznate pod nazivom *Jadranska magistrala*.²³³ Naime, sve do njene uspostave sav je promet od Metkovića do Dubrovnika prolazio zažapskim cestovnim pravcem.²³⁴

²³⁰ Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 310-311.

²³¹ Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 114.

²³² Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 110.

²³³ *Jadranska magistrala*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28474> (13.VIII.2021.)

²³⁴ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 375.

Dionica Jadranske magistrale od Splita do Dubrovnika izgrađena je sredinom 1960-ih g., te je konačnim otvaranjem Rogotinskog mosta 1966. g. preusmjerila većinu prometa bliže prema priobalju.

Sve navedene promjene poetski su posvjedočene u kratkometražnom dokumentarnom filmu *Brđani i donjani* (1969.) metkovskog režisera Obrada Gluščevića (1913. – 1980.).²³⁵ Taj antropološki uradak, popraćen autorovom naracijom i stihovima, dio je korpusa hrvatske kinematografske baštine i prvorazredan historijski dokument života koji neumitno iščezava. Gluščević u njemu suprotstavlja dva geografski bliska, a opet bitno različita svijeta svog zavičaja: pustu kršku vrlet Vidonja, u kojoj vrijeme kao da je stalo, te plodnu neretvansku ravan u koju elementi civilizacije nezaustavljivo prodiru.²³⁶ Jedan od osnovnih motiva koji se provlači kroz čitav film je upravo nedostatak vode; prikazuje se svakodnevna kalvarija seljana dok se zajedno s magarcima i naprćeni *burilima*, tj. plosnatim bačvama za nošenje vode, spuštaju niz goli kamenjar kako bi pribavili prijeko potrebno piće za sebe i stoku (Sl. 18). Provedenim terenskim istraživanjem potvrđeno je da su mnogi kadrovi snimljeni i u vidonjskom zaselku Dželetin, također posve iseljenom 1970-ih godina.²³⁷ Ovo je bitno napomenuti iz razloga što nam precizno situiranje lokacija snimanja omogućava detaljniju analizu stanja sačuvanosti starih objekata, primjera tradicijskog graditeljstva, o čemu će biti više riječi u potpoglavlju o materijalnoj baštini. Naposljetku, kraj filma evocira melankoliju pri čemu Gluščević kao da nam poručuje da suvremeni Neretvani „donjani“ mogu prihvatiti novi dom, ali da isto tako nikada neće u potpunosti zaboraviti svoju pripadnost dinarskom kršu i prestati biti „brđani“.

²³⁵ Škrabalo, I. *Između publike i države: Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb : Nakladni zavod Znanje, 1984., str. 271.

²³⁶ Dokumentarni.net - portal o dokumentarnim filmovima. "Brđani i donjani" – Geni kameni. URL: <https://www.dokumentarni.net/2016/06/13/prozori-brdani-i-donjani-geni-kameni/> (14.VIII.2021.)

²³⁷ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 275.

Slika 18. Kadrovi iz filma „Brđani i donjani“

3.3. Kulturna baština Zažablja

Zažablje je kraj izrazito bogat kulturnom baštinom iz različitih historijskih razdoblja. O tome govori popis iz recentnih Izmjena i dopuna Prostornog plana uređenja Općine Zažablje, prema kojem se na općinskom teritoriju nalaze čak 174 evidentirana kulturna dobra i jedno zaštićeno.²³⁸ Kao uvod u ovo poglavlje pregleda zažapske kulturne baštine treba zato naglasiti da on nipošto nije iscrpan i detaljan, već se fokusira na ono reprezentativno i što se – iz perspektive upravljanja baštinom – da najsvrsishodnije koristiti za potrebe ekomuzeja i prezentiranja u okolišnom kontekstu. Pregled polazi od materijalne baštine iz najdalje prahistorije pa sve do suvremenog doba, a zatim obrađuje pojedine do danas opstale fenomene nematerijalne baštine u zajednici. Glavna je namjera stvoriti predložak za jedinstvenu ekomuzealnu zbirku na prostoru Zažablja te će se zbog toga uz svaki pojedini baštinski resurs navesti i njegova moguća upotreba. Pregled je – kao uostalom svaki cjeloviti pregled baštine nekog prostora – multidisciplinaran; to znači da su u njemu korištena postignuća različitih humanističkih disciplina (poput arheologije i etnologije) i zavičajne, tj. lokalne literature, a sve sa zadatkom ostvarenja što vjernijeg uvida u nekadašnji i sadašnji život zažapske zajednice i njen suodnos s prirodnim okruženjem. Naglasak je stavljen na opustjela brdska područja i naselja Vidonje i Dobranje, ali svakako ne zaobilazi nizinska područja i ostala naselja.

²³⁸ Izmjene i dopune prostornog plana uređenja Općine Zažablje, str. 218-221. ZZPUDNŽ. URL: http://www.zzpudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=RF_5u9vIK-l%3d&tabid=803 (18.VIII.2021.)

3.3.1. Materijalna baština

Najstarije spomenike u Općini Zažablje u naslijeđe su nam ostavili njeni prvi stanovnici poznati pod grčkim egzonomom *Iliri* (grč. *Ἰλλυριοί*). Međutim, ukoliko znamo da se pojam Iliri odnosi na međusobno srodne, ali ipak politički razjedinjene etničke skupine zapadnih područja Balkana²³⁹, možemo li ih pojedinačno razabrati i lokalizirati na zažapskom području? O tome nam detaljnije govore određeni antički izvori, a ponajviše grčki geograf Strabon (64. pr. Kr. - 23 po. Kr.) u VII. knjizi svoje *Geografije*: „Slijedi rijeka Naron i uz nju Daorsi/Daversi i Ardijejci i Plereji, kojima je blizu otok Crna Korčula i grad koji su osnovali Knidani.“²⁴⁰ Točan smještaj navedenih naroda uz Neretvu još uvijek nije do kraja razriješen te nastavlja biti predmetom prijepora brojnih istraživača. Ipak, iz geografskih karti koje na jednom mjestu objedinjuje Radoslav Dodig naslućuje se da većina njih smješta *Daorse* i *Plereje* uz područje lijeve obale Neretve, odnosno predjele Žabe koji se nastavljaju dalje u gorsku unutrašnjost prema Hercegovini.²⁴¹

Ono što pak sa sigurnošću možemo ustvrditi, prvenstveno zbog visoke koncentracije arheoloških lokaliteta, jest postojanje njihove nekada velike populacije na ovom području. To se naročito odnosi na prostor oko Vidonja.²⁴² Pod arheološkim lokalitetima ovdje se misli na ostatke specifičnih struktura u krajoliku – tumula (ili gomila) i gradina. Naziv tumul dolazi od lat. *tumulus* i označava umjetno nastale kamene i/ili zemljane humke koji su se podizali nad grobom jednog ili više pokojnika.²⁴³ Veličina tog humka i kvaliteta grobnih priloga bila je jasan pokazatelj statusa rodovsko-plemenskih skupina.²⁴⁴ Za razliku od mnogobrojnih gradina koje su danas tek rudimentarno prisutne u krajoliku, tumuli se još uvijek predočavaju kao nezaobilazan ures koji je „prošarao“ čitav zažapski brdski areal. Prema popisu arheoloških lokaliteta DNŽ, samo se na ovom usko definiranom vidonjskom području smjestilo njih čak 106.²⁴⁵ Upravo se

²³⁹ Iliri. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27086> (19.VIII.2021.)

²⁴⁰ Citirano prema: Dodig, R. Bilješke o Ardijejcima. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 5(2013), str. 38.

²⁴¹ *Isto*, str. 57-60.

²⁴² Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 11.

²⁴³ Tumul. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62677> (20.VIII.2021.)

²⁴⁴ Wilkes, J. *The Illyrians*. Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1992., str. 241.

²⁴⁵ Perkić, D. Popis arheoloških lokaliteta na području DNŽ, str. 28-33. ZPPUDNŽ. URL: <http://www.zppudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=diCLOOn5H8o%3D&tabid=610> (21.VIII.2021.)

zato od sveukupnog broja evidentiranih kulturnih dobara u Općini 84% (!) odnosi na ilirske gomile i gradine.²⁴⁶ Nakon početnog uspona lokalnom cestom Mlinište – Vidonje dolazi se najprije do reprezentativnog mjesta grupiranih tumula uz kapelu sv. Liberana, koji u usporedbi s malim gabaritima te građevine djeluju odista monumentalno (Sl. 19). Mile Vidović navodi da su zbog svog smještaja na prijevoju i vidljivosti iz nizine simbol Vidonja i svih vidonjskih gomila općenito.²⁴⁷ Kao i ostali tumuli na zažapskom području, oni tvore prepoznatljivu formu plitkog, nepravilnog stošca od krupnog lomljenog kamenja; prvotno najvjerojatnije kombiniranog sa zemljom koja se međutim „isprala“ uslijed dugotrajnih erozivnih procesa.²⁴⁸ Osim na dominantnim položajima na prijevojima, pronalazimo ih uz rubove krških polja, pa čak i izolirane na vrhuncima obližnjih brežuljaka poput trokuta vrhova Ciganska glavica – Lazetina – Vranj glavica što možda sugerira, osim primarne ukopne namjene, i na funkciju izvidnica ili prostornih demarkacija.²⁴⁹

Slika 19. Aerofotografija baštinskog lokaliteta Gomile

(Snimio: Stanko Glavinić)

²⁴⁶ IDPPUOŽ, str. 218-221.

²⁴⁷ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 444.

²⁴⁸ Volarević, I. Brončano i željezno doba u dolini Neretve. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 5(2013), str. 21.

²⁴⁹ *Isto*, str. 22.

Osim po smještaju, količini nanesenog materijala i promjeru, oni se razlikuju i po dataciji. Nažalost, o točnoj dataciji u npr. brončano ili željezno doba se ne može govoriti s obzirom da na njima nisu vršena sustavna arheološka istraživanja koja bi ispitala primjerice načine ukopa pokojnika ili tipologiju pokretnih nalaza. Razlog tomu je dvojak: istraživanja prahistorijskih lokaliteta Donje Neretve su redovito bila usredotočena na brdski okvir desne obale (najčešće tumule u zaleđu nekadašnje rimske kolonije Narone), a u isto vrijeme područje Vidonja bilo je teško pristupačno za okolno stanovništvo – a kamoli istraživače – sve do početka XXI. stoljeća. Naime, spomenuta dionica lokalne ceste koja vodi do položaja Gomile proširena je i asfaltirana tek 2007. g. Zbog toga se može zaključiti kako navedeni ilirski spomenici posjeduju posve neiskorišten istraživački i turistički potencijal. Kao baštinski resursi koji bi se u okviru Ekomuzeja Općine Zažablje sustavnije valorizirali, interpretirali i predstavili javnosti, mogli bi ponuditi jedinstven uvid u način života prvih poznatih stanovnika Zažablja i prezentirati njihov odnos prema zagrobnom životu. Opći je dojam, kako bilježi John Wilkes, da se radi o narodu koji je podzastupljen – pa čak i ignoriran – u mnogim knjigama antičke historije i o kojem se još uvijek govori samo iz perspektive vanjskih, često pristranih, grčko-rimskih izvora.²⁵⁰ Dakako, treba imati na umu da su spomenici Ilira posebno osjetljiv resurs zbog svoje fragmentarnosti. To znači da se pri pripremi lokaliteta za njihovo korištenje u svrhu baštinskog turizma, tj. za uvrštavanje u pravce kretanja baštinskih ruta, treba osigurati edukativni materijal i jasno uočljive znakove zabrane prikupljanja suvenira²⁵¹ i uspinjanja²⁵² kako bi se prevenirala njihova polagana devastacija. Nažalost, u strukturu pojedinih tumula na zažapskom području već je protijekom vremena zadirano tako da postoje brojni primjeri lokaliteta otvorenih i opljačkanih grobova, pa čak i njihove upotrebe kao lovačkih čeka ili vojnih promatračnica zbog izdignutog pogleda. Može se zato slobodno reći da je za početak važnije poraditi na podizanju osviještenosti za skrb o kulturnoj baštini s lokalnim stanovništvom – posebice pripadnicima nadolazećih, mlađih generacija.

Još jedan tip spomenika sepulkralnog karaktera često pronalazimo na istom području. Radi se o *stećcima* (ranije nazivani i *bilizi*, *kamici* ili *mramorovi*) – kamenim monolitima koji su

²⁵⁰ Wilkes, J. *The Illyrians*. Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1992., str. 3-4.

²⁵¹ Osim nosivih, manjih komada lomljenog kamenja, posjetiteljima mogu kao suveniri biti zanimljivi i sitni ulomci keramike koji se na njima mogu pronaći u velikom broju.

²⁵² Ovo je dobro dokumentirana praksa. Na nekim poznatim UNESCO-ovim lokalitetima Svjetske baštine, poput egipatskih piramida ili kamenog brežuljka Uluru-a (ili *Ayers Rock*) u Australiji, uspinjanje je strogo zabranjeno.

se postavljali iznad grobova pokojnika u medijevalnom razdoblju. Točan početak njihove produkcije nije preciziran, ali se načelno datira u XIII. st. i traje u kontinuitetu sve do prodora Osmanskog Carstva na područje jugoistočne Europe krajem XV. st.²⁵³ Pronalazimo ih na raznovrsnim lokalitetima: na nekadašnjim vlastelinstvima plemenitaša, grobljima uz crkve, uz prometne komunikacije, uz bunare i lokve, pa čak i na tumulima i gradinama. Prema dosada uvriježenoj tipologiji stečke dijelimo na položene (ploče, sanduci/sarkofazi i sljemenjaci) i uspravne (četvrtasti stupovi, ploče i križevi/križine).²⁵⁴ Spektar umjetničkih izričaja na njima je uistinu bogat; mogu se pronaći razni figuralni (ljudi, životinje, fantasična bića), dekorativni (tordirane vrpce, viseće arkadice, vegetabilne vitice...) i simbolični motivi (rozeta, svastika, polumjesec, spirala...). Isti su klesani u niskom reljefu i često tvorili složene ikonografske kompozicije – tipične za kasno medijevalno razdoblje – poput npr. raznih viteških natjecanja (uključuju štitove s feudalnim amblemima i mačeve) ili plesnog kola muškaraca i žena (vjerojatno pod utjecajem mrtvačkog plesa; franc. *danse macabre*). Zbog ovakvog odabira scena i rustičnog dojma obrade domaćeg vapnenačkog kamena, određeni autori govore o preplitanju autohtone (staroslavenske) osnove i europske umjetnosti Zapada i Istoka.²⁵⁵ Osim po svom originalnom likovnom izričaju, osobiti su i zato što su interkonfesionalni, tj. dio su pogrebne prakse različitih onovremenih kršćanskih zajednica: Rimokatoličke Crkve, Pravoslavne Crkve i Crkve bosanske. Zbog toga ih danas pronalazimo rasprostranjene na širokom teritoriju Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije i Hrvatske. Upravo su zajedničkim naporima stručnjaka iz ovih država stećci upisani na Popis svjetske baštine na zasjedanju UNESCO-ova Odbora 15. VI. 2016. g. u Istanbulu.²⁵⁶ Oni su odabrani po III. i VI. kriteriju koji se odnose na jedinstvenost stećaka kao iznimnih svjedočanstava kulturne tradicije i njihovu „nematerijalnu“ dimenziju u vidu povezanosti s legendama, pričama i vjerovanjima.²⁵⁷

²⁵³ Alduk, I.; Getaldić, M. *Stećci* : Nekad i danas. Zagreb : Gliptoteka HAZU, 2019., str. 19.

²⁵⁴ Stećci. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57932> (23.IX.2021.)

²⁵⁵ Volarević, I. *Stećci u Neretvi* : Umjetnost i obred. Metković : Ustanova za kulturu i sport Metković, 2020.

²⁵⁶ World Heritage List. UNESCO World Heritage Centre. Stećci Medieval Tombstone Graveyards. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/1504> (24.IX.2021.)

²⁵⁷ Alduk, I.; Getaldić, M. *Stećci* : Nekad i danas. Zagreb : Gliptoteka HAZU, 2019., str. 27-28.

Slika 20. Grupa stećaka uz medijevalno groblje i crkvu Male Gospe, Dobranje

(Snimio: Stanko Glavinić)

Južna Hrvatska, u koju ubrajamo i donjoneretvanski kraj, jedan je od matičnih prostora stećaka na kojemu možemo pratiti njihovu pojavu i razvoj.²⁵⁸ Prema terenskom pregledu stećaka južno od Neretve, utvrđeno je postojanje 8 zasebnih položaja u Zažablju.²⁵⁹ Tri se položaja nalaze na Vidonjama (Podgrlić, crkva sv. Ivana, Matica kuće), po dva u Dobranjama (crkva Male Gospe i Zmijina glavica) i Brestici (Lušac i Crnčevića njiva), te jedan u Bobovištu (Torina). Ukupno se radi o brojci od 32 cjelovita stećka i 22 ulomka. Zanimljivost je da su ovi nadgrobni spomenici i u Zažablju intrigirali maštu ranijih stanovnika, pa se tako uz njih vežu neke lokalne usmene priče koje mogu poslužiti pri interpretiranju za posjetitelje. Tako legenda kazuje da su ispod stećaka na Bobovištu pokapani turski vojnici poraženi od kršćanske vojske. Za veliki stećak na Zmijinoj glavici narod je kazivao da ga je na to mjesto, na vrhu osamljene gomile, donijela djevojka koja je istovremeno u rukama držala igle i plela.²⁶⁰ Za stećke na predjelu

²⁵⁸ Isto, str. 24.

²⁵⁹ Volarević, I. *Stećci u Neretvi* : Umjetnost i obred. Metković : Ustanova za kulturu i sport Metković, 2020.

²⁶⁰ Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998., str. 400.

Podgrlić postojala je predrasuda da se ispod njih nalazi blago, što je vjerojatno razlog zašto su isti pomaknuti u odnosu na prvotni lokalitet.²⁶¹

Za planiranje njihova uvrštavanja u baštinske rute određeni su položaji izrazito nepogodni jer su zarasli u šikaru (poput Crnčevića njive u zaselku Brestica), dok su neki idealni jer su lako dostupni uz lokalne ceste – kao primjerice grupa stećaka u Dobranjama (Sl. 20). Na tom najreprezentativnijem zažapskom lokalitetu se danas nalazi sedam dislociranih stećaka izvan šimatorija, u obliku ploča ili sanduka, i 20 ulomaka od kojih su mnogi korišteni sekundarno, tj. kao spolije, pri zidanju crkve i ogradnog zida groblja. Dosta ih je ukrašeno i mogu se prepoznati motivi poput Golgota križa, polumjeseca i rozete. Posebno se ističe stećak prislonjen na suhozid (Sl. 21). Unutar pravokutne kompozicije koju uokviruje vegetabilna bordura nalazi se prikaz ljudske figure koja pridržava mač i štit. Treba svakako spomenuti da je ovaj lokalitet već uvršten i opisan u turističkom vodiču/brošuri *Staza stećaka*.²⁶² Tom prilikom je s desne strane ulaza u groblje postavljen informativni pano s detaljima o projektu HER.CUL provedenom 2011.-2014. g. s osnovnim ciljem očuvanja baštine stećaka.

Slika 21. Stećak u suhozidu s prikazom ljudske figure, mača i štita

(Snimio: Ivan Bajo)

²⁶¹ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 468.

²⁶² Perkić, D. i dr. *Stazama stećaka* : On the trails of medieval tombstones Stećci. Dubrovnik : DUNEA, 2014.

Navedeni položaj stećaka na Dobranjama dio je jedinog baštinskog lokaliteta na području čitave Općine koji je uzdignut na pravni status zaštićena kulturnog dobra (registarski br. Z-6537) i o njemu posebnu skrb vodi nadležni Konzervatorski ured u Imotskom.²⁶³ Klasificiran je pod sakralnim građevinama jer je naglasak stavljen na staru župnu crkvu Male Gospe.²⁶⁴ Ta je jednobrodna građevina na ostacima prethodne medijevalne crkve i groblja podignuta za osmanske vladavine u Zažablju 1617. g. zalaganjem fra Blaža Gračanina. Posvetio ju je tri godine kasnije trebinjski biskup Krizostom de Antiquis (Antić). Početne dimenzije su joj bile 10,7 m dužine i 6 m širine, ali je doživjela naknadne dogradnje i adaptacije. Tako se 1779. g. po nalogu makarskog biskupa Fabijana Blaškovića proširuje apsida radi smještanja glavnog oltara. Uz manje popravke krovišta i žbukanja crkva u ovom obliku preživljava do sredine XX. st. kada joj se nepovratno zadire u strukturu primjenom suvremenih građevinskih tehnika i materijala. Naime, 1962. g. tadašnji župnik don Ante Tomasović provodi radove u kojima uklanja kameno pročelje krova i zvonik na preslicu radi postavljanja betonske ploče i zvonika.²⁶⁵ Uz te orginalne elemente, uklonjeni su i prozori, dovratnici i nadvratnik. Ipak, uz crkvu su još uvijek sačuvani dijelovi starog groblja, kao i mnogi vrijedni primjerci inventara od kojih se ističe oltar – rad tirolskih radionica s kraja XIX. i početka XX. st. – te Gospin kip nabavljen 1905 g. On se svake godine iznosi na blagdan rođenja Blažene Djevice Marije kada se katolički puk župe Dobranje – Bijeli Vir okuplja ispred crkve radi misnog slavlja (Sl. 22).

²⁶³ Ministarstvo kulture i medija. Kulturna baština. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. URL: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6537> (26.IX.2021.)

²⁶⁴ Dakako, iseljavanjem stanovništva iz Dobranja ova je crkva izgubila na važnosti te je zamijenila nova župna crkva u Bijelom Viru, posvećena 1975. g. Gospi Lurdskoj.

²⁶⁵ Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998., str. 132-133.

Slika 22. Proslava Male Gospe na Dobranjama

Preuzeto s:

<https://www.metkovicnet.com/index.php/vijesti/item/10853-proslava-male-gospe-u-dobranjama>

Osim crkve Male Gospe, u Općini Zažablje nalaze se i mnoge druge sakralne građevine od kojih su većina evidentirana kulturna dobra. Ukupno se radi o 4 crkve (sv. Ivana Krstitelja na Vidonjama; Male Gospe na Dobranjama; Presvetog Srca Isusova i Srca Marijina na Mliništu; Gospe Lurdske u Bijelom Viru) i brojnim kapelama, usputnim i kućnim kapelicama. Neki od ovih objekata se nalaze na istaknutim točkama s kojih se dobro sagledavaju okolni kulturni i prirodni krajolici te se mogu planirati u sklopu ekomuzeja kao mjesta predaha i misaone refleksije za posjetitelje. Kao dobar primjer može poslužiti već spomenuta kapela sv. Liberana na lokalitetu Gomile, građena 1848.-1861. g. od klesanog kamena. Ona je ujedno zavjetna jer je podignuta nakon izbijanja epidemije kolere, koju je puk nazivao kugom.²⁶⁶ Iako skromne veličine, ona svojim smještajem uz tri ilirske gomile i orijentacijom prema neretvanskoj delti sudjeluje u stvaranju baštinski slojevitog i slikovitog ambijenta (Sl. 23 i 24). Ovo je pogodno mjesto za odmorište i zato što se ispred crkve već nalaze malene klupice, dok se s lijeve strane lokalne ceste uz mala sredstva teren može urediti kao parkirni prostor za automobile. Ovoj kapeli je pozicijom slična kapela Gospe od Karmela iznad sela Badžula jer se s njenog uzdignutog postolja pruža panoramski pogled na jezero Kutu.

²⁶⁶ Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 261.

Slika 23. Kapela sv. Liberana

Slika 24. Pogled s Gomila na donjoneretvansku deltu

(Snimila: Filipa Sršen)

Osim sakralnih, na prostoru Zažablja mogu se pronaći i vrijedna svjetovna zdanja namijenjena za stanovanje ili obavljanje privredne djelatnosti. Iako danas većinom zapuštena, mnoga od njih predstavljaju ogledne primjerke hrvatskog tradicijskog graditeljstva. Ta tradicijska svijest graditelja u ruralnim sredinama, odnosno gradnja primjenom tradicionalnih materijala i tehnika uz respektiranje osobitosti okoliša, trajala je sve do II. svjetskoga rata, kada dolazi do ubrzanog raslojavanja sela pod pritiskom industrijalizacije i urbanizacije.²⁶⁷ O tome kako su ti procesi utjecali na zažapsko selo i općenito na promjenu prostorne organizacije stanovništva u donjoneretvanskom kraju, već je bilo govora u potpoglavlju „Pregled razvoja glavnih naselja“. Paradoksalno, za to se vrijeme stručnjaci iz područja arhitekture i kunsthistorije tek marginalno usmjeravaju na proučavanje gradnje izvan urbanih sredina. Posljedični rezultat je bio nametnuti sram seljaka naspram vlastite tradicije. Ta je mentalna slika u hrvatskoj građanskoj svijesti izmijenjena naporima etnologa koji prvi provode sistematska istraživanja hrvatskog sela, ali i promjenom odnosa Hrvata prema baštini predaka početkom XXI. stoljeća kada „ognjište“ ponovno postaje utjelovljenje familijarnog naslijeđa i zavičaja.²⁶⁸ Danas se zato stara seoska kuća više ne promatra kao ostvarenje inferiorno „visokoj“ arhitekturi.

²⁶⁷ Živković, Z. *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2013., str. 6-7.

²⁶⁸ *Isto*.

Slika 25. Kuća Vrnoga, Dželetin

(Snimio: Stanko Glavinić)

Stari je zažapski dom kamena kuća koja se stapa s krškim ambijentom. Lokalnim je graditeljima kamen bio najvažniji i najdostupniji materijal iz prirode. Njega su koristili pri zidanju zidova, popločenju unutrašnjosti i dvorišta, kao i pokrivanju kuća. Zato i najstarije zažapske kuće lako razaznajemo po krovu od kamenih ploča. Naime, kupa kanalice sporije je dopirala u mediteransko zaleđe jer je kao opekarski proizvod dopremana morskim prometom, dok se (utoreni) crijep pojavljuje tek u XX. st.²⁶⁹ Kao pogodan primjer za proučavanje karakterističnih morfoloških elemenata zažapske kuće može poslužiti kuća porodice Vrnoga u brdskom naselju Dželetin (Sl. 25). Njoj je pridodana muzealna kvaliteta prikazivanje u filmu *Brđani i donjani*. Naime, Gluščević je odabire za režiranu scenu u kojoj pripadnici porodice zajedno sa stočnim blagom napuštaju svoj vjekovni dom. Usporedbom s ondašnjim stanjem se može zaključiti da je bez značajnijih adaptacija i prenamjena dočekala današnje vrijeme. S lijeve se dakle strane nalazi *kužina* – prizemnica s prostorom za vatru koji se naziva *ognjište* (nekada i

²⁶⁹ Isto, str. 243, 259.

komin ili *vatrenica*).²⁷⁰ Ognjište je bilo središte obiteljskog okupljanja jer se tu pripremala i blagovala hrana, a smatralo se i svetim mjestom jer su uz njega žene radale djecu, a stariji ljudi umirali. Izdignuti dio krova iznad ognjišta služio je za ispuštanje dima. Vertikalno na os kužine smjestila se stambena dvokatnica s prvim katom iz XIX. st. i nadograđenim drugim katom s početka XX. st.²⁷¹ Funkciju komunikacije na prvi kat gdje je prostor za spavanje imaju dva *solara*. To je graditeljski element koji je također služio za stvaranje hlada pred vratima konobe, da bi se ljeti izbjeglo njeno prekomjerno zagrijavanje.²⁷² Zimi se pak za vedrih dana pod solarom grijalo. Između solara na kući Vrnoga nalazi se i jednostavna niša u zidu koja pojačava igru svjetla i sjene zidne plohe, a vjerojatno je imala funkciju minijature kapelice posvećene obiteljskom svecu zaštitniku.

Treba svakako istaknuti da se ovakve kamene kuće (pojedinačno ili u većim sklopovima) može izvanredno koristiti u svrhu alternativnog ili održivog turzima.²⁷³ Suvremenom čovjeku koji je zagušen žamorom i vrevom gradskih sredina ruralna bi naselja poput Dželetina mogla predstavljati idealna mjesta relaksacije i uživanja u tišini neretvanske prirode. Trenutačni smještajni kapaciteti u Općini Zažablje gotovo su nepostojeći što omogućuje mudro planiranje izdvojenih i povučenih oaza. Pri tome je, naravno, važno voditi računa o poštivanju propisanih smjernica za pravilnu obnovu tradicijske arhitekture kako se ne bi degradirao izvorni karakter građevina i uništile vizure ruralnog prostora.²⁷⁴ Ekomuzej pri tome može odigrati značajnu ulogu u lokalnoj zajednici organiziranjem radionica i demonstracija tehnika i vještina starih seoskih majstora.

3.3.2. Nematerijalna baština

Zasigurno jedan od najstarijih preživjelih fenomena nematerijalne kulture u Zažablju su *Ivanjske vatre*. Radi se o prastarom pučkom običaju – vezanom uz doček ljetnog solisticija – koji se tradicionalno održavao svake godine u predvečerje 23. VI. paljenjem obredne vatre, tzv.

²⁷⁰ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 396.

²⁷¹ *Isto*, str. 391.

²⁷² Živković, Z. *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2013., str. 264.

²⁷³ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 176.

²⁷⁴ Božić, N. i dr. *Revitalizacija ruralnih naselja doline Neretve* : Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve. Dubrovnik : DUNEa, 2019., str. 52-56.

krijesa uz ples i razne druge ceremonijalne aktivnosti.²⁷⁵ Temelji se na pretkršćanskom agrarnom vjerovanju u pospješivanje rasta usjeva, a posjedovao je i apotropejsku funkciju zaštite domaćih životinja i ljudi od bolesti ili štetnog djelovanja raznih mitoloških bića (poput *mora*). Međutim, običaj je kao dio ukorijenjene poganske ostavštine doživio kršćansku reinterpretaciju, postavši tako uvod u blagdan rođenja sv. Ivana Krstitelja.²⁷⁶ Poznat je u mnogim europskim zemljama, a u hrvatskom i slavenskom folkloru predstavlja najznačajniju ljetnu svetkovinu.

U Zažablju se prakticirao tako što bi se u sumrak palila vatra od suhog granja i sijena koju bi preskakivala okupljena mladež pojedinačno ili u parovima uz povik: „Od Ivana do Ivana gre, gre da me noge nikad ne zaboje“.²⁷⁷ Zajednički krijes (ili više njih) bi se nalazio na putu; najčešće uz virove (kao npr. u Mislini) i u njihovoj neposrednoj blizini. Običaj bi pratilo glasno bodrenje i veselje okupljenih mještana, a nekada se završavao tek u ranu zoru prelaskom golih tabana preko pepela s garišta i potom lustrativnim (očisnim) kupanjem u obližnjem viru. Terenskim obilaskom na sam dan održavanja 2020. g. potvrđeno je da je fenomen još uvijek vitalan u određenim naseljima gdje ima mlađe populacije, poput zaselka Kose (Sl. 26). S druge strane, u naseljima koji su najviše pogođena starenjem stanovništva običaj je posve zamro. Tu su ostala tek usmena svjedočanstva starijih pomoću kojih je moguće popisati mjesta memorije. S obzirom da se radi o sadržajno atraktivnom običaju, prikladno je njegovo uvrštavanje u plan sezonskih aktivnosti ekomuzeja.²⁷⁸ Posjetitelje bi se moglo pozvati da promatraju ili volonterski sudjeluju zajedno s mještanima u pripremi za paljenje krijesa, a ukoliko su dovoljno odvažni da i sami preskaču vatru. Na ovaj način bi se mogla usmjeriti pažnja na potrebu njegovanja ove vrijedne tradicijske baštine kako bi se ona na prostoru Zažablju održala, ali u određenoj mjeri i revitalizirala.

²⁷⁵ Ivanje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28215> (30.IX.2021.)

²⁷⁶ Walter, P. *Christian Mythology : revelations of pagan origins*. 2nd ed. Toronto : Inner Traditions, 2014., str. 152.

²⁷⁷ Kazivala Stana Glavinić, rođ. Mijoč 1931. g. u Badžuli. Zapisao Stanko Glavinić 21. VI. 2020. g. u Metkoviću, na Kladi.

²⁷⁸ Babić, D.; Rajković Iveta, M. Prilog za razvoj ekomuzeja u Ravnim kotarima. // *Studia ethnologica Croatica*. 21, 1(2009), str. 323.

Slika 26. Ivanjske vatre na Kosi

(Snimio: Ivan Bajo)

Još jedan prisutni starinski običaj među zažapskim pukom je *krsna slava* (nekada i *krsnica* ili *krsno ime*). Radi se o proslavi sveca zaštitnika familije (ili više njih) koja se održava jednom godišnje na njegov spomendan.²⁷⁹ U Zažablju se najčešće naziva samo *slava*.²⁸⁰ Familija se utječe svom svecu za pomoć u narednom razdoblju, te se na ručak ili večeru pozivaju i goste rodbina, prijatelji i kumovi kako bi se dostojno obilježio taj dan. Radi se o neobično rijetkom običaju među Hrvatima rimokatolicima koji predstavlja zajedničku dodirnu točku većine starih Neretvana.²⁸¹ Njegovi korijeni sežu daleko u historiju, ali je s dolaskom kršćanstva poganska memorija arhivirana i reformulirana, pa su pojedini kršćanski sveci poslužili kao zamjene za

²⁷⁹ Mišur, I. Promjenjivost krsne slave neretvanskih katolika. // *Ethnologica dalmatica*. 25(2018), str. 81.

²⁸⁰ Kajmaković, R. Krsno ime. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 131.

²⁸¹ Jerković, A. i dr. Tragom usmenoknjiževne tradicije u Vidonjama. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 138.

razna starija božanstva.²⁸² Kao preteču mnogi navode kult Lara (lat. *Lares*). Naime, lari su u starorimskoj religiji, između ostalog, označavali bogove domaćinstva – deificirane duše predaka. Od njih se tražio blagoslov kod važnih familijarnih događaja i životnih prekretnica, te su im se stoga prinosili darovi u vidu hrane u maleno kućno svetište – lararij (lat. *lararium*). Drugi pak podrijetlo krsnih slava vide u sličnom fenomenu starogrčke religije; kultu stvarnog ili mitskog heroja/heroine (od starogrč. *ἥρωας*: polubog, junak). Mnoge su teorije, ali zajednička im je crta da običaj, uz pridodane vjerske konotacije, za svoju zadaću ima afirmaciju identiteta i prosperiteta vlastita roda. Iako kao takav nadilazi vjerski uvjetovana razgraničenja i etničke razlike (poput fenomena stećaka), poslužio je kao gradivni element za *srpstvo* uslijed bujanja nacionalnog identiteta u Srbiji u prvoj polovici 1990-ih g.²⁸³ Upisivanjem krsne slave kao srpskog običaja na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2014. g. došlo je, nažalost, do slabljenja interesa i zapuštanja tradicije van granica Srbije.²⁸⁴ Ilustrativan je to primjer razbaštinjenja koje može nastupiti kao posljedica prisvajanja zajedničke baštine; i to pod okriljem UNESCO-ovih upravitelja baštinom koji bi isto trebali prevenirati.

Unatoč tomu, kao sretnu popratnu okolnost se može uzeti činjenica što je neretvanska, katolička varijanta krsne slave izbjegla “zamrzavanje” u vremenu, odnosno standardizaciju.²⁸⁵ Ona se zato nastavlja slobodno razvijati te se mogu pratiti promjene kod pojedinih rodova. U Zažablju su jedni od najčešćih svetaca zaštitnika sv. Mihovil Arkandel (29. IX.), sv. Nikola (6. XII.), sv. Ivan apostol (27. XII.), a prednjače Svi Sveti (1. XI.). Zajedničko tim neretvanskim slavama je dakle što se po kalendaru održavaju u hladnijim mjesecima, odnosno u jesenskom i zimskom periodu. Slobodni članovi familije odlazili bi na misu, dok bi ostatak sudjelovao u pripremi objeda.²⁸⁶ U Badžuli je zabilježeno kako bi se klao ovan i radio kruh “pod sačurum”.²⁸⁷ Sam objed bi započinjao paljenjem svijeće koja se zabadala u kruh ili zdjelicu s pšenicom. U autorovoj familiji, koja svoju slavu tradicionalno održavala na Sisvete, ulogu paljenja svijeće imao bi uvijek njen najstariji član (konkretno baka), dok bi zajednička molitva bila posvećena preminulim precima. Svijeća bi gorila sve do kraja objeda, kada bi se gasila kruhom prethodno

²⁸² Walter, P. *Christian Mythology* : revelations of pagan origins. 2nd ed. Toronto : Inner Traditions, 2014., str. 53.

²⁸³ Mišur, I. Promjenjivost krsne slave neretvanskih katolika. // *Ethnologica dalmatica*. 25(2018), str. 93.

²⁸⁴ UNESCO. Intangible Heritage. Lists. Slava, celebration of family saint patron's day. URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/slava-celebration-of-family-saint-patrons-day-01010> (1.X.2021.)

²⁸⁵ Mišur, I. Promjenjivost krsne slave neretvanskih katolika. // *Ethnologica dalmatica*. 25(2018), str. 94.

²⁸⁶ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 421.

²⁸⁷ Kajmaković, R. Krsno ime. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 132.

umoenim u crno vino. Slavljenje krsnog imena nije podupirala sama katolička crkva, pa se u tomu treba tražiti razlog zašto obredno lomljenje kruha oskudijeva običajima i radnjama kao kod Srba.²⁸⁸ Nekada su slave u Zažablju trajale dva dana i uključivale “veliku familiju”, ali se danas – ponajprije zbog obveza koje nameće suvremeni život – održavaju samo jedan dan i provode u društvu uže familije. U koncepciji budućeg zažapskog ekomuzeja aktivno praćenje i podupiranje ovog običaja moglo bi odigrati veliku ulogu i na taj način provesti zadani cilj aktivnog sudjelovanja u životu lokalne zajednice.

U ovom pregledu zažapske nematerijalne kulture nipošto se ne smije izostaviti bogata usmenoknjiževna tradicija kraja. Ona se očuvala prenošenjem s koljena na koljeno, posredstvom “žive riječi”, kroz mnoga stoljeća. U Zažablju su zato etnolozi naišli na plodno tlo za svoja istraživanja, te su od sredine XX. st. pa do danas uspjeli zapisati mnoge forme usmene književnosti – poput pjesama, priča, predaja i legendi – koje odlikuje šaroliki spektar tema i motiva.

Neke se od zabilježenih legendi mogu koristiti pri interpretiranju lokaliteta prirodne baštine. Tako je u Zažablju popisano više varijanti popularne legende o oholom Gavanu i potopljivanju njegovih dvora, a kojima se (u ovom slučaju) objašnjava postanak jezera Kut. Tu se zapravo radi se o reinterpretaciji priče iz Biblije prema kojoj Jahve destruiira gradove Sodoma i Gomora zbog razvratnosti njihovih stanovnika (otud izraz *sodomija*). Prije nego ih odluči kazniti, on ipak želi provjeriti navode o razvratu i zato šalje svoje poslanike da prose za hranu. Tako su u prvoj varijanti, koju je kazivao Jozo Barišić iz zaselka Kut, poslanici anđeli kojima Gavanova škrtka žena Gavanka odbija ustupiti kruh.²⁸⁹ Prije izvršenja same kazne, upozorava se njegova služavka da ne polazi kući jer će se sve potopiti. U nešto kasnijoj varijanti od Gavanove žene tražiti kruh dolazi sam Isus, ali mu ona komad istog također baca nogom (ili papučom).²⁹⁰ Osoba koja pomaže je Gavanova čobanica. Čobanica poklanja Isusu svoje janje, na što joj Isus odgovara moralističkom poukom: “Gavana će nestati, sve će tvoje ostati!”. Čini se da je samo jezero bilo nepresušno vrelo inspiracije jer se uz njega vežu i neke druge slične priče. Tako je zabilježena predaja o vidovskoj/vidonjskoj kraljici, tj. mitskoj vladarici antičke Narone na mjestu

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Palavestra, V. Narodne pripovijetke. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 163.

²⁹⁰ Bošković-Stulli, M. *U kralja od Norina* : priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve. Metković ; Opuzen : SIZ za kulturu općine Metković ; OSIZ u oblasti kulture Opuzen, 1988., str. 30.

današnjeg Vida.²⁹¹ Kazivalo se u puku da je ta kraljica toliko zavidjela ljepoti grada danas pod jezerom, da bi u prolasku svojom kočijom govorila: “Jest Vid Vid, ali moji Kutu moji zlatni skuti”. Zanimljivost je da je istraživanjem potvrđeno da se u Kutima uistinu nalazilo antičko naselje koje je s Naronom imalo uspostavljenu – osim vodene – i kopnenu komunikaciju.²⁹² Kada je nizak vodostaj i voda bistra, mogu se na određenim mjestima u jezeru uočiti tragovi zidanih gradnji.²⁹³ Sve je ovo dalo ploda mašti pojedinim lokalnim zaljubljenicima u antiku koji su to naselje pokušavali dovesti u vezu s Homerovom Trojom.

Najpoznatija je vidonjska legenda svakako ona o porijeklu toponima *Marin Vijenac*.²⁹⁴ Radi se o prvom u nizu vrhova Žabe koji je lako prepoznatljiv iz nizine zbog dvostrukog reda kamenih litica koje ga okružuju poput vijenca.²⁹⁵ Postoje dvije slične varijante, a glavni je motiv smrt djevojke Mare i napasnost Turaka. Prema prvoj varijanti:

*Bila jedna cura, Mara. Bila je čobanica i jednon je ufatili Turci. Ona je išla da pobjegne i nije imala kud nego da skoči sa šćena. Skočila je i nije joj bilo ništa. Spustila se i doma došla. Niko jon to u kući nije vjerovo. Na to ona reče: “Ako mi ne vjerujete, iden to ponovit.” Došla je do šćena, skočila i ubila se. Otad se brdo s kojeg je skočila zove Marin vijenac.*²⁹⁶

U drugoj, nešto jednostavnijoj verziji Mara je odmah stradala, ali zato i ovaj put neokaljana:

*Čobanica Mara čuvala ovce i da ne upane u turske ruke bacila se niza stijene. Kosa jon se zaplela u grmje i ostala mrtva. Otad je narod brdo prozvo Marin vijenac.*²⁹⁷

Ova legenda zanimljiva je jer govori o kulturnoj memoriji lokalnog stanovništva vezano uz njihov odnos prema osmanlijskoj agresiji i boravku na zažapskom prostoru.²⁹⁸ Naime, današnja

²⁹¹ Isto, str. 57-58.

²⁹² Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014., str. 208.

²⁹³ Palavestra, V. Narodne pripovijetke. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 165.

²⁹⁴ Jerković, A. i dr. Tragom usmenoknjiževne tradicije u Vidonjama. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 139.

²⁹⁵ Juras, A. Marin vijenac : Zaboravljeno planinarsko odredište. // *Hrvatski planinar*. 100, 11(2008)., str. 479.

²⁹⁶ Jerković, A. i dr. Tragom usmenoknjiževne tradicije u Vidonjama. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 139.

²⁹⁷ Isto, str. 140.

državna granica Općine (tj. Republike Hrvatske) prema Bosni i Hercegovini odraz je stanja stvari nakon *Drugog morejskog rata* (poznat i pod nazivom *Mali rat*), koji se vodio od 1714. do 1718. g. između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Zažablje je dakle do tog trenutka bilo tipično granično područje učestalih vojnih sukoba i turbulentnog susreta s “drugim”. Iz te perspektive junakinja Mara može se promatrati kao utjelovljenje buntovne naravi Neretvana koji nisu htjeli izdati vlastiti kršćanski identitetski kod ni po cijenu smrti, a sama legenda kao refleksija nekadašnje netrpeljivosti prema turskom i muslimanskom.²⁹⁹

U selima Mislina i Bijeli Vir zapisani su brojni primjeri usmene poezije. Pjesme su raznovrsne po tematici (svatovske, božićne, ljubavne, tužbalice itd.) zbog čega služe kao svjedočanstvo nekada vrlo živog društvenog života u Zažablju. Lirski distisi koje kazuje Mara Glavinić (rođ. Matić 1932. g.) većinom tematiziraju mladu ljubav i teške životne okolnosti, nerijetko s primjesom djevojačke dovitljivosti i humora (Sl. 27).³⁰⁰

²⁹⁸ Babić, V.; Vekić, D. *Antemurale Christianitatis* hrvatske usmene književnosti: graničarski mentalitet Dalmacije kroz usmenu epsku pjesmu i kulturalno pamćenje o hrvatsko-osmanskim ratovima. // *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi* / uredili Krešimir Bagić i dr. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021., str. 301.

²⁹⁹ Isto, str. 318.

³⁰⁰ Simić, Lj. Narodne pesme. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 191.

ZAŽABLJE

153

Oj djevojko, moje janje malo,
budi vjerna, zborićemo stalno.

Zapjevala na gorici sojka,
misli dragi da pjeva djevojka.

Stara ljubav najviše valjade,
tri se puta ponoviti dađe.

Moj dragane, prvi ljubavniče,
ja s' udajem — što se tebe tiče.

Ljubi,⁸⁴⁾ dragi, ne žali me mladu.
i majka me ne žali na radu.

Mila majko, zašto me imadeš:
odgojiš me pa me drugom dađeš.

Odgoji me, moja mila mame,
još godinu pa ćeš lako za me.

Mila majko, nisam ti deveta
da ti nosim cipele bez peta.

Imam, majko, četiri ljubezna,
nijedan me razgovorit ne zna.

Volio me, pa veli da nije,
to je mome srcu najžalije.

Umfla bi, stra me je od groba,
Grobnica je vjekovita soba.

Da sam, bogdo, umfla nekaka,
ne bi' znala što je tuđa majka.

Srce moje napola sagnjilo
sve zbog dragog, prokleta mu bilo!
Ljubav mi se pokraj srca svila,
da je voda, ja bi je popila.

Oj, ljubavi, od šećera slada,
ko se voli, taj se ne zavađa.

Ljubavi me dragi naučio,
naučio, pa me ostavio.

Svaka cura koja nešto znade,
momku lice obljubit ne dađe.

Moj dragane, ti si mogo znati
da san đavo, da ću te varati.

Došo dragi pod prozor pa moli:
»Draga moja, prozor mi otvori.«

Misli dragi da ja njega volim,
kaš me za njim srce i ne boli.

Stara mi se obirina⁸⁵⁾ javlja.
oće ljubav opet da ponavlja.

Ja u crkvi ne gledam na popa,
već na momka garavoga oka.

Oko moje namignuti znade
preko kola na jedno čeljade.

Oči moje na sve strane lete
ne bi l' dragog ugledale klete.

Oči su me moje prevarile:
na gađa me momka namjerile.

Ljubi, dragi, koja ti se dađe,
samo mene drži za parade.

Garavuša, garavije kosa,
blago momku koji s tobom čōsa.

Džaba, dragi, gimnazija tvoja,
prevarite nepismenost moja.

Mislina (7851)

Prema pričanju kazivačice ove »male, kratke« pesme su »stare«. — Ona ih je kao dete naučila od devojaka, a one su ih takođe naučile od devojaka u detinjstvu, »i tako redom«. — Ove se pesme danas rede čuju. Omladina ih peva, ali sa unošenjem savremenijeg sadržaja.

154

Bože mili, čuđa velikoga,
de Bregava pronose javora:
u cabru⁸⁶⁾ mu kuje kovandžija,
a u granām veze vezuljica,
pa dozivlje lijepa devojka:
»Kujundžija, tako ti zanata,
sakuj meni od zlata junaka.«
Cura plače, a on joj se smije:
»Curo moja, do mene ti nije.
Već mi vrati moje fijorine,
vrati meni moje b'jele novce,
pa ti pazi materine ovce.«⁸⁷⁾

Mislina (7847)

Kad nam je kazivačica ovu pesmu otpievala, reče: »Punu san i' mašu znala... a ko će to danas znat. Na ovakoj ispiti nisan bila otkad san se rodila«.

Slika 27. Pjesme iz Misline zabilježene u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Preuzeto s: <https://www.sevdalinke.com/2012/06/ljuba-simic-narodne-pesme-neum-lirske.html>

Kazivačica Stana Glavinić (rođ. Matić 1878. g.) prenosi rijetki primjer čobanske pjesme, tj. pjesme koje su žene pjevale “kod ovaca”:

*Pod Budimom ovce plandovale,
plandujući Budim potkopale.
Otisla se stina od Budima
pa ubila momka i devojkju.
Žali momka iz sela devojkja,
a devojkju i otac i matera.³⁰¹*

Za sljedeću ljubavnu pjesmu ista kazivačica ističe kako se na Mislini “[...] pjevala otkako san se na noge digla”:

*Pod onom gorom zelenom,
pod onom jelom visokom,
pod onom ružom rumenom, —
onđe je moja devojkja.³⁰²*

Nažalost, ove pjesme se zbog nagle depopulacije danas više ne može čuti u Zažablju i stoga je krajnje vrijeme da se poradi na njihovu zapisivanju, pa čak i rekreiranju, zajedno s osobama starije životne dobi. Mnoge od njih naime još uvijek nose sa sobom uspomene iz vremena bitno drugačijeg načina življenja. Time bi se popunile određene lakune jer je donjoneretvanski kraj općenito još uvijek “hermetičan” i kao takav relativna nepoznanica za ostatak stanovništva Hrvatske.³⁰³ Ekomuzej u tom smislu može postati pokretač procesa usmjerenog ka dokumentiranju neretvanske kulturne memorije za nadolazeća pokoljenja, ali i njene diseminacije kroz publiciranje radova. Za suradnju (u vidu pripovijedanja) aktivirala bi se često marginalizirana i obezvrijeđena demografska populacija čime bi se ispunilo i društveno poslanje muzeja. Dakako, treba voditi računa o mogućim preprekama poput odbijanja kazivanja zbog nepovjerenja prema strancima. Recimo, kada je etnolog Josip Milićević 9. VII. 1964. pokušao prikupiti građu na Mliništu, zapisao je kako se susreo s odbojnošću lokalnih kazivača.³⁰⁴

³⁰¹ Isto, str. 195.

³⁰² Isto, str. 192.

³⁰³ Vekić, D. *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneretvanskoga kraja*. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2016., str. 49.

³⁰⁴ Isto, str. 38.

Ove i slične situacije bi se lako mogle izbjeći kada bi građu prikupljali lokalni ljudi ispred ekomuzeja.

Da bi se potvrdile prethodno navedene teze, za potrebe rada odrađeno je samostalno terensko istraživanje u potrazi za usmenim predajama. Tom prilikom zapisana je priča vezana za nadnaravno biće dobro poznato u hrvatskoj tradicijskoj kulturi – *vukodlak*, često nazivan još *vukozlak*, *kudlak* itd. Vjerovanje u vukodlake u donjoneretvanskom kraju je općeprisutno, iako nije zapisano mnogo predaja.³⁰⁵ Radnja sljedeće predaje simptomatična je, između ostalog, jer se u njoj mogu pratiti uvriježeni motivi o ovom demonološkom biću:

Nekad kad se vratio, s onoga svijeta. I nije se nikome pojavio, nego bratu. I bratu reko koliko ga je Bog dao mu kaznu, i koliko će bit, i kad izađe to vrijeme opet će ga povući... ali mu reko: „Ti nesmiješ to nikomu kazat!“ I taj brat išo sa ženom i stao kod svetog Liberana i kaže ženi: „Eno ga, jel vidiš!“ A ona: „Ma ko? Ma đe, ma đe?“ A te vukodlake kad se vrate nji nemere svak vidit. Samo koga oni oće onda ti se prikaže! I onda on uvjeravo, uvjeravo ženu i to ovaj posmatro, i zaprijetio mu. A opet žena nije ništa vidjela. I zaprijetio da će snjime nazad, kad bude on išo nazad. I došo taj čovjek kući doma reko ženi: „Spremi mi čarape, košulju, veš; moram umrijet!“ Jer ga je taj brat kaznio. I ovaj umro.”³⁰⁶

Prije svega, vukodlak se pojavljuje kao netko tko se vraća nakon smrti da bi činio zlo – najčešće vlastitoj rodbini.³⁰⁷ U ovom konkretnom slučaju, osoba s kojom vukodlak ima neriješene račune je njegov vlastiti brat. Navođenje precizne prostorne lokacije (kapele sv. Liberana) služi pri oblikovanju *formule vjerodostojnosti* predaje, tj. da bi se recipijentu jamčilo da se događaj uistinu zbio.³⁰⁸ Zanimljivost je da vukodlak iz Trojavine posjeduje moć govora, zbog čega je moguće povući paralelu s predajom o vukozlaku s desne obale Neretve.³⁰⁹ Ipak, da je riječ o posve drugačijem biću od čovjeka naslućuje se iz nastavka priče:

³⁰⁵ Isto, str. 202.

³⁰⁶ Kazivala Zlata Nikoletić, rođ. Crnčević u Trojavini 1939. g. Zapisao Stanko Glavinić 1. XII. 2020. u Potkraju, Metković.

³⁰⁷ Šešo, L. *Živjeti s nadnaravnim bićima : Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, 2016., str. 45.

³⁰⁸ Vekić, D. *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneretvanskoga kraja*. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2016., str. 86.

³⁰⁹ Isto, str. 203.

A taj isti bi gledao čobanice tamo kako krađu luk, ono, znaš. I onda bi on bratu reko: „Pa de pripazi malo tamo ti one čobanice pojedoše ono luk!“ Onda mu brat reko: „Pa beri i ti!“ Kaže on: „Ja ne smijem šta ljudska ruka radi, ja samo pasem travu.“

Vukodlaku nadnaravne sposobnosti omogućavaju da se preobrazi u razna životinjska bića.³¹⁰ Rečeni vukodlak, odnosno duša pokojnog muškarca, transmigrirala je iz ljudskog lika u formu neke pašne životinje. Nakon što je usmrtio brata, počeo je plašiti i ostale seljane. U općem strahu, konačno su zajednički odlučili pristupiti rješavanju problema:

Bilo u komšiluku dvje-tri cure u kući pa ih progonio. Vazda kamen među nje! Kud god one kreni; kreni u drva i još snjiman drugarice sve, i de one беру drva vazda kamen. I onda šta će, šta će? I onda pozvo jednoga čuvenog popa s Bagalovića. I onda je taj pop došo, ali je bio poznat ko neki svetac! Nije bilo svakog pozvat. I onda moleć Boga, moleć, moleć... Skupili se ljudi, to je onda bilo stvarno! I moleć, moleć, moleć, stjerali ga. I onda to je bilo ja mislim isto samo narodu na volju – stjerali ga dole uz cestu. I onda ovaj reko: „Ne bojte se Ante više!“ I više se taj nije ni pojavio.

Dakle, povukodlačeni se otjerao iz Trojavine molitvom pod vodstvom svećenika što je jedan od uobičajenih načina zaštite od djelovanja vukodlaka.³¹¹ Iako kazivačica ne zna izrijeком navesti koga to pozivaju izvana, analizom konteksta i detalja može se iznijeti pretpostavka o kojemu se svećeniku radi. Prije toga valja pripomenuti da se svi zaključci o stvarnoj istinitosti priča koje sadrže opise nadnaravnih bića zaustavljaju na izvoru zbog toga što je samo kazivanje jedina informacija za verifikaciju.³¹² Kazivačica u pitanju zbiljski vjeruje u vjerodostojnost predaje jer joj istu iz prve ruke pripovijeda svjedokinja od povjerenja (majka). S obzirom da je rođena 1939. g., radnja navedene priče se okvirno može smjestiti u prvu polovinu XX. st. Takav vremenski okvir sugerira da je glasoviti svećenik mogao jedino biti don Radovan Jerković (1900. – 1950.). Kao prvo, don Rade je rođen u Kuli Norinskoj u župi Bagalovići na prijelazu dva stoljeća i jedini je svećenik ređen u toj župi i istovremeno aktivan u to doba. Kao drugo, kao ličnost je bio poznat stanovništvu Zažablja stekavši tu stanovitu popularnost. Naime, prva župa koju je preuzeo bila je

³¹⁰ Šešo, L. *Živjeti s nadnaravnim bićima* : Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, 2016., str. 49.

³¹¹ Isto, str. 55.

³¹² Vekić, D. *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneeretvanskoga kraja*. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2016., str. 58-59.

susjedna župa Dobranje 1925. g. i njegovu je nastupnu misu obilježilo opće veselje kao za najvećih blagdana.³¹³ Župnikovao je do 1931. g. i pripisuje mu se golema zasluga jer je za svog boravka privolio narod na gradnju župne kuće u Bijelom Viru. U svakom slučaju ovakve su priče o nadnaravnim bićima zanimljive, osim povezanosti sa stvarnim lokacijama i osobama, i kao potencijalna scenografska uprizorenja – ukoliko se radi o svjesnom upravljanju od strane baštinskih stručnjaka.³¹⁴

3.4. Prirodna baština Zažablja

Koja su to prirodna dobra koja bi mogla poslužiti kao polazišne interpretacijske točke za baštinsku priču o Zažablju? Ukoliko se uzme u obzir njihov značaj i pristupačan položaj, takva dobra bi mogla predstavljati duboka vrela pokrivena aluvijalnim nanosom (tj. *aluvijalna vrela*) koja Neretvani nazivaju “virovima”.³¹⁵ Virovi su pukotinsko-uzlaznog tipa, odnosno primaju vodu podzemnim tokovima/pukotinama iz susjednog vapnenačkog terena, koja se potom pod utjecajem jakog hidrostatskog tlaka okomito uzdiže na površinu.³¹⁶ S obzirom da većinu količine snabdijeva rijeka Trebišnjica kod Popova polja, voda koja tu istječe prelazi popriličnu geografsku udaljenost.

U prethodnom potpoglavlju ovi zanimljivi hidrološki objekti su već naznačeni kao mjesta uz koja se vežu određena seoska događanja, ne bez razloga. Naime, doseljavajući se iz brdskog zaleđa – gdje su čatrnje isuviše često bivale prazne – u prirodnim resursima obilatu neretvansku deltu, zažapski je puk ciljano odabirao mjesta izdašna vodom i oko njih gradio svoje nastambe. Taj se obrazac bez iznimke odnosi na sva glavna naselja (Bijeli Vir, Mlinište, Mislina, Badžula) uz trasu stare Marmontove ceste. Metaforički rečeno, virovi su podarili ovdašnjem stanovništvu i njegovu stočnu blagu sasvim novi život. Burilo je postalo tek reminiscencija na neka davna vremena. Četiri vira uz glavna naselja se razlikuju po duljini, dubini i izdašnosti (Tab. 2), ali zato njihovu vodu zajednički sabire rječica Mislina (na suprotnoj, slivanjskoj strani krša se naziva Prunjak) i dalje nosi prema Maloj Neretvi kod Podgradine.³¹⁷

³¹³ Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998. str. 186.

³¹⁴ Babić, D.; Rajković Iveta, M. Prilog za razvoj ekomuzeja u Ravnim kotarima. // *Studia ethnologica Croatica*. 21, 1(2009), str.324.

³¹⁵ Curić, Z. Donjoneretvanski kraj. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 68.

³¹⁶ Glamuzina, M. Delta Neretve. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 42.

³¹⁷ Isto, str. 43.

Naziv aluvijalnog vrela	<i>Duljina</i> (m)	<i>Dubina</i> (m)	<i>Volumen</i> (m ³)
Bijeli Vir	7,0	7,2	42,0
Vir u Mliništu	74,0	10,0	8802,0
Vir u Mislini	7,0	7,4	70,0
Vir u Badžuli	50,0	6,7	6700,0

Tablica 2. Aluvijalna vrela uz glavna naselja

Preuzeto iz: Ozimec, R. i dr. *Spelaeologia Ragusina 1 : Katastar speleoloških objekata, podzemnih građevina, krških izvora i krških bunara kopnenog dijela Dubrovačko-neretvanske županije. // Subterranea Croatica*. 13, supplementum 1(2015), str. 12-13.

Voda u virovima zna biti dosta hladna pa su pojedini u ljetnim mjesecima preuzimali ulogu kupališta za lokalno stanovništvo. Najbolji je primjer dragulj sakriven među maslinicima i jablanovima koji je zbog svoje upečatljive ultramarin nijanse dobio naziv Modri vir (Sl. 28). Tu su mještani Bijelog Vira dolazili rashladiti se i podružiti za vrijeme ljetnih žega, i kazivalo se u selu da nije naučilo plivati dijete koje nije preplivalo Modri vir. Nedaleko je, u uvali zvanoj Grđa, zalaganjem općinske uprave niknuo mali športski centar na otvorenom sa spravama za vježbanje i travantim nogometnim igralištem. Prijedlog je da se uspostavom ekomuzeja Modri vir integrira kao dio ove športsko-rekreativne zone i samim time predodredi za javno kupalište. To znači opremanje svom nužnom infrastrukturu – vodeći dakako računa o osjetljivosti okoliša i o tome da novi sadržaj vizualno ne narušava pejzažnu kvalitetu vira. Dodani je interpretativni potencijal što se na ovom vodom bogatu položaju nalaze i ostaci kamene brane *mlinice* (ili *vodenice*) s prijelaza XIX. u XX. stoljeće.³¹⁸ Nju je podigao veleposjednik Oman iz Opuzena iskoristivši prirodni sliv uvale kako bi se pretvorbom energije tekuće vode pokrenuli mlini kameni za usitnjavanje žita, kukuruza i dr. Ruševne ostatke brane valjalo bi zato očistiti od raslinja i primjereno označiti u prostoru.

³¹⁸ Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998. str. 303-304.

Slika 28. Aerofotografija Modrog vira

(Snimio: Stanko Glavinić)

Najvažniji zaštićeni lokalitet prirodne baštine unutar Općine jest jezero Kutu (Sl. 29). O njegovu značaju možemo govoriti iz više različitih kuteva gledišta. Prije svega, radi se o reliktnom primjeru prirodne močvare u donjoneretvanskom kraju.³¹⁹ Iako su se one nekada proklinjale i nazivale “kužnima”, danas im je priznat status “kolijevki života” zbog gotovo pa idealnog spoja biotičkih i abiotičkih čimbenika.³²⁰ To prije svega doprinosi bioraznolikosti, tj. bogatstvu divlje flore i faune, zbog čega se znaju nazivati i *biološkim supermarketima*.³²¹ Jezero Kutu je dakle jedan od tek par močvarnih biotopa u Donjoj Neretvi koji su preživjeli ekstenzivne procese hidromelioracija. Ono je tada ostavljeno za jednu drugu namjenu – Zavod za zaštitu prirode Socijalističke Republike Hrvatske proglasio ga je ornitološkim rezervatom u kojem svoj

³¹⁹ Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994., str. 102.

³²⁰ Marković, D. Ravnoteža rajskog vrta. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve. / uredio Braslav Karlić. Zagreb : Fabra, 2010., str. 18.

³²¹ Benessaiah, N. *Mediterranean wetlands socioeconomic aspects*. Gland : Ramsar Convention Bureau, 1998., str. 19.

dom pronalaze mnoge ptice močvarice (liske, patke itd.).³²² Danas jezero uživa sličan status, zbog čega se ovdje ne planiraju provoditi daljnje melioracije.³²³

Slika 29. Aerofotografija jezera Kutina

(Snimio: Mihael Talajić)

Općenito gledano, iako dijelom isušena, donjoneretvanska delta predstavlja još uvijek nezaobilazno zimovalište za ptice iz hladnijih dijelova Europe ili pak odmorište na njihovim migratornim putovanjima u Afriku. To su samo neki od razloga zbog kojih je u iranskom gradu Ramsaru 1971. g. uvrštena na popis najvrjednijih vlažnih staništa na Zemlji.³²⁴ Njeni se zaštićeni dijelovi dakle nipošto ne promatraju kao potencijalno agrarno zemljište, već su sada posrijedi neki drugi socioekonomski aspekti. Jezero Kutina i okolni rukavci što vode kroz močvaru su za potrebe eko-turizma u posljednja tri desetljeća prepoznati kao ruta za plovidbu tradicionalnom neretvanskom lađom (tzv. *fotosafari*) uz stalnu pratnju zajednice vodenjara poput lopoča (lat.

³²² Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986., str. 64.

³²³ PPDNŽ, str. 141.

³²⁴ Marković, D. Ravnoteža rajskog vrta. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve. / uredio Braslav Karlič. Zagreb : Fabra, 2010., str. 18.

Nymphaea alba) i lokvanja (lat. *Nuphar lutea*) (Sl. 30).³²⁵ Tek se potencijalno može očekivati usmjeravanje ka drugim sličnim sadržajima za turiste poput rekreativnih aktivnosti na vodi (npr. kajaking) i promatranja ptica (engl. *birdwatching*).³²⁶ Također, ukoliko se prisjetimo usmenih predaja i legendi koje se vežu uz Kuti, valorizacija u okviru baštinskog turizma tek predstoji – što je svakako izazov za ekomuzej. Upravo će zato glavna zgrada Ekomuzeja Općine Zažablje svojom lokacijom biti usmjerena prema ovom dobru prirodne baštine, ali o samoj zgradi više u narednom potpoglavlju.

Slika 30. Zajednice vodenjara u jezeru Kuti

(Snimio: Stanko Glavinić)

Osim pticama i vegetacijom, ovo jezero obiluje slatkovodnom ribom i žabama, te se stoga može reći da je zaslužno za othranjivanje brojnih generacija Zažabaca. To se jasno odrazilo u ovdašnjem kulinarstvu koje se najvećma usmjerilo na pripremu ribe. *Zažapski brudet* jednostavno je jelo spravljeno od *kapule*, *pamidora*, *kvasine* s glavnim sastojkom koji dolazi u raznim kombinacijama, a najčešće su to žabe i *jeguje* (u promjenjivim omjerima), *cipoli* i plotice.

³²⁵ Unutar granica Općine mapirana su dva izletišta koja nude ovo iskustvo.

³²⁶ Benessaiah, N. *Mediterranean wetlands socioeconomic aspects*. Gland : Ramsar Convention Bureau, 1998., str. 51.

Od mirodija najpopularniji su listovi lovora i kopar, a kao prilog se servira kukuruzna pura ili domaći kruh koji se pekao na ognjištu pod sačurum. Iako je ovakav tip brudeta jelo koje baštini čitava Neretva, Zažapci vole istaknuti kako je njihov simptomatičan po izrazitom “udaru na nepce” – broj malih ljutih paprika koji se u njega stavlja proporcionalan je broju gostiju.³²⁷ Starim je Zažapcima zato *šugoman* bio nužan prateći rekvizit pri objedu, a sve se moralo dobro zaliti vinom. Od 2018. g. u organizaciji *Udruga lađara Vidonje Mlinište* u jednom ugostiteljskom objektu u Badžuli održava se gastro manifestacija *Ploticijada*. Virovi, kroz koja rijeka Mislina protječe, su odavna poznati kao bogata mrijestilišta plotice.³²⁸ Ploticijada je zato zamišljena kao natjecanje u spravljanju najukusnijeg brudeta od lokalno ulovljenih plotica i zasigurno ima velik turistički potencijal (Sl. 31). Prilika je to da se okupe ekipe iz raznih zažapskih sela i nadmeću svojim načinom pripreme brudeta. Ekomuzej bi na sličan način trebao njegovati različitosti popisivanjem i objavljivanjem svih poznatih seoskih recepata. Tako bi se oni sačuvali od zaborava, a ujedno bi svjedočili o širokoj lepezi gastronomske ponude kraja.

Slika 31. Priprema zažapskog brudeta od plotica

Preuzeto s: <https://opcina-zazablje.hr/2018/03/12/ploticijada-2018-u-mlinistu-u-subotu-natjecanje-u-spremanju-plotica/>

³²⁷ Da bi se izbjegla nepotrebna zabuna, treba razjasniti da se u ovom radu pod etnikom *Neretvanin* misli na sve stanovnike Donje Neretve/donjoneretvanskog kraja – uključujući i stanovnike iz Zažablja. Kada se pak upotrebljava etnik *Zažapci* želi se odijeliti Neretvane koji su porijeklom iz Zažablja od ostalih Neretvana. Ovakva upotreba pojmova odražava današnju upotrebu kod stanovništva. Naime, stanovnici iz Zažablja sebe nazivaju Zažapcima tek u lokalpatriotskom kontekstu, tj. kada se žele po svom porijeklu diferencirati u društvu drugih Neretvana.

³²⁸ Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998. str. 296.

Međutim, u još većoj opasnosti od nestanka su tradicijsko neretvansko ribarstvo, ribarski alati i pojedine autohtone riblje vrste.³²⁹ Jezero Kut i rječica Mislina više nisu toliko bogata staništa ribe kao nekada. Ribarstvo danas nema udjela u privredi i svedeno je samo na sportsko-rekreativnu funkciju. Naime, provedene melioracije u Neretvi nisu samo uništile i prepolovile vodena staništa, već i znatan udio ribljeg fonda. Nadalje, intenzivna poljoprivreda i štetne prakse pospješile su zagađenje staništa.³³⁰ Zbog slabe cirkulacije i ustave na Maloj Neretvi zažapske se vode pak sve više pretvaraju u stajačice.³³¹ Sve se to posebno odrazilo na nekada glavne i najvrjednije ribarstvene resurse; europsku jegulju (lat. *Anguilla anguilla*) i cipla bataša (lat. *Mugil cephalus*). Jegulja je mitska neretvanska riba zbog tajanstvenih mrijesnih migracija povezanih s jesenskim kišama, munjama i gromovima.³³² O njenom hvatanju u neretvanskim močvarama i potencijalnoj koristi za *Serenissimu* još je krajem XVIII. st. pisao Fortis.³³³ Jegulja dobro podnosi sužanjstvo pa se nakon ulova znala čuvati mjesecima do prodaje ili konzumacije.

Domišljati način za njeno čuvanje bio je uz pomoć jedinstvenog alata neretvanskog ribara *burća*. Burać je trokutasta naprava od daski kojoj su se strane bušile sitnim rupicama radi strujanja vode.³³⁴ Na gornjoj plohi nalazi se otvor za umetanje jegulja i produžetak koji je služio za privezivanje konopcem uz obalu. Jegulja koja se lovila ljeti imala je specifičan vonj po mulju pa se čuvanjem u burću pročišćavala. Vrijedan cjeloviti primjerak konzervirali su, zajedno s brojnim drugim etnografskim predmetima, pripadnici familije Barišić s Misline (Sl. 32). Burći se danas više ne mogu vidjeti u selima uz virove, pa stoga muzealije poput ove mogu poslužiti zainteresiranim posjetiteljima ili stolarima kao ogledni primjeri kako su bili izrađivani. Ekomuzej uvijek inzistira na oživljavanju tradicijskih obrta, pa ukoliko bi netko od lokalaca iskazao interes, valjalo bi potaknuti (ponovno) učenje izrade starih ribolovnih alata. Dakako, prije bilo kakve demonstracije tog znanja treba prvo povesti računa o edukaciji o održivom ribolovu i poštivanju propisanih lovostaja kako bi se spriječio prelov i/ili krivolov.

³²⁹ Glamuzina, B. Neretvansko ribarstvo – tradicija koja nestaje. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 161.

³³⁰ Benessaiah, N. *Mediterranean wetlands socioeconomic aspects*. Gland : Ramsar Convention Bureau, 1998., str. 127.

³³¹ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 367.

³³² Glamuzina, B. Neretvansko ribarstvo – tradicija koja nestaje. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 157.

³³³ Fortis, A. *Put po Dalmaciji*. Zagreb : Globus, 1984., str. 240.

³³⁴ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 365.

Slika 32. Burać iz konobe Barišić, Mislina

(Snimio: Stanko Glavinić)

Koliko je razvijena ova svijest o potrebi održivog upravljanja prirodnim resursima i zaštite vodenih staništa kod današnjih Neretvana? Ukoliko je suditi po učestalim priložima na javnoj televiziji i člancima u dnevnim tiskovinama (upozorenja o prekomjernoj uporabi pesticida i herbicida, akcijama čišćenja smeća uz obale Neretve ili uklanjanja ilegalnih lovačkih čeka i sl.), može se ustvrditi kako su zaista počeli gajiti ekološku kulturu i respekt prema ovom osjetljivom ekosistemu. Na tragu Marshovih promišljanja – došlo je do trenutka probuđene svijesti o nužnosti očuvanja onoga što je preostalo. Zato se Neretvani smatraju punopravnim nasljednicima prirodne baštine koju se nadaju dalje prenijeti svojim potomcima.³³⁵ Govori to o neraskidivoj vezanosti domicilnog stanovništva i delte. Stanovništvo je s protokom vremena u potpunosti sraslo s Neretvom naučivši se mijenjati zajedno s njom – u lijepim, ali ponajviše bremenitim okolnostima. Crta fatalizma i stoičke pomirenosti u mentalitetu Neretvana odgovor je upravo na teške životne okolnosti i osjećaj nemoći u borbi s destruktivnom čudi prirode.³³⁶ S drugu stranu,

³³⁵ Benessaiah, N. Mediterranean wetlands socioeconomic aspects. Gland : Ramsar Convention Bureau, 1998., str. 54.

³³⁶ Glamuzina, N. Rijeka voljena i proklinjana. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve / uredio Braslav Karlić. Zagreb : Fabra, 2010., str. 15.

Neretva ih je bogato darivala resursima za preživljavanje. Naposljetku je iz tih napetosti izgrađen jedinstveni zavičajni identitet koji se u sličnom obliku rijetko gdje susreće u okvirima Republike Hrvatske. Prirodna je baština mikroregije, odnosno nabrojani elementi neretvanske delte (poput izobilja vode, jendečkog krajolika, močvarne faune itd.), u ovome slučaju odigrala ključnu ulogu u konstrukciji identiteta. I zato, kada se u masmedijima govori o Neretvi kao “slanoj pustinji”, tj. o mogućoj propasti ekosistema Neretve, zapravo se govori i o nestajanju *ljudi s Neretve* i njihovog načina života. Sve su ovo zadatosti koje bi budući zažapski ekomuzej trebao znati jasno komunicirati i na njih opetovano upozoravati.

Slika 33. Prva održana Trupijada sv. Liberana, Mlinište

Preuzeto s: <https://opcina-zazablje.hr/2017/07/23/odrzana-1-trupijada-sv-liberana-uprilicen-bogat-kulturno-glazbeni-program/#prettyPhoto>

Kada se spominje način života starih Neretvana, ne smije se izostaviti podatak kako je isti pretežito ovisio o vodenim komunikacijama. Iako je probijanjem trase Napoleonovog puta zaživjela kopnena veza s Metkovićem, glavno prijevozno sredstvo u Zažablju nisu postala kola s konjskom zapregom, već tradicijska plovila; trupa/trupina (za osobni prijevoz) i spomenuta lađa (za prijevoz tereta). Transport vodom bio je brži, efikasniji i češći sve do melioracije Boturice i

pojave prvih automobila i traktora 70-ih godina XX. st.³³⁷ Koristeći ova plovila, bilo rječicom Mislinom ili kroz mrežu izjendečenih vodenih kanala, stanovništvo je vješto navigiralo do svojih poljoprivrednih zemljišta i obavljalo razne aktivnosti lova/ribolova. Danas je prijevoz gotovo isključivo sveden na kopno pa su time stari vodeni putovi (npr. do Opuzena) i plovila izgubili na važnosti. Lađa je već dostojno valorizirana i spašena od zaborava kroz natjecanje *Maraton lađa* i fotosafari, no što se dogodilo s trupom? Nekada je gotovo svaka zažapska familija posjedovala barem jedan primjerak ovog laganog plovila.³³⁸ Upravljala se najčešće s dva vesla, odnosno dva veslača. Upravo da se trupa ne odbaci u ropotarnicu historije, nekolicina entuzijasta predvođena načelnicom Općine Majom Vrnogom dosjetila se 2017. g. pokrenuti utrku trupama u parove – *Trupijadu* (Sl. 33). Izvrstan je to primjer osmišljavanja novog sadržaja kroz prepoznavanje potencijala lokalne baštine. Kod konceptualnog planiranja ekomuzeja trupa bi svakako trebala biti prometnuta u prvi plan; lokalni ljudi bi vještini vožnje³³⁹ u njoj mogli poučavati posjetitelje kroz organizirane satove poduke ili bi im se, nakon izrade karti, ponudila mogućnost za najam trupica i samostalno istraživanje delte. Na ovaj način bi se revitalizirali stari vodeni putovi, pa čak i potaknula nova brodogradnja od strane lokalnih obrtnika.

Iako je ovaj pregled prirodne baštine Zažablja primarno usredotočen na nizinske dijelove Općine, u njemu se ne smiju izostaviti potencijalni baštinski resursi brdskih predjela. Već je navedeno kako je planina Žaba dio lanca Dinarida koji obiluje karakterističnim krškim fenomenima. To se ponajprije odnosi na speleološke objekte – špilje i jame. Ti podzemni spomenici prirode nastaju djelovanjem oborinskih voda koja u podzemlje dolazi kroz rasjede i pukotine u vapnencima postupno ih otapajući turbulencijom svog toka sve dok naposljetku ne oblikuje različito široke ili visoke kanale.³⁴⁰ Kada se u tim kanalima snizi razina vode, nastupaju erozijski procesi koji ih dodatno proširuju tvoreći tako raznolike šupljine i podzemne dvorane. Špilje i jame razlikujemo upravo po tipu kanala; dok su špilje prirodne šupljine koje dolaze u formi horizontalnih kanala (najčešće neravna dna), jame se pojavljuju u formi vertikalnih kanala. U jame ulaze, tj. spuštaju se tek speleolozi (ili osobe sa završenim tečajem u organizaciji speleološke udruge) s posebnom opremom. To znači da je većina jama teško pristupačna za

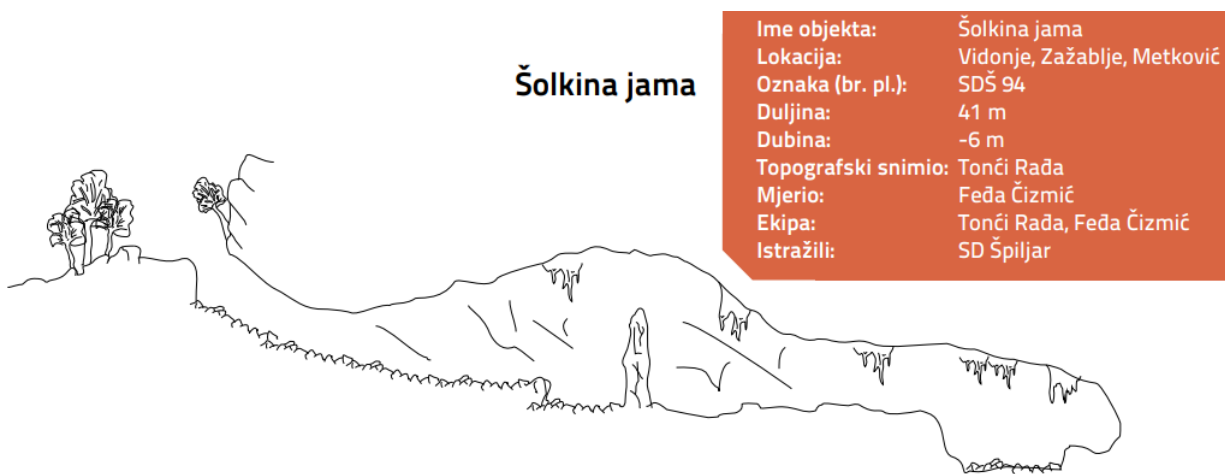
³³⁷ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 377.

³³⁸ *Isto*, str. 378.

³³⁹ Trupa je vrsta plovila koja se usmjerava izvrtanjem vesla jer ne posjeduje kormilo. Zbog toga je njome manevrirati, uz istovremeno održavanje stabilnosti, popriličan izazov za početnike.

³⁴⁰ Špilje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59841> (1.XI.2021.)

obične posjetitelje; rijetko se uređuju i koriste u svrhu baštinskog turizma zbog čega će se zažapski primjeri izostaviti u ovome pregledu.

Slika 34. Uzdužni profil Šolkine jame

Preuzeto iz: Ozimec, R. i dr. *Spelaeologia Ragusina 1 : Katastar speleoloških objekata, podzemnih građevina, krških izvora i krških bunara kopnenog dijela Dubrovačko-neretvanske županije. // Subterranea Croatica. 13, supplementum 1(2015), str. 20.*

Što se pak tiče špilja, u Općini Zažablje postoji par vrijednih primjera koji zahtijevaju pozornost i detaljniju analizu. Svojim dimnezijama najveća je špilja iznad Kopren dola, međutim postoje dva teško premostiva problema – do nje ne vodi brdska staza i ima jamski ulaz velike visinske razlike.³⁴¹ Druga zanimljiva špilja u narodu je dobila naziv *Šolkina jama* jer se nalazila na posjedu Ivana Milolaže koji je imao nadimak Šolko.³⁴² Šolkina jama smjestila se otprilike na pola puta između naselja Goračići i Galovići, a do nje vodi dobro održavani i demarkirani brdski put. U samu špilju se lako ulazi jer se ulaz nalazi u ravnini zemlje. Iako nevelikih dimnezija (Sl. 34), špilja obiluje ukrasima – *stalaktitima* i *stalagmitima*. To su kraške tvorevine kristaliziranog minerala kalcita koje nastaju polaganim kapanjem oborinskih voda.³⁴³ Razlika se sastoji u tome što stalaktiti nastaju na stropu, dok stalagmiti (nekada se nazivaju i špiljskim stupovima) nastaju na tlu. Iz uzdužnog profila špilje vidljivo je kako se po sredini prostrane središnje dvorane nalazi

³⁴¹ Ozimec, R. i dr. *Spelaeologia Ragusina 1 : Katastar speleoloških objekata, podzemnih građevina, krških izvora i krških bunara kopnenog dijela Dubrovačko-neretvanske županije. // Subterranea Croatica. 13, supplementum 1(2015), str. 21.*

³⁴² Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str. 489.

³⁴³ Sige. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55862> (2.XI.2021.)

izrazito visoki stalagmit; on predstavlja glavni ukras i fokalnu točku špilje (Sl. 35). Dalje se špilja račva u dva manja kraka. Nažalost, vidljivi su znaci destruktivnog ponašanja čovjeka na primjeru jednog oborenog stalagmita i otkinutih stalaktita nedaleko ulaza.

Slika 35. Središnji stalagmit u Šolkinoj jami

(Snimio: Ivan Bajo)

Osim po količini ukrasa, špilja se ističe i po bioraznolikosti – ona je dom nizu špiljskih organizama.³⁴⁴ Prvim istraživanjem iz 2008. g. potvrđena je prisutnost pseudoškorpiona (ili lažnoštipavca) *Roncus narentae*, dok je recentnim istraživanjem iz 2014. g. uočen glatkousti špiljaš *Zospeum amoneum*, raznolika špiljašica *Spelaeoconcha paganettii polymorpha* (Sl. 36), hercegovačka stalagcija (*Stalagtia hercegovinensis*) i travunija (*Travunia anophthalma*) itd. Terenskim izvidom za potrebe rada uočeno je i mnoštvo porazbacanih kostiju većih životinja. Zanimljivost je da je špilja već posjedovala didaktičku funkciju. Naime, kako piše Mile Vidović:

³⁴⁴ Ozimec, R. i dr. *Studija Glavne ocjene prihvatljivosti zahvata za ekološku mrežu HE OMBLA* : Bioraznolikost špiljskih objekata na širem području zahvata. Zagreb : Hrvatska elektroprivreda d. d., 2015., str. 72-73.

Ova je špilja starijim Vidonjcima dobro poznata. Upoznavanju ove špilje mnogo su doprinjele vidonjske učiteljice između dva rata koje su u nju dovodile školsku djecu. Današnjoj mladoj generaciji špilja je gotovo posve nepoznata, jer u poslijeratnom razdoblju školsko osoblje za špilju nije pokazivalo gotovo nikakvog interesa.³⁴⁵

Situacija ni dan danas nije bitno drugačija. Ona ipak ne iznenađuje kada se uzme u obzir porazno mal broj sati koji se u osnovnim školama posvećuje zavičajnim temama i nastavi na otvorenom. Zato tek rijetki pripadnici mladih generacija znaju za ovaj spomenik prirode. Potencijalna je mogućnost dakle i umrežavanje ekomuzeja s lokalnim školama (područne škole Bijeli Vir i Mlinište) radi obavljanja terenske nastave u sklopu predmeta Priroda i društvo. Upravo činjenica da iz Šolkine jame iščitavamo mnoštvo značenja i poruka čini ga posebno vrijednim baštinskim lokalitetom. Nakon uređenja prihvatnog mjesta i postavljanja *in situ* interpretativnih panoa, valjalo bi putokazima na lokalnoj cesti ukazati na blizinu špilje zbog lakšeg snalaženja. Ona je uvrštena u stalni postav Prirodoslovnog muzeja u Metkoviću na 3D reljefnoj karti Donje Neretve, tako da bi se mogao uložiti i trud u organiziranje vodstava za javnost/građane nakon već spomenutog sklapanja partnerstva između ova dva muzeja. Dakako, s obzirom da se radi o špilji bogatog nakita i faune trebalo bi ustanoviti granicu mogućih infrastrukturnih promjena, a vodiči bi trebali inzistirati na striktnim pravilima ponašanja unutar špilje.

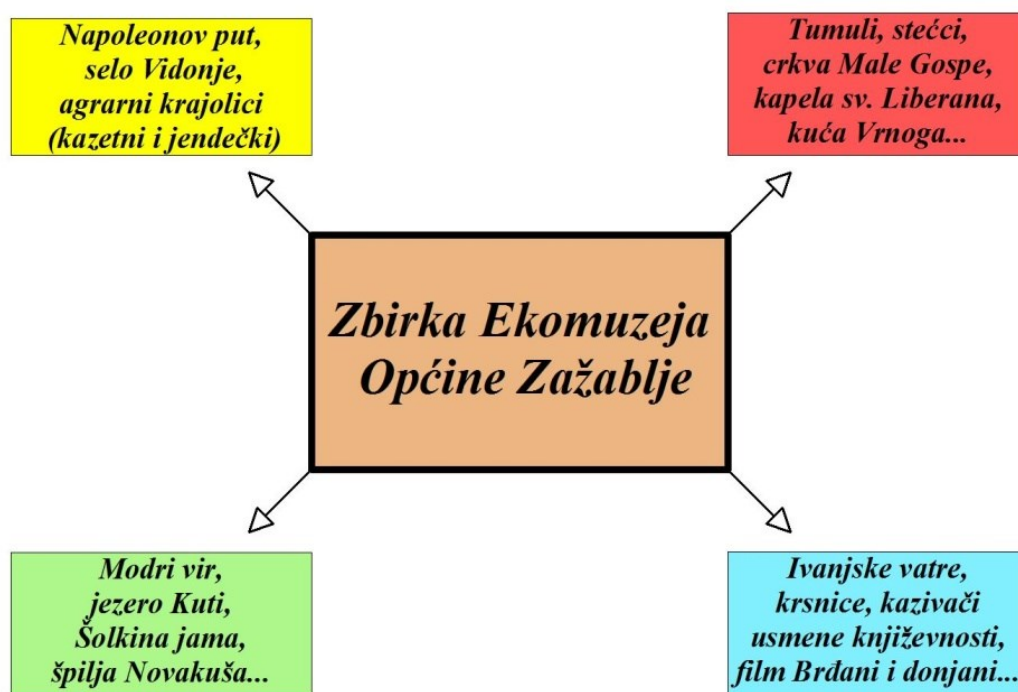
Slika 36. Raznolika špiljašica

Preuzeto iz: Ozimec, R. i dr. *Studija Glavne ocjene prihvatljivosti zahvata za ekološku mrežu HE OMBLA* : Bioraznolikost špiljskih objekata na širem području zahvata. Zagreb : Hrvatska elektroprivreda d. d., 2015., str. 140.

³⁴⁵ Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994., str.

Za kraj treba spomenuti i špilju Novakušu (br. pločice B20 032) koja se nalazi ispod vrha Crni kuk. Ta je špilja često znala poslužiti lokalnim čobanima i njihovom stadu kao sigurno sklonište uslijed naglih promjena vremena. Iako je brdskim putem od Dobranja nešto teže do nje doći, isti su recentno demarkirali pripadnici HPD Gledavac. Špilja Novakuša je izrazito visoka i “usječena” u rasjed zbog čega se na bočnim stranama može proučavati stratigrafski slijed stijena.

3.5. Planiranje Ekomuzeja Općine Zažablje

Slika 37. Koncept ekomuzealne zbirke

(Izradio: Stanko Glavinić)

Analizom postojećih i potencijalnih kulturnih i prirodnih baštinskih resursa na području Općine ostvareni su svi potrebni preduvjeti za idejno koncipiranje (eko)muzeološke zbirke i stalnog postava EOŽ. U osmišljavanju koncepta ključnu je ulogu odigrala definicija zbirke ekomuzeja Fier Monde. To znači da se zbirka EOŽ sagledava u odnosu na interakciju lokalnog čovjeka s okolišem, pri tom podjednako zastupajući sve materijalne i nematerijalne baštinske elemente (pa čak i osobe) prepoznate kao važne za zažapsku zajednicu. Idejni koncept prikazan je u umnoj karti (Sl. 37), a podjela odražava uvriježenu UNESCO-ovu klasifikaciju baštine:

kulturni krajolici navedeni su u žuto obojenom pravokutniku, materijalna baština u crvenom, nematerijalna baština u plavom, a prirodna baština zelenom. S obzirom da se radi tek o idejnom konceptu ovu shemu ne treba prihvaćati kao unaprijed zadatu; moguće je, ovisno o potrebi, naknadno dodavanje ili izlučivanje pojedinih elemenata. Ovakav koncept zbirke svakako bi se zato trebao precrtati na stalni postav ekomuzeja – on bi bio podijeljen u četiri integrirane cjeline koje sadržajno sažimaju baštinsku priču o Zažablju i životu u donjoneretvanskom kraju.

Slika 38. Škola u Badžuli

(Snimila: Filipa Sršen)

Iako je već zaključeno kako je ekomuzej fragmentarni muzej koji se usmjerava na *in situ* označavanje i interpretaciju baštinskih lokaliteta, nužno je planirati glavnu zgradu kao polazišnu točku za istraživanje i smještaj stalnog postava. Pri odabiru autor se vodio mišlju T. Šole o *ustanovljivanju objekta koji je dio lokalnog identiteta* te metodom prilagodljive prenamjene kako bi se na primjeren način iskoristio i revitalizirao već postojeći historijski objekt koji je izgubio svoju prvotnu namjenu. Razmotrena su sva evidentirana kulturna dobra na području Općine, a

konačni odabir je pao na zgradu nekadašnje škole u Badžuli (Sl. 38) sagrađenu 1935. g.³⁴⁶ Više je razloga zašto je upravo ova zgrada odabrana:

- i. Škola je prestala s radom 1979. g. te su zato još uvijek žive uspomene mnogih pripadnika zajednice na razdoblje djetinjstva kada su u njoj pohađali nastavu.
- ii. Iako je prepuštena propadanju, ona se nalazi u relativno dobrom stanju sačuvanosti. U prilog toj tezi govori i činjenica kako je krovšte, iako u potrebi sanacije, još uvijek cjelovito.
- iii. Smještena je uz najvažnije dobro prirodne baštine u Općini – jezero Kutu. S obzirom da je građena na izdignutom terenu, iz unutrašnjosti se na jezero pruža lijep pogled.
- iv. Nastavno na prethodnu točku, smještaj uz jezero Kutu omogućava povezanost ekomuzeja s lokalnim ugostiteljskim objektima vodenim komunikacijama i samim time uvrštenje u rute fotosafarija. Tomu valja pridodati i samostalno organiziranje vožnji trupom za posjetitelje.
- v. Zgrada se nalazi uz trasu starog Napoleonovog puta, tj. današnje županijske ceste 6220. S jedne strane, da bi se došlo do nje iz smjera Metkovića potrebno je proći kroz sva glavna naselja što omogućuje turističkim vodičima uvodnu baštinsku priču o razvoju samih naselja (i Zažablju općenito). S druge strane, zgrada je najbliža točka od mora recentno asfaltiranom i uređenom cestom Badžula – Klek (Ž6279) što može potaknuti uvrštenje muzeja u itinerare turoperatora, ali i slučajnih turista koji su na proputovanju jadranskim priobaljem u potrazi za usputnim baštinskim sadržajem.

Dakako, ovakav odabir lokacije za smještaj ekomuzeja nije idealan i bez određenih nedostataka. Prvi nedostatak predstavlja činjenica što je zemljišna čestica na kojoj se navedena škola nalazi upisana kao državno (a ne općinsko) vlasništvo. Da bi uprava Općine Zažablje uopće mogla pristupiti izradi projektne dokumentacije, nužno je da čestica bude u općinskom vlasništvu. Na svu sreću, hrvatski vlastodršci predvidjeli su tu mogućnost 2018. g. Kako navodi članak 3. stavak 1. *Uredbe o darovanju nekretnina u vlasništvu Republike Hrvatske*:

Nekretnine u vlasništvu Republike Hrvatske mogu se u skladu sa Zakonom darovati jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave kada je to opravdano i obrazloženo razlozima poticanja gospodarskog napretka, socijalne dobrobiti građana i ujednačavanja gospodarskog i demografskog razvitka svih krajeva Republike

³⁴⁶ Isto, str. 427-428.

Dalje se u stavku 3. nastavlja kako se to raspolaganje provodi osobito u svrhu ostvarenja projekata koji su od općeg, javnog, socijalnog ili kulturnog interesa – poput izgradnje muzeja. Projekti se uzimaju u obzir ukoliko se njima želi povećati kvaliteta života građana na području jedinice lokalne samouprave koja podnosi zahtjev. Dakle, Općina Zažablje je prema svemu navedenom idealan kandidat za ostvarenje ovog zakonskog prava, tj. darovanja nekretnine.

Drugi nedostatak odnosi se na moguću percepciju favoritizma nizinskih dijelova Općine naspram brdskih dijelova. Naime, smještajem zgrade ekomuzeja uz rub delte može se iznijeti prigovor da su razvojni pomaci daleko potrebniji u depopuliranim brdskim, ujedno kulturnom baštinom bogatijim dijelovima Općine i da bi zato ekomuzej bolje ispunio svoju svrhu kada bi se smjestio u primjerice naselje Vidonje ili Dobranje. Iako bi takav prigovor bio potpuno promašen zbog nepoznavanja materije stvari o kojoj se raspravlja, navesti ćemo i detaljnu argumentaciju zašto. Kao prvo, on bi promatrao formu ekomuzeja isključivo kao muzejsku zgradu, a ne kao prostornu mrežu tematski povezanih baštinskih ruta i sastavnica. Kao drugo, slična kritika bi se mogla uputiti kada bi se odlučili glavnu zgradu smjestiti u neko brdsko naselje, pa bi se našli u začaranom krugu. Zašto zgrada EOŽ nije smještena u Vidonje/Dobranje stvar je i jednostavnog pragmatizma, odnosno prometne vidljivosti i dostupnosti hrane. Namijenjena lokacija zgrade ekomuzeja u Badžuli puno je uočljivija jer bilo koji putnik namjernik kroz Općinu koristit će županijsku cestu, a ne lokalne ceste kroz Vidonje i Dobranje. Što se pak tiče dostupnosti hrane, jedini ugostiteljski objekti na području Općine smješteni su upravo nedaleko Badžule. EOŽ nije zamišljen kao mjesto gdje bi se pripremala, servirala ili degustirala hrana, ali svakako je otvorena mogućnost povezivanje s lokalnim OPG-ovima radi promoviranja domaćih proizvoda. U svakom slučaju, naredni primjeri baštinskih ruta biti će vezani isključivo za brdske predjele.

Nakon razrješenja pitanja zbirke i lokacije zgrade ekomuzeja, ostaje još kratko odgovoriti na pitanje o inicijatorima i dionicima muzeja. Inicijativu za osnutak ekomuzeja pokreće lokalna vlast i građanstvo uz podršku upravitelja baštinom. Kao što je već navedeno u teorijskom dijelu rada, ekomuzej se oslanja na ideju partnerstva i umrežavanja te zato ne može egzistirati ukoliko je sam sebi svrha. Ako ne postoji iskazani interes u zajednici za pokretanjem ekomuzeja, od

³⁴⁷ Uredba o darovanju nekretnina u vlasništvu Republike Hrvatske. Narodne Novine, br. 95/18. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_10_95_1839.html (4.XI.2021.)

njega bi trebalo u startu odustati. Ako pak interes postoji, u pripremnoj fazi poželjno je uključiti što više dionika. Potencijalni dionici uključuju sve fizičke i pravne osobe koje u projektu EOŽ pronalaze svoj interes. Osim istaknutih pojedinaca, udruga (poput primjerice Kulturne udruge *Dangube Bijeli vir* ili već spomenute UL *Vidonje Mlinište*), drugih jedinica lokalne samouprave (poput Grada Metkovića), obližnjih muzejskih ustanova (poput *AM Narona* i *PM Metković*), vlasititi obol ovom razvojnom projektu može dati i zažapska dijaspora. Naime, Zažablje je tradicionalno iseljenički kraj s brojnom dijasporom iz čitavog svijeta. Zažapski iseljenici i njihovi potomci posebno su utjecajni u Australiji, a veze s njima su još uvijek žive jer često posjećuju zemlju svojih predaka. Dijasporu bi zato obavezno trebalo pozvati na suradnju pri osnivanju ekomuzeja.

3.5.1. Baštinska ruta Gomile » Marin Vijenac

Slika 39. Karta baštinske rute Gomile » Marin Vijenac

Preuzeto s: <https://out.ac/IOGegV>

Tip: planinarska staza

Sveukupno trajanje: 1h

Zahtjevnost: lagana

Ova baštinska ruta započinje od lokaliteta Gomile do kojeg se dolazi lokalnom cestom

Mlinište – Vidonje (69031) i penje se do najistaknutijeg vrha Žabe – Marina Vijenca (507m). Na skretanju sa županijske ceste potrebno je postaviti prometnu tablu koja ukazuje na baštinski lokalitet. Ruta je fizički nezahtjevna i prikladna za sve uzraste. Može se odraditi samostalno ili zajedno s lokalnim vodičem ispred ekomuzeja. Na početnoj točki nalazi se interpretacijska ploča o gradnji crkvice sv. Liberana i značenju tumula. Na pola puta prema vrhu nalazi se druga ploča koji upoznaje posjetitelja sa selom Vidonje i njegovim zaštićenim ruralnim krajolikom. Na samome vrhu nalazi se topografska karta donjoneeretvanskog kraja koja ukazuje na značajne toponime u prostoru, a kao zanimljivost opisuje legendu o postanku toponima Marin Vijenac. Ova kratka baštinska ruta posjeduje potencijal da se umreži s drugim planinskim stazama. Od Gomila ona se spušta prema selu Mislina gdje izbija kod lokaliteta etnografskog značaja – kuće Barišić. S druge strane, od vrha Marin Vijenac dalje vodi prema vrhu Umac.

3.5.2. Baštinska ruta Zmijina glavica » Špilja Novakuša

Slika 40. Karta baštinske rute Zmijina glavica » Špilja Novakuša

Preuzeto s: <https://out.ac/z9RWV>

Tip: planinarska staza

Sveukupno trajanje: 2h

Zahtjevnost: srednje teška

Ova baštinska ruta započinje od lokaliteta Zmijina glavica do kojeg se dolazi lokalnom cestom Bijeli Vir – Dobranje (69015) i penje se do podzemnog spomenika prirode – špilje Novakuše. Dobranje je kao mjesto zaštićenog lokaliteta kulturne baštine (Crkva Male Gospe s grobljem i stećcima) propisno označeno na skretanju sa županijske ceste. Ruta zahtijeva tjelesnu kondiciju i zaštitnu opremu (kacige) pa se preporučuje pratnja iskusnog lokalnog vodiča. Na početnoj točki nalazi se interpretacijska ploča koja govori o velikom stećku na Zmijinoj glavici, odn. načinu kako je tu dospio, ali i upućuje na ostale stećke na području Dobranja. Na prijevoju gdje se otvara panoramski pogled na krška polja i gdje se nalazi tzv. Sandać gomila, postavljena je druga interpretacijska ploča o selu Dobranje i historijskom razgraničenju Mletačke Republike s Osmanskim Carstvom. Ruta završava kod špilje Novakuše, a ispred ulaza stoji posljednja interpretacijska ploča o karakteristikama dinarskog krša i geološkoj prošlosti Žabe. Ova staza se na jednom dijelu račva prema omiljenom planinarskom odmoristu – tzv. Čaglje pećima – te stoga posjeduje potencijal da se spoji s prethodno navedenom turom.

4. ZAKLJUČAK

U radu je pokazano kako malena Općina Zažablje posjeduje izniman potencijal za razvoj koristeći stečena znanja o baštini i njenom održivom i mudrom upravljanju. Duboko ukorijenjena ljubav Neretvana prema vlastitom kraju zasigurno je najveća garancija održive skrbi za ovdašnje prirodne i kulturne baštinske lokalitete. Ipak, da bi se potaknuo i proveo projekt osnutka ekomuzeja, nužna je tijesna sprega lokalne vlasti, dionika zajednice i baštinskih upravitelja te poznavanje procesa korištenja europskih fondova. Ukoliko se uzme u obzir sadašnja porazna demografska situacija u Općini, poželjno je u tom smjeru što prije krenuti kako bi se sačuvali ostaci jedinstvenog zavičajnog identiteta i načina života u okvirima Republike Hrvatske. S obzirom da naš nacionalni identitet sačinjava mnoštvo lokalnih i regionalnih identiteta, osnutak Ekomuzeja Općine Zažablje ne bi bio na ponos samo lokalnoj zajednici, već i hrvatskom društvu općenito. U suvremenom svijetu ovakvi razvojni projekti predstavljaju jako oruđe društvene homogenizacije i samim time vrstu obrambenog mehanizma nacije protiv dezintegrirajućih globalizacijskih tendencija. Na tom tragu zaključak je kako u ovom radu izneseni koncept Ekomuzeja Općine Zažablje može poslužiti kao referentni primjer i drugim slabo razvijenim jedinicama lokalne samouprave u RH radi konstrukcije vlastite baštinske priče.

Sama baština prešla je dalek put – od zanemarivanja i isključive vezanosti uz turističke aktivnosti, pa sve do nedvosmislene priznatosti na nacionalnoj razini unutar EU, tj. planovima razvoja europskih država. Trenutačna hrvatska Vlada u svojoj je strategiji razvoja do 2030. g. prepoznala baštinu kao temelj hrvatskog identiteta i strateški resurs, međutim tek predstoji jasna implementacija na lokalnoj i regionalnoj razini. Uslijed iskustava neodržive skrbi za baštinske lokalitete na našoj obali, izrodila se potreba za novom formom baštinske institucije koja će inzistirati na inkluzivnosti, tj. adresiranju specifičnih problema i zahtjeva lokalne zajednice. Upravo se forma ekomuzeja – ostvarena praktičnim djelovanjem francuskih muzeologa Varinea, Rivièrea i Evrarda – postavlja kao prilagodljivi način komuniciranja lokalne baštine koji je kadar odgovoriti na složene izazove suvremenosti. S obzirom da su ekomuzeji/muzeji zajednice kod nas prepoznati i definirani novim Zakonom o muzejima, naredno desetljeće nas ne bi trebao iznenaditi znatan porast njihovog broja. Dakle, zbirka ideja novomuzeološkog pokreta jedan je od razvojnih potencijala koji svoju konkretizaciju u hrvatskom kontekstu tek treba u potpunosti doživjeti.

5. LITERATURA

- I. Alduk, I.; Getaldić, M. *Stećci* : Nekad i danas. Zagreb : Gliptoteka HAZU, 2019.
- II. Babić, D. Iskustva i (skrivena vrijednosti) eko-muzeja. // *Etnološka istraživanja*. 14, 2009, str. 221-336.
- III. Babić, D. O muzeologiji, novoj muzeologiji i znanosti o baštini. // *Ivi Maroeviću baštinici u spomen*. / uredili Žarka Vujić, Marko Špikić. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2009, str. 43-60.
- IV. Babić, D.; Rajković Iveta, M. Prilog za razvoj ekomuzeja u Ravnim kotarima. // *Studia ethnologica Croatica*. 21, 1(2009), str. 307-329.
- V. Babić, D. Social Responsible Heritage Management - Empowering Citizens to Act as Heritage Managers. // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 188, Elsevier : 2015, str. 27-34.
- VI. Babić, V.; Vekić, D. Antemurale Christianitatis hrvatske usmene književnosti: graničarski mentalitet Dalmacije kroz usmenu epsku pjesmu i kulturalno pamćenje o hrvatsko-osmanskim ratovima. // *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi* / uredili Krešimir Bagić i dr. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021., str. 300-334.
- VII. Benessaiah, N. *Mediterranean wetlands socioeconomic aspects*. Gland : Ramsar Convention Bureau, 1998.
- VIII. Bošković-Stulli, M. *U kralja od Norina* : priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve. Metković ; Opuzen : SIZ za kulturu općine Metković ; OSIZ u oblasti kulture Opuzen, 1988.
- IX. Božić, N. i dr. *Revitalizacija ruralnih naselja doline Neretve* : Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve. Dubrovnik : DUNEA, 2019.
- X. Božić, N. i dr. *Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve na projektu CO-EVOLVE* : Arhitektonski snimak pilot područja Vidonje. Dubrovnik : DUNEA, 2019.
- XI. Bralić, I. Krajobrazno diferenciranje i vrednovanje s obzirom na prirodna obilježja. // *Krajoblik* : Sadržajna i metoda podloga Krajobrazne osnove Hrvatske / uredio Matija

- Salaj. Zagreb : Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja - Zavod za prostorno planiranje ; Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za ukrasno bilje i krajobraznu arhitekturu, 1999.
- XII. Buzjak, N. Geoekološko vrednovanje speleoloških pojava Žumberačke gore. // *Hrvatski geografski glasnik*. 70, 2(2008), str. 73-89.
- XIII. Cameron, C.; Nouelle, L. General Report of the Scientific Symposium-Mexico 99. // *ICOMOS News / Nouvelles de l'ICOMOS*, 9, 3(1999), str. 13-18.
- XIV. Castells, M. *Moć identiteta*. Zagreb : Golden Marketing, 2002.
- XV. Cifrić, I. *Okoliš i održivi razvoj* : ugroženost okoliša i estetika krajolika. Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo : Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2002.
- XVI. Confino, A. *The Nation as a Local Metaphor* : Wurttemberg, Imperial Germany, and National Memory, 1871-1918. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1997.
- XVII. Cros, H. d.; McKercher, B. *Cultural Tourism*. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2015.
- XVIII. Curić, Z. *Donjoneretvanski kraj*. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 1994.
- XIX. Davis, P. *Ecomuseums* : A Sense of Place. 2nd ed. London ; New York : Continuum, 2011.
- XX. Davis, P. Places, 'cultural touchstones' and the ecomuseum. // *Heritage, Museums and Galleries* : An Introductory Reader. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004.
- XXI. Dodig, R. Bilješke o Ardijejcima. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 5(2013), str 35-60.
- XXII. Dos Santos, P. A. The relations between museology and community development: society changes, museology changes. // *Cadernos de Sociomuseologia* : Sociomuseology 2. 20, 2008., str. 47-116.
- XXIII. Duboković-Nadalini, N. O gradnji cesta u Dalmaciji u doba Francuza. // *Prilozi povijesti otoka Hvara*. 4, 1(1974), str. 68-79.
- XXIV. Fortis, A. *Put po Dalmaciji*. Zagreb : Globus, 1984.

- XXV. Geiger, M.; Zeman, Z. Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu. // *Društvena istraživanja*. 19, 3(2012), str. 377-400.
- XXVI. Glamuzina, B. Neretvansko ribarstvo – tradicija koja nestaje. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 153-162.
- XXVII. Glamuzina, M. *Delta Neretve*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, 1986.
- XXVIII. Glamuzina, M. Promjene u prostornom rasporedu stanovništva u delti Neretve. // *Acta Geographica Croatica*. 31, 1(1996), str. 125-134.
- XXIX. Glamuzina, N. Rijeka voljena i proklinjana. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve. / uredio Braslav Karlič. Zagreb : Fabra, 2010., str. 8-15.
- XXX. Gob, A.; Drouguet N. *Muzeologija* : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Antibarbarus, 2007.
- XXXI. Grača Filipe, M. d.; Varine, H. d. Kakva je budućnost ekomuzeja? // *Informatica museologica*. 44, 1-4(2013), str. 6-23.
- XXXII. Hoelscher, Steven. Heritage. // *A Companion to Museum Studies*. / uredila Sharon Macdonald. - : Wiley-Blackwell, 2006., str. 198-218.
- XXXIII. Howard, P. *Heritage* : Management, Interpretation, Identity. London ; New York : Continuum, 2003.
- XXXIV. Jerković, A. i dr. Tragom usmenoknjiževne tradicije u Vidonjama. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 1(2009), str. 137-147.
- XXXV. Juras, A. Marin vijenac : Zaboravljeno planinarsko odredište. // *Hrvatski planinar*. 100, 11(2008), str. 478-481.
- XXXVI. Kajmaković, R. Krsno ime. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 131-133.
- XXXVII. Keene, S. *Fragments of the World* : Uses of Museum Collections. London ; New York : Routledge, 2005.
- XXXVIII. Koprić, I. Je li moguća regionalizacija Hrvatske? Institucionalna i politička ograničenja. // *Političke analize*. 5, 17(2014), str. 9-16.

- XXXIX. Lumley, R. The debate on heritage reviewed. // *Heritage, Museums and Galleries : An Introductory Reader*. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004., str. 15-25.
- XL. Lowenthal, D. Natural and cultural heritage. // *International Journal of Heritage Studies*. 11, 1(2005), str. 81-92.
- XLI. Lowenthal, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
- XLII. Marković, D. Ravnoteža rajskog vrta. // *Biseri Jadrana* : edicija za kulturu putovanja ; Delta Neretve. / uredio Braslav Karlić. Zagreb : Fabra, 2010., str 16-25.
- XLIII. Maroević, I. Identitet kao sastavni dio muzealnosti. // *Muzeologija*. 18, 1987., str. 57-59.
- XLIV. Maroević, I. Koncept održivog razvoja i kulturna baština // *Socijalna ekologija* : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline. 10, 4(2001), str. 235-246.
- XLV. Maroević, I. Muzejska izložba - muzeološki izazov. // *Informatica museologica*. 34, 3-4(2003), str 13-18.
- XLVI. Maroević, I. Peta konferencija ICOMOS-a : Moskva, Suzdalj, 21.-27.5.1978. // *Informatica museologica*. 9, 4(1978), str. 82-87.
- XLVII. Marsh, G. P. *Man and Nature* : Or, Physical Geography as Modified by Human Action. New York : Charles Scribner & Co., 1867.
- XLVIII. Mayrand, P. The New Museology Proclaimed. // *Museum International*. 66, 1-2(2014), str. 115-118.
- XLIX. Mišur, I. Promjenjivost krsne slave neretvanskih katolika. // *Ethnologica dalmatica*. 25(2018), str. 81-96.
- L. Muñoz Viñas, S.: *Contemporary Theory of Conservation*. London ; New York : Routledge, 2011.
- LI. Obadić, A. i dr. *Gospodarstvo Hrvatske*. Zagreb : Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
- LII. Ozimec, R. i dr. Spelaeologia Ragusina 1 : Katastar speleoloških objekata, podzemnih građevina, krških izvora i krških bunara kopnenog dijela Dubrovačko-neretvanske županije. // *Subterranea Croatica*. 13, supplementum 1(2015), str. 1-152.

- LIII. Ozimec, R. i dr. *Studija Glavne ocjene prihvatljivosti zahvata za ekološku mrežu HE OMBLA* : Bioraznolikost špiljskih objekata na širem području zahvata. Zagreb : Hrvatska elektroprivreda d. d., 2015.
- LIV. Palavestra, V. Narodne pripovijetke. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., str. 155-167.
- LV. Perkić, D. i dr. *Stazama stećaka* : On the trails of medieval tombstones Stećci. Dubrovnik : DUNEA, 2014.
- LVI. Prentice, R. Heritage: a key sector in the 'new' tourism. // *Heritage, Museums and Galleries* : An Introductory Reader. / uredio Gerard Corsane. London ; New York : Routledge, 2004.
- LVII. Rivière, G. H. The ecomuseum – an evolutive definition. // *Museum*. 148, 1985., str. 182-183.
- LVIII. Robert, K. W. i dr. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. // *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. 47, 3(2005), str. 8-21.
- LIX. Simić, Lj. Narodne pesme. // *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. 14, 1959., 169-207.
- LX. Smith, L. *Uses of Heritage*. London ; New York : Routledge, 2006.
- LXI. Stublić, H.; Vujić, Ž. Oblici knjižne baštine i njihovo prezentiranje na izložbama. // *Muzeologija*. 48/49, 2012., str. 31-37.
- LXII. Swensen, G. i dr. Capturing the Intangible and Tangible Aspects of Heritage: Personal versus Official Perspectives in Cultural Heritage Management. // *Landscape Research*. 38, 2(2013), str. 203-221.
- LXIII. Šešo, L. *Živjeti s nadnaravnim bićima* : Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, 2016.
- LXIV. Šola, T. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji* : prema kibernetičkom muzeju. Zagreb : Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.
- LXV. Šola, T. *Marketing u muzejima* : ili o vrlini i kako je obznaniti. Zagreb : Hrvatsko muzejsko društvo, 2001.
- LXVI. Šola, T. Prilog reformi nacionalnih muzeja ili pledoaje za Hrvatski nacionalni muzej. // *Muzeologija*. 37, 2000., str. 120-128.

- LXVII. Varine, H. d. Ecomuseum or community museum? 25 years of applied research in museology and development. // *Nordisk museology*. 2, 1-2(1996), str. 21-26.
- LXVIII. Vekić, D. *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneretvanskoga kraja*. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 2016.
- LXIX. Vidović, D. Doprinos don Mile Vidovića onomastičkim istraživanjima // *Što da vam kažem, svima kažem!* : Zbornik radova u čast dr. don Mile Vidovića / uredio Ivan Armanda. Metković : Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću, 2021., str. 31-71.
- LXX. Vidović, D. *Zažapska onomastika*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014.
- LXXI. Vidović, M. *Župa Dobranje - Bijeli Vir*. Split : Crkva u svijetu, 1998.
- LXXII. Vidović, M. *Župa Vidonje*. 2. izd. Split : Crkva u svijetu, 1994.
- LXXIII. Volarević, I. Brončano i željezno doba u dolini Neretve. // *Hrvatski neretvanski zbornik* / uredio Stjepan Šešelj. Zagreb : Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, 5(2013), str 16-34.
- LXXIV. Volarević, I. *Stećci u Neretvi* : Umjetnost i obred. Metković : Ustanova za kulturu i sport Metković, 2020.
- LXXV. Walter, P. *Christian Mythology* : revelations of pagan origins. 2nd ed. Toronto : Inner Traditions, 2014.
- LXXVI. Wilkes, J. *The Illyrians*. Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1992.
- LXXVII. Živković, Z. *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2013.

Internetski izvori:

- LXXVIII. ACE. Leeuwarden Declaration. URL:
https://www.ace-cae.eu/fileadmin/New_Upload/15_EU_Project/Creative_Europe/Conference_Built_Heritage/LEEWARDEN_STATEMENT_FINAL_EN-NEW.pdf
- LXXIX. Creusot Montceau Tourisme. The Schneider Family. URL:
<https://www.creusotmontceautourisme.fr/en/discover/le-creusot/a-rich-industrial-past/history-of-le-creusot/the-schneider-family>

- LXXX. Dokumentarni.net. “Brđani i donjani” – Geni kameni. URL:
<https://www.dokumentarni.net/2016/06/13/prozori-brdani-i-donjani-geni-kameni/>
- LXXXI. DUNEA. O Nama. URL:
<https://www.dunea.hr/o-nama>
DUNEA. Upravljanje regionalnim razvojem. URL:
<https://www.dunea.hr/stratesko-planiranje/upravljanje-regionalnim-razvojem>
- LXXXII. DZS. Popis stanovništva 2011. URL:
https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/SI-1441.pdf
- LXXXIII. Écomusée du fier monde. Definition of an ecomuseum. URL:
<https://ecomusee.qc.ca/en/ecomuseum/definition-of-an-ecomuseum/>
Écomusée du fier monde. Definition of collections. URL:
<https://ecomusee.qc.ca/en/collections/definition-of-collections/>
- LXXXIV. Hrvatska 2030. Nacionalna razvojna strategija. URL:
<https://hrvatska2030.hr/wp-content/uploads/2021/02/Nacionalna-razvojna-strategija-RH-do-2030.-godine.pdf>
- LXXXV. Hrvatska enciklopedija. Aporija. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3358>
Hrvatska enciklopedija. Baština. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6230>
Hrvatska enciklopedija. Era. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18190>
Hrvatska enciklopedija. In situ. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27535>
Hrvatska enciklopedija. Ivanje. URL:
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28215>
Hrvatska enciklopedija. Jadranska magistrala. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28474>
Hrvatska enciklopedija. Melioracija tla. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40009>
Hrvatska enciklopedija. Perieget. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47596>

Hrvatska enciklopedija. Postmodernizam. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49698>

Hrvatska enciklopedija. Putopis. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51177>

Hrvatska enciklopedija. Sige. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55862>

Hrvatska enciklopedija. Stećci. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57932>

Hrvatska enciklopedija. Špilje. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59841>

Hrvatska enciklopedija. Tumul. URL:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62677>

LXXXVI. HRZ. O Zavodu. URL:
<https://www.hrz.hr/index.php/zavod/o-zavodu>

LXXXVII. ICCROM. People and Heritage. URL:
<https://www.iccrom.org/section/people-and-heritage>
ICCROM. Heritage and Wellbeing: What Constitutes a Good Life?. URL:
<https://www.iccrom.org/news/heritage-and-wellbeing-what-constitutes-good-life>

LXXXVIII. ICOFOM. URL:
<http://icofom.mini.icom.museum/>

LXXXIX. ICOM. History of ICOM. URL:
<https://icom.museum/en/about-us/history-of-icom/>
ICOM. Resolutions adopted by ICOM's 9th General Assembly. URL:
https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_1968_Eng.pdf
ICOM. Resolutions adopted by ICOM's 11th General Assembly. URL:
https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_1974_Eng-1.pdf

XC. ICOMOS. International Cultural Tourism Charter. URL:
https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf
ICOMOS. Summary report on the 5th General Assembly of ICOMOS. URL:
<https://www.icomos.org/publications/1978-Moscou.pdf>

ICOMOS. The Paris Declaration. URL:

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf

XCI. MDC. Iskustvo hrvatskih muzeja - muzeji kao aktivni oblik društvene svijesti. URL:

<https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-23-10-2018/>

MDC. Statistički pregled hrvatskih muzeja za 2020. godinu. URL:

<https://www.mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-6-4-2021/>

MDC. Upisnik javnih i privatnih muzeja u Republici Hrvatskoj. URL:

<https://upisnik.mdc.hr/>

XCII. Ministarstvo kulture i medija. Kulturni krajolik. URL:

<https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/vrste-kulturne-bastine/nepokretna-kulturna-bastina/kulturni-krajolik/7243>

Ministarstvo kulture i medija. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. URL:

<https://registar.kulturnadobra.hr/#/>

XCIII. Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Odobren zakonodavni paket za Kohezijsku politiku 2021. - 2027. URL:

<https://razvoj.gov.hr/vijesti/odobren-zakonodavni-paket-za-kohezijsku-politiku-2021-2027/4527>

XCIV. MINOM-ICOM. About us. URL:

<https://www.minom-icom.net/about-us>

MINOM-ICOM. The Round Table of Santiago. URL:

<http://www.minom-icom.net/files/023679eb.pdf>

XCV. Musée de la Camargue. URL:

<https://www.museedelacamargue.com/index.php/le-musee>

XCVI. Narodne Novine. Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti. URL:

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_132_3022.html

Narodne Novine. Uredba o darovanju nekretnina u vlasništvu Republike Hrvatske. URL:

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_10_95_1839.html

Narodne Novine. Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. URL:

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_02_19_323.html

Narodne Novine. Zakon o regionalnom razvoju. URL:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_147_2751.html

Narodne Novine. Zakon o muzejima. URL:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1267.html

XCVII. Smithsonian. Anacostia Community Museum. History. URL:
<https://anacostia.si.edu/About/History>

XCVIII. UNESCO. Intangible Heritage. Lists. Slava, celebration of family patron's day. URL:
<https://ich.unesco.org/en/RL/slava-celebration-of-family-saint-patrons-day-01010>

UNESCO. Intangible Heritage. Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. URL:
<https://ich.unesco.org/en/convention>

UNESCO. World Heritage Centre. About World Heritage. URL:
<https://whc.unesco.org/en/about/>

UNESCO. World Heritage Centre. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. URL:
<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

UNESCO. World Heritage Centre. Cultural Landscapes. URL:
<https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>

UNESCO. World Heritage Centre. Stećci Medieval Tombstone Graveyards. URL:
<https://whc.unesco.org/en/list/1504/gallery/&index=25&maxrows=12>

UNESCO. World Heritage Centre. Operational Guidelines. URL:
<https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

XCIX. ZZPUDNŽ. Popis arheoloških lokaliteta na području DNŽ. URL:
http://www.zzpudnz.hr/IVIDPPDN%C5%BD/IDPPDN%C5%BD_studije.aspx

ZZPUDNŽ. Prostorni plan Dubrovačko-neretvanske županije. URL:
http://www.zzpudnz.hr/dokumenti_3/dok282.aspx

ZZPUDNŽ. Prostorni plan uređenja općine Zažablje. URL:
http://www.zzpudnz.hr/dokumenti_2/dok110.aspx

ZZPUDNŽ. Izmjene i dopune Prostornog plana uređenja općine Zažablje. URL:
http://www.zzpudnz.hr/dokumenti_301400/dok312.aspx

Popis slika

Slika 1. Nacionalni Wallace spomenik kraj grada Stirlinga u Škotskoj.....	9
Slika 2. Jezero Emerald, Yellowstone National Park	11
Slika 3. Skulpture carske obitelji postavljene duž zida Augustova hrama u Naroni.....	14
Slika 4. Opća klasifikacija baštine	15
Slika 5. Hugues de Varine	23
Slika 6. Grafička ilustracija usporedbe tradicionalnog muzeja i ekomuzeja (prema Rivardu).....	30
Slika 7. Današnji logo MINOM-a.....	33
Slika 8. XVII. Generalna konferencija ICOMOS-a o baštini kao pokretaču razvoja, Pariz	36
Slika 9. Grafička ilustracija baštinskog spektra: 'preklapajući' koncept	38
Slika 10. Château de la Verrerie, Le Creusot, Francuska	44
Slika 11. Kartogram smještaja Općine Zažablje unutar Dubrovačko-neretvanske županije	48
Slika 12. Karta Donje Neretve	54
Slika 13. Pogled na Zažablje sa tvrđave Brštanik	56
Slika 14. Topografska karta Zažablja	57
Slika 15. Aerofotografija sela Bijeli Vir i vrela rječice Misline	59
Slika 16. Detalj iz topografske karte III. vojne izmjere Haburške Monarhije (1869. – 1887.).....	60
Slika 17. Selo Vidonje	61
Slika 18. Kadrovi iz filma Brđani i donjani	65
Slika 19. Aerofotografija baštinskog lokaliteta Gomile.....	67
Slika 20. Grupa stećaka uz medijevalno groblje i crkvu Male Gospe, Dobranje	70
Slika 21. Stećak u suhozidu sa prikazom ljudske figure, mača i štita.....	71
Slika 22. Proslava Male Gospe na Dobranjama.....	73
Slika 23. Kapela sv. Liberana	74
Slika 24. Pogled sa Gomila na donjoneretvansku deltu	74
Slika 25. Kuća Vrnoga, Dželetin	76
Slika 26. Ivanjske vatre na Kosi.....	79
Slika 27. Pjesme iz Misline zabilježene u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu	84
Slika 28. Aerofotografija Modrog vira	90
Slika 29. Aerofotografija jezera Kuti	91
Slika 30. Zajednice vodenjara u jezeru Kuti	92
Slika 31. Priprema zažapskog brudeta od plotica	93
Slika 32. Burać iz konobe Barišić, Mislina.....	95
Slika 33. Prva održana Trupijada sv. Liberana, Mlinište	96
Slika 34. Uzdužni profil Šolkine jame	98
Slika 35. Središnji stalagmit u Šolkinoj jami	99
Slika 36. Raznolika špiljašica	100
Slika 37. Koncept ekomuzealne zbirke.....	101
Slika 38. Škola u Badžuli.....	102
Slika 39. Karta baštinske rute Gomile » Marin Vijenac	105
Slika 40. Karta baštinske rute Zmijina glavica » Špilja Novakuša	106

Popis tablica

Tablica 1. Opasnosti od neodrživog razvoja baštinskog turizma.....	41
Tablica 2. Aluvijalna vrela uz glavna naselja	89

Popis grafikona

Grafikon 1. Tortni grafikon muzeja u Hrvatskoj prema osnivaču	51
Grafikon 2. Linijski grafikon kretanja broja stanovnika Vidonja	62